

EVROPSKA UNIJA I RODNA RAVNOPRAVNOST

Sredstva za objavljivanje knjige obezbeđena su u budžetu Autonomne Pokrajine Vojvodine

Sadržaj:

PREDGOVOR	5
UVOD	7
Danica Todorov DIREKTIVE EVROPSKE UNIJE U OBLASTI RAVNOPRAVNOSTI POLOVA	13
Vesna Šijački STRATEGIJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U EVROPSKOJ UNIJI	31
Mr Dragana Todorović GENDER MAINSTREAMING I EVROPSKA UNIJA	39
Jasmina Knežević STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA U EVROPSKOJ UNIJI I RODNA RAVNOPRAVNOST	49
Ana Pajvančić SOCIJALNO UKLJUČIVANJE KAO DEO SOCIJALNE POLITIKE	55
Viktorija Čović INSTRUMENT ZA PRETPRISTUPNU POMOĆ	65
<u>Mr Jelica Rajačić Čapaković</u> ŽENE U EVROPSKOM PARLAMENTU	73
Andrijana Čović EVROPSKI INSTITUT ZA RODNU RAVNOPRAVNOST	79
Evropa kao žena - Žene u Evropi	87
Mirjana Dervišević PREDSTAVA EVROPE KAO ŽENE	89
Zorana Šijački ŽENE U ISTORIJI EVROPE	97
Gabriela Teglaši Velimirović POZNATE EVROPLJANKE: Virdžinija Vulf	107
Gizela Štanjo-Tot (Stanyó Tóth Gizella) IZMEĐU PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI	113
Maja Sedlarević O HANI ARENT – sukob dva sveta ili...	121
Gordana Čomić ODGOVORNOST, JAVNOST, POLITIČKE STRANKE I INSTITUCIJE	127
BIOGRAFIJE AUTORKI	133

PREDGOVOR

Ove godine, skromno i sporadično obeležena je stota godišnjica Međunarodnog dana žena i stota godišnjica rođenja Simon de Bovoar. Bila je to još jedna prilika da se poklonimo revolucionarkama, reformatorkama i vizionarkama za sva prava koja su izborile za nas i zavetovale nas da ih čuvamo i unapređujemo. Kurs Evropska unija i rodna ravnopravnost i ova publikacija jesu neka vrsta skromnog prisećanja na sve hrabre žene koje su vekovima unazad bile bitke u ime statusa i dostojanstva ženskog roda.

Zadatak institucija i mehanizama za rodnu ravnopravnost je da sistemski prate položaj žena u domaćem i međunarodnom zakonodavstvu, da usklađuju i menjaju zakonodavni okvir, vrednuju procese koji se dešavaju u politici, uz puno uvažavanje rodne i ženske perspektive. U jeku političkih i građanskih nedoumica oko ulaska Srbije u Evropsku uniju, Zavod je podržao ideju da organizovanjem obrazovnog kursa da doprinos intenzivnijem uključivanju žena u proces evropskih integracija. Autorka kursa je Zorana Šijački, savetnica za rodnu ravnopravnost u Kanadskoj agenciji za međunarodni razvoj.

Bili smo oduševljeni idejom o takvom kursu iz nekoliko razloga. Pre svega, pokrajinskoj ustanovi kao što je Zavod za ravnopravnost polova poverena je realizacija programa podizanja nivoa znanja o značaju rodne ravnopravnosti, promovisanja koncepta i unapređenja politike jednakih mogućnosti na svim nivoima i u svim fazama društvenog života. Istovremeno, okupili smo predstavnice pokrajinskih organa i ustanova, kao i nevladinih organizacija koje su lično i profesionalno okrenute evropskim idejama i vrednostima. To je, upravo i bio jedan od ciljeva kursa - približiti organizaciju i način rada Evropske unije onima koji su ovlašćeni da donose odluke, sa posebnim osvrtom na poštovanje principa rodne ravnopravnosti u institucijama, odlukama i preporukama koje donosi Evropska unija. Ceneći istorijsku, ekonomsku, političku i socijalnu dimenziju projekta Evropska unija i rodna ravnopravnost angažovali smo vrhunske predavače i predavačice iz oblasti radnog prava, nasilja nad ženama, ekonomskog osnaživanja žena, istorije evropske ideje, funkcionisanja najznačajnijih institucija i politika EU do predpristupnih fondova EU, sve sa i iz rodne perspektive. Kurs je bio koncipiran interaktivno i zahvaljujući tom interaktivnom odnosu ukazala se zbirka tekstova koju vam predstavljamo, sigurni da nudimo literaturu koja vam je nedostajala.

U ime Zavoda zahvaljujem se autorki, predavačima i predavačicama, polaznicama kursa i autorkama eseja što su uvek sredom, tokom tri i po meseca, po dva i po sata posvećivale svoje dragoceno vreme temi za koju smatraju da je središna tema političke i ekonomske sadašnjosti, ali i geopolitičke budućnosti naše zemlje.

Vesna Šijački
Direktorka Zavoda za ravnopravnost polova

UVOD

EVROPSKA UNIJA I RODNA RAVNOPRAVNOST ili Šta se dešava ženama u procesu evropskih integracija?

Ideja za nastanak kursa "Evropska unija i rodna ravnopravnost" rodila se posle niza predavanja pod naslovom "Istorija evropske ideje" koje sam slušala kao poslediplomka na Fakultetu za ekonomiju, finansije i administraciju. Slušala sam o "ocima Evrope", gledala fotografije ozbiljnih muškaraca u tamnim odelima okupljenih oko jedne važne i velike ideje, imajući na umu Mir, Toleranciju, Ekonomsku stabilnost i prosperitet. Pitala sam se zašto ni na predavanjima, ni u primerima mojih profesora i profesorki, niti u literaturi koju smo čitali, ni na fotografijama, internet stranicama, nigde nije bilo žena. Gde su nestale? Zašto u nečemu tako značajnom nisu učestvovala? Nije moguće da nisu shvatale u kakav složen proces ulazi "najstariji" kontinent, izmučen ratovima i međusobnim mržnjama. Zar nisu, između ratova, marširale ulicama Londona, Rima i ostalih evropskih gradova i tražile pravo glasa, pravo na rad, pravo da odlučuju o sopstvenom telu, pravo da imaju dužnosti i prava odraslih građana? Zašto se o tome nije govorilo u istoriji Evrope? Iz tih pitanja, nedoumica, iz te nevidljivosti, rođena je namera da se napravi kurs koji će približiti Evropu ženama, ali i žene učiniti vidljivim u istoriji Evrope. To je bio jedan razlog za nastanak kursa.

Drugi razlog je bio podjednako važan. Srbija se danas nalazi na putu evropskih integracija. To za Srbiju ne znači samo prihvatanje tekovina Evropske unije u oblasti ekonomskih reformi, koje se danas smatraju najvažnijim delom evropskih integracija, već i drugih evropskih vrednosti. Međutim, postavlja se pitanje koje su to evropske vrednosti, da li ih poznajemo, a posebno, da li ih razumemo, jer ćemo samo tako biti u stanju da prihvatimo načine na koje funkcioniše ta složena tvorevina - Evropska unija.

Meni se čini da danas, u Srbiji, vlada veliko nepoznavanje i nerazumevanje jednog od najvažnijih "projekata" dvadesetog veka, Evropske unije. S druge strane, istraživači nas ubeđuju da sedamdeset procenata građana i građanki želi da se integriše u Evropsku uniju. Najčešće, građani i građanke proces pridruživanja

Evropskoj uniji izjednačavaju sa procesom tranzicije, prelaženja iz jednog ekonomskog sistema u drugi, gubitkom socijalnih i drugih privilegija, gubitkom posla i padom standarda. Takav proces reformi imale su sve zemlje koje su danas članice Evropske unije. S druge strane, od prvih proširenja sedamdesetih do dana današnjeg, najveći motiv za pridruživanje zemalja Evropskoj uniji bila je ekonomska korist od otvorenosti i veličine tržišta, stabilnosti i privrednog rasta. Danas, nove članice Evropske unije od poslednjeg proširenja 2004 godine, beleže ubrzan privredni razvoj i rast životnog standarda. Međutim, čini mi se da je za građane i građanke Srbije jedan drugi aspekt procesa pridruživanja evropskoj zajednici podjednako važan, ako ne i važniji od onog ekonomskog. To je proces usvajanja zakona, građenja institucija, uvođenja reda, pravne sigurnosti i odgovornosti. I ja verujem da bi žene u Srbiji želele da budu deo tog procesa.

Osnovna namera kursa Evropska unija i rodna ravnopravnost bila je, pre svega, da poveća nivo znanja o načinima na koji funkcioniše Evropska unija, najvažnijim institucijama, istorijatu nastanka i na kraju, ali ne i najmanje važno, o najznačajnijim njenim funkcijama unutar socijalne politike i rodne ravnopravnosti. Podjednako važan aspekt kursa bilo je i osnaživanje žena na mestima odlučivanja, javnoj upravi, nevladinim organizacijama i medijima da se intezivnije uključe u procese pridruživanja Srbije Evropskoj uniji i da u tim procesima aktivno učestvuju.

Zavod za ravnopravnost polova je prepoznao značaj ovako postavljenog kursa, a posebno objavljivanja zbirke radova polaznica kursa u kojima su one obradile njima najinteresantnije teme. Od posebne je važnosti što je Zavod, kao institucija zadužena za promovisanje i sprovođenje rodne ravnopravnosti, pokušao da nadomesti prazninu koja postoji u razumevanju i promovisanju evropskih vrednosti i Evropske unije u okviru politika koje se nalaze van ekonomske sfere. Nažalost, institucije u Srbiji zadužene za promovisanje evropskih integracija, nisu dosad bile posebno zainteresovane da u proces upoznavanja i učenja o integracijama intezivnije uključe žene. Dobro je da su deo tog zadatka na sebe preuzeli mehanizmi za rodnu ravnopravnost. Ostaje da se nadamo da će ovaj kurs biti podsticaj za druge da se i sami prihvate tog ozbiljnog i zahtevnog posla promovisanja evropske ideje i evropskih integracija iz ženskog ugla.

Polaznice kursa birane su po pozivu, na osnovu odgovornosti posla koji obavljaju i budućoj ulozi koju mogu imati u procesu pridruživanja. One su slušale o nastanku Evropske unije, načinu donošenja odluka, najvažnijim institucijama, politikama i sve to iz i sa rodnom perspektivom¹. Posebnu pažnju tokom kursa posvetili smo politikama Evropske unije u oblasti socijalnih i radnih prava, s obziromna to da ovaj deo reformskih procesa najbolnije pogađa građane i građanke Srbije. Eseji koji se nalaze pred vama deo su tog procesa učenja.

Polaznicama kursa bile su ponuđene dve grupe tema, jedna grupa se ticala načina rada Evropske unije, njenih organa i politika, a druga se bavila posrednom i neposrednom ulogom žena u istoriji evropske ideje i poznatim Evropljankama koje su svojim delom i životom uticale na politike rodne ravnopravnosti koje se danas sprovode u Evropi. Smatrali smo da je važno da se javnost u Srbiji, a posebno žene, upoznaju sa pravnim sistemom Evropske unije koji se odnosi na pitanja rodne ravnopravnosti, najvažnijim strategijama rodne ravnopravnosti i politikama Unije kao što su gender mainstreaming, politika zapošljavanja, socijalne uključenosti, institucijama unutar EU koje se bave rodnom ravnopravnošću, ali i trenutnim odnosima Srbije i EU kroz Program predpristupne pomoći. Polaznice su, takođe, posmatrale istorijat evropske ideje iz ženskog ugla, kao i uticaj nekih poznatih Evropljanki na razvoj feminističkih teorija i praksi koje i mi danas živimo. Naravno, ostao je čitav niz neobrađenih tema za neki naredni kurs i neku narednu knjigu.

Namera knjige “Evropska unija i rodna ravnopravnost” je da pruži neke osnovne podatke i znanja, pre svega ženama, o prednostima članstva, ali i mogućim oblastima unapređenja politika i praksi rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji. Kako taj put neće biti ni brz, ni jednostavan, ni bezbolan, verovale smo da je važno da znamo šta nas čeka i šta mi možemo da uradimo da svoj položaj popravimo i unapredimo. Nekada mi se čini da je sam proces pridruživanja, učenja i menjanja važniji od cilja kojem težimo. Nekada mi se čini da možemo da težimo samo onome što dobro poznajemo i u šta verujemo. Nadam se da je ova knjiga skromni doprinos toj veri i tom razumevanju.

Malobrojne predsednice država i vlada zemalja članica Evropske unije, na kolektivnim fotografijama, obično su obučene u crveno kako bi se jasno isticale među tamnim odelima muškaraca, svojih kolega. Ta slika govori da i sama Evropska unija mora da se menja i unapređuje. Verujem da bi snažne i pametne žene u Srbiji želele da budu deo tog procesa promena najstarijeg kontinenta, kontinenta čiji smo deo.

Zorana Šijački, urednica

FOREWORD

This year, the centennial of the International Women’s Day was marked modestly and sporadically, as well as the hundredth anniversary of the birth of Simone de Beauvoir. It was another opportunity to bow before women revolutionaries, reformers and visionaries, for all the rights they won for us and obliged us to vow to their protection and promotion. The course *The European Union and Gender Equality* and this publication are a modest form of remembering all those brave women who, centuries ago, fought battles in the name of the status and dignity of the female gender.

The task of institutions and mechanisms for gender equality is to systematically monitor the status of women in domestic and international legislation, to harmonize and change the legislative framework, to evaluate political processes with the full respect of women’s and gender perspective. At the peak of political and civil confusion concerning the integration of Serbia into the European Union, the Institute supported the idea to organize an education course and thus contribute to a more intensive inclusion of women into the process of European integrations. The author of the course is Zorana Šijački, Gender Equality Advisor to the Canadian International Development Agency.

We were thrilled with the idea of such a course for several reasons. First of all, it meant that a provincial institution such as the Institute for Gender Equality was entrusted with implementing a program to raise the level of knowledge on the significance of gender equality, promote the concept and improve the policy of equal opportunities at all levels and in all phases of social life. At the same time, we gathered the representatives of provincial bodies and institutions, as well as non-governmental organizations, who are personally and professionally oriented towards European ideas and values. This was one of the very goals of the course – to bring closer the organization and method of work of the European Union to those who are authorized to make decisions, with a special focus on the respect of the principle of gender equality in the institutions, decisions and recommendations of the European Union. Respecting the historical, economic, political and social dimension of the project *The European Union and Gender Equality*, we engaged top lecturers in the field of labor law, violence against women, women’s economic empowerment, history of the European idea, functioning of the most significant institutions and policies of the EU, pre-accession funds of the EU, all with and from a gender perspective. The course was conceived as an interactive activity and thanks to this interactive component came to be the collection of texts before you. We are confident that we are offering literature that you missed.

On behalf of the Institute, I would like to thank the author, lecturers and the course participants and authors of essays who have dedicated their precious time, two and a half hours each Wednesday for three and a half months, to a topic they believe to be the central issue of today’s political and economic life, but also the geopolitical future of our country.

Vesna Šijački

Director of the Institute for Gender Equality

¹ Predavačice i predavači na kursu bili su: prof. dr Fuada Stanković, prof. dr Senad Jašarević, prof. dr Ana Trbović, Mirjana Nožić, Gordana Čomić, Tanja Ignjatović, Nanna Magnadottir, Svetlana Logar, mr Marija Grujić, mr Dragana Todorović i Zorana Šijački.

INTRODUCTION

THE EUROPEAN UNION AND GENDER EQUALITY

or

What happens to women in the process of European integrations?

The idea for the creation of the course “The European Union and Gender Equality” was conceived after a series of lectures titled “History of the European Idea” I attended as a postgraduate student of the Faculty of Economics, Finance and Administration. I learnt about the “fathers of Europe”, watched photographs of serious men in dark suits gathered around an important and great idea, bearing in mind Peace, Tolerance, Economic Stability and prosperity. I was wondering why there were no women mentioned in the lectures, in the examples mentioned by the lecturers, the literature we read, the photographs or websites. Where have they disappeared to? Why didn’t they participate in something so important? It is impossible that they didn’t realize the complexity of the process the “oldest” continent, tormented by war and mutual hatred, was entering. Didn’t they march on the streets of London, Rome and other European cities between wars demanding the right to vote, the right to work, the right to make decisions about their own body, to have the obligation and rights of adult citizens? Why was this not mentioned in the history of Europe? Out of these questions, dilemmas, this invisibility, came the intention to create a course that will bring Europe closer to women, and also make women visible in the history of Europe. This was one of the reasons for developing the course.

The second reason is equally important. Today, Serbia is on the road towards European integrations. For Serbia, this not only means the acceptance of the heritage of the European Union in the field of economic reforms which are today considered the most important part of European integrations, but other European values as well. However, we need to ask ourselves what these European values are, whether we are familiar with them, and more importantly whether we understand them, because it is only then that we will be able to accept the ways in which this complex entity, the European Union, functions.

On the one hand, it seems to me that in Serbia today there is a great lack of knowledge and lack of understanding about one of the most important “projects” of the 20th century, the European Union. On the other hand, researchers are convincing us that seventy percent of citizens support the integration into the European Union. Citizens most frequently associate the accession process to the European Union with the process of transition, moving from one economic system to another, accompanied by the loss of social and other privileges, loss of jobs and fall in the standard. All countries that are now members of the European Union had such a reform process. However, from the first expansions in the nineteen seventies up to today, the greatest motive for integration into the European Union was the economic benefit from the openness and size of the market, stability and economic growth. Today, new members of the European Union, from the enlargement of 2004, are experiencing rapid economic development and a rise in the standard of living. However, I think that for the citizens of Serbia another aspect of the accession process to the European Community is equally, if not more important than the economic aspect. This is the process of passing laws, establishing institutions, introducing order, legal security and accountability. And I think women in Serbia would like to be part of this process.

The basic intention of the course *The European Union and Gender Equality* was primarily to increase the level of knowledge on how the European Union functions, its most important institutions, the history of its establishment, and last but not least, its most important functions in social policy and gender equality. An equally important aspect of the course was the empowerment of women in decision making positions, public administration, non-governmental organizations and the media, to become more intensively involved in the processes of Serbia’s integration into the European Union and to actively participate in these processes.

The Institute for Gender Equality recognized the significance of this type of course, especially the publication of works of course participants in which they focused on topics they found most interesting. It is of special importance that the Institute, as an institution responsible for the promotion and implementation of gender equality, tried to overcome the gap that exists in the understanding

and promotion of European values and the European Union within policies outside of the economic sphere. Unfortunately, institutions responsible for the promotion of European integrations in Serbia have, so far, not been particularly interested in more intensively including women into the process of informing and teaching about integrations. It is good that part of this task was taken over by gender equality mechanisms. We can only hope that this course will be an encouragement for others to take upon themselves the serious and demanding task of promoting the European idea and European integrations from the perspective of women.

Course participants were selected through direct invitation, based on the responsibility of their work and future role they may have in the process of integration. They learnt about the origins of the European Union, its decision making processes, most important institutions, policies, and all that from a gender perspective². During the course, special attention was dedicated to the policies of the European Union in the field of social and labor rights, as this part of the reform processes affects the citizens of Serbia in the most negative way. The essays that are before you are part of this learning process.

Course participants were offered two groups of topics, one groups referred to the work of the European Union, its bodies and policies, the other group referred to the direct and indirect role of women in the history of the European idea and famous European women who, through their life and work, influenced European gender equality policies implemented today. We felt it was important for the public of Serbia, especially women, to be informed about the legal system of the European Union regarding issues of gender equality, the most significant strategies of gender equality and policies of the European Union, such as gender mainstreaming, employment policy, social inclusion, about EU institutions dealing with gender equality, but also about current relations of Serbia and EU through the Instrument of Pre-accession Assistance. The course participants also observed the history of the European idea from the aspect of women, as well as the influence of several famous European women

² Lecturers of the course were: Prof Fuada Stanković LL.D, Prof Senad Jašarević LL.D, Prof Ana Trbović Ph.D, Mirjana Nožić, Gordana Čomić, Tanja Ignjatović, Nanna Magna-dottir, Svetlana Logar, Marija Grujić MA, Dragana Todorović MA and Zorana Šijački.

on the development of feminist theories and practices we respect today. Of course, an entire series of topics remained unanalyzed, which could be part of a future course or a future book.

The aim of the book *The European Union and Gender Equality* is to provide some basic data and knowledge, primarily to women, concerning the advantages of membership, but also about possible fields for the improvement of the policy and practice of gender equality in the European Union. As this journey will be neither fast, simple, nor painless, we felt it was important to know what awaits us and what we can do to improve and promote our status. Sometimes it seems to me that the very process of accession, learning and changing, is more important than the goal we are striving for. Sometimes I think we can only strive for what we know well and what we have faith in. I hope this book is a small contribution to this faith and knowledge.

The few women presidents of countries and governments of the member states of the European Union usually wear red in group photographs, in order to stand out clearly among the dark suits of men, their colleagues. This picture also indicates that the European Union itself must change and improve. I believe strong and smart women in Serbia would like to be part of the process of change of the oldest continent, a continent we are part of.

Zorana Šijački, editor
Novi Sad, April 2008

Danica Todorov

DIREKTIVE EVROPSKE UNIJE U OBLASTI RAVNOPRAVNOSTI POLOVA

Evropska unija (EU) od samog osnivanja zagovara ravnopravnost muškaraca i žena, a ravnopravnost polova smatra jednim od svojih osnovnih načela koje je ugrađeno u sve ugovore o osnivanju. Tokom decenija postojanja Unije, princip rodne ravnopravnosti je unapređivan u pogledu jasnoće i efekata, ali i ojačavan pravnim aktima, među kojima je najraširenije uputstvo ili direktiva³. EU politika ravnopravnosti podrazumeva svestran pristup koji uključuje zakonodavstvo, strategije, «gender mainstreaming»⁴ i pretpostavlja uvođenje ovog principa u sve politike EU, a takođe i pozitivnu akciju, kao i finansijsku podršku koja je dostupna preko akcionih programa.

U državama članicama ravnopravnost polova je zakonski različito uređena i usvajanjem različitih akata na nivou Zajednice (Unije) stalno se nastoji da se ova oblast uredi na najefektniji način, tako da je proizveden relativno velik broj pravnih akata, pre svega direktiva, najviše u oblasti rada i socijalne zaštite. Učestalost i doslednost u uspostavljanju povezanog sistema koje prate direktive govori o posvećenosti EU ostvarivanju principa ravnopravnosti polova. Direktive uvek postavljaju ciljeve koji moraju biti dostignuti, čemu doprinosi i praksa Evropskog suda pravde.

Pravo Evropske unije

Pravo koje se stvara u okvirima Evropske unije (Evropskih zajednica – Evropska ekonomska zajednica, Evropska zajednica za uglj i čelik i Evropska zajednica za atomsku energiju) dugo je

³ Uputstvo je, uz uredbu, najvažniji pravni instrument Zajednice/Unije. Ono predstavlja kompromis između potrebe za ujednačavanjem zakonodavstva unutar Zajednice i potrebe da se zadrži što je više moguća raznolikost zakonodavnih sistema. /http://eu.wikipedia.org/wiki/european_union_directive Bukvar evropskih integracija, Beograd, 2000.

⁴ “gender mainstreaming” princip koji je Evropska komisija usvojila je usmeren na sistematsko praćenje razlika u uslovima, situacijama i potrebama žena i muškaraca u okviru svih politika i akcija zajednice. Reč je o istovremenom pokretanju pravnih instrumenata, finansijskih sredstava, sposobnosti analize i pokretanja EU da bi se u svim oblastima izgrađivali usklađeni odnosi između žena i muškaraca.

nazivano «pravo Evropskih zajednica» a posle stupanja na snagu Ugovora iz Mastrihta 1993. godine kojim je osnovana Evropska unija, ono se naziva i «pravo Evropske unije» ili «evropsko pravo» odnosno «pravne tekovine Evropske unije» (EU Law, Europearecht, Acqius communautaire)⁵ i obuhvata:

- Načela i političke ciljeve Ugovora o osnivanju
- Zakonodavstvo koje je doneto radi primene Ugovora i praksa Suda pravde
- Deklaracije i rezolucije EU
- Mere koje se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku
- Mere koje se odnose na pravosuđe i unutrašnje poslove
- Međunarodne sporazume u nadležnosti EU koji su zaključile zajednice i države članice između sebe

Primarni izvori prava

Primarne izvore prava stvaraju države članice prilikom uređivanja međusobnih odnosa i sama Evropska unija, kao subjekat međunarodnog prava, zaključivanjem sporazuma sa trećim državama i međunarodnim organizacijama. Primarne izvore prava čine:

- Osnivački ugovori
- Opšta pravna načela
- Međunarodni sporazumi Evropskih zajednica
- Sporazumi (konvencije) između država članica EU

Posebnim međunarodnim ugovorima koji se nazivaju osnivački, uređena su osnovna pitanja nastanka i rada zajednica čime je uspostavljen ustavni okvir njihovog postojanja⁶. Polaznu tačku prilikom određivanja opštih pravnih načela predstavljaju načela zajednička za pravne poretke država članica i primenjuju se prilikom primene

⁵ “U svakodnevnom govoru, Evropska unija se shvata kao politička realnost, tako da je postepeno zauzela mesto Evropskih zajednica, ne samo poistovećujući se sa njima već i potiskujući ih. Otuda se stekao pogrešan utisak da su nakon Ugovora iz Mastrihta prestale da postoje Evropske zajednice, ili da su se utopile u Evropsku uniju. U stvarnosti, i Evropske zajednice i Evropska unija istovremeno postoje i kao pravne i kao političke institucije. Predviđa se vremensko utapanje prava Evropskih zajednica u pravo Evropske unije.” www.integracije.cg.yu/img

⁶ Ugovori o: osnivanju EZ za uglj i čelik–Pariz 1951, o osnivanju EEZ–Rim 1957, o osnivanju EVROATOM-1957/1958, Jedinstveni evropski akt kojim su izmenjeni i dopunjeni osnivački ugovori-1986/1987, o osnivanju EU–Mastriht 1992/1993, iz Amsterdama-1997/1999 Ugovor iz Nice-2000/2003. god. Ugovori o pristupanju novih zemalja članica – 1972, 1979, 1985 i 1994. god. www.integracije.cg.yu/img

prava EU, dok je Sud pravde, koristeći ova načela, tumačio, stvarao i usmeravao razvoj pozitivnog prava EU. Osim toga u pravu EU se primenjuju i neka posebna načela: autonomije, nadređenosti prava EU, neposredne primene i dejstva, proporcionalnosti, zaštite opravdanih očekivanja, odgovornosti države članice zbog povrede prava EU, načela fleksibilnosti i subsidijarnosti. U primarne izvore prava spadaju sporazumi (konvencije ili ugovori) koje EZ/EU zaključuje sa trećim državama i međunarodnim organizacijama kao što su trgovinski i sporazumi o saradnji, kao i sporazumi o pridruživanju.

Sekundarni izvori prava EU

Sekundarni izvori prava su zakonski propisi opšte primene koje su razvile institucije EU u okviru ovlašćenja poverenih osnivačkim ugovorima. Sekundarno zakonodavstvo je ništavno ako je u suprotnosti sa osnivačkim ugovorima, a čine ga:

- Pravilnici/uredbe⁷
- Uputstva/direktive⁸
- Odluke
- Preporuke
- Mišljenja

Pravilnici/Uredbe (reglements, regulations, Verordnungen)

Pravilnici ili uredbe najviše prodiru u pravni sistem država članica i automatski postaju njegov sastavni deo. To su opšti akti, obavezujući u celosti, na celoj teritoriji zajednice, direktno, tako da imaju neposredno dejstvo poput zakona koje donosi skupština i najpribližniji su domaćim zakonima⁹. Pravilnik se odnosi na sve članice bez obzira da li su glasale «za» određeni pravilnik/uredbu i one nisu ovlašćene da je primenjuju delimično ili da biraju delove koje će primeniti, a koje ne, čime se sprečava dejstvo propisa koji su suprotni pravu EU. Članicama je takođe zabranjeno da potvrđuju pravilnike/uredbe ili njihovo važenje. One ne smeju da donose nova pravila niti da imaju praksu koja bi omogućila neprimenjivanje pravilnika.

⁷ Pošto u Srbiji nije usvojen standardizovan rečnik pojmova prava EU koriste se dva rešenja: pravilnici ili uredbe i uputstva ili direktive

⁸ Isto

⁹ Prema članu 249 Ugovora o osnivanju uredbena predlog Evropske komisije donose Evropski parlament zajedno sa Savetom EU, samo Savet na predlog Komisije ili Evropska komisija, a procedura donošenja zavisi od oblasti koja se uređuje.

U suštini, Pravilnici EU izjednačavaju zakone, a imaju neposrednu primenu i u Srbiji kada ona postane punopravna članica EU. Države koje teže članstvu u EU imaju mogućnost da pravilnike uvedu u svoj pravni sistem donošenjem propisa slične ili iste sadržine.

Direktive/Uputstva (fr.directives, en. directives, nem. Richtlinie)

Direktive ili uputstva su zakoni usvojeni na nivou EU koji moraju biti preneti u nacionalno zakonodavstvo država članica. Njihovo stvaranje i primena počinje 70-tih godina prošlog veka. Cilj Uputstva (Direktive) jeste međusobno približavanje zakonodavstva, a ne izjednačavanje zakona država članica. Direktiva predstavlja ustupak između potrebe da se zakonodavstvo unutar zajednice ujednači i potrebe da se zadrži što veća raznolikost zakonodavnih sistema. Uputstva su obavezujuća za svaku zemlju članicu u pogledu cilja, ali im se prepušta da izaberu oblik i način sprovođenja uputstva.

Pravni osnov za donošenje direktiva/uputstava je član 249 Ugovora o osnivanju EZ/EU, prema kojem direktiva opisuje cilj koji je obavezan za države članice i rok za njegovo postizanje (uvođenje određene zabrane, promena standarda i sl.) ali je u nadležnosti država da odaberu oblik i način postizanja definisanih ciljeva i rezultata. U stvari, direktivom se zahteva od države članice da postigne određeni rezultat bez propisivanja sadržine i najpovoljnijeg načina primene. Za razliku od pravilnika, uputstva/direktive u pravni sistem mora uvesti domaći nadležni organ, a sprovode se kroz domaće propise.

Uputstva su pored pravilnika, najvažniji pravni instrument EU i podsećaju na zakone u materijalno-pravnom smislu reči, a po tome kome su upućena, podsećaju na propise međunarodnog prava, mada za njihovo sprovođenje nije potrebna potvrda (ratifikacija). Kad je reč o procesu pridruživanja pretpostavlja se da će najveći deo domaćih propisa biti usklađen sa rešenjima iz uputstava.

Ukoliko država propusti da unese zahtevano u nacionalno zakonodavstvo ili ono nije na odgovarajući način usklađeno sa zahtevima direktive, Evropska komisija može pokrenuti postupak protiv države članice pred Evropskim sudom pravde, koji je razvio doktrinu o neposrednim posledicama u slučaju neprimene ili loše primene

direktiva. U slučaju nesprovođenja direktive/uputstva mogu biti povređena, ne samo prava pravnih i fizičkih lica, nego može biti doveđena u pitanje i osnovna svrha njihovog donošenja – ostvarivanje zajedničkih ciljeva. Zbog toga je bilo neophodno stvoriti poseban sistem zaštite na taj način povređenih subjektivnih prava i obezbediti delotvoran način njihovog sprovođenja. Sud pravde osmislio je radi toga dva načela:

- neposredno vertikalno dejstvo uputstva
- odgovornost države zbog nesprovođenja uputstva

Uputstva nemaju neposrednu primenu, jer ih je potrebno preneti u domaći pravni sistem, ali pod određenim uslovima imaju neposredno dejstvo i pred domaćim sudovima pojedinac se može pozvati na njih kada:

- Država članica nije uvela uputstvo u propisanom roku
- Odredbe uputstva su dovoljno jasne, neuslovljene i precizne
- Uputstvo daje prava državljanima države članice

Prema Evropskom sudu pravde¹⁰ fizička i pravna lica mogu da se pozivaju na prava koja potiču iz uputstva i tuže državu za naknadu štete, ukoliko uputstvo nije uvedeno u pravni sistem, a neposredno dejstvo ne prestaje kada se uputstvo uvede u domaći pravni sistem. Neposredno dejstvo je vertikalno, odnosno između države i fizičkih i pravnih lica, koja se mogu pozivati na prava data uputstvom i pokrenuti spor isključivo protiv države ili javnih preduzeća, odnosno preduzeća čiji je vlasnik država, ili koja imaju ovlašćenja od javnog značaja. Država takođe rizikuje pokretanje tužbe za naknadu štete zbog propusta uprave da sprovede uputstvo.

Važno je napomenuti da propis kojim se uvodi uputstvo ne mora doslovce da ponavlja odredbe uputstva, niti da prati njegovu strukturu, ali mora jasno da odredi koja su to prava i obaveze data građanima/kama i da stvori okvir za poštovanje ovih prava i obaveza. Što je uputstvo neodređenije vlastima država članica je ostavljena veća sloboda prilikom njegovog sprovođenja.

Operativne odredbe koje opisuju zadatak koji se državi postavlja moraju što preciznije da se prenesu u domaće propise, uz pomno proučavanje da bi se utvrdilo da li zahtevaju potpuno usklađivanje ili

¹⁰ Presude: Slučaj 9/70 Grad v Finanzampt Traunstein, Slučaj 41/74 Van Duyn, slučaj 126/78 Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen, slučaj Frankovich&Bonifaci v Italija

samo približavanje. Odredbe koje ne određuju zadatak državi služe kao vodič u procesu sprovođenja, određuju vremenski period i daju uputstva za sprovođenje.

Evropska unija usvojila je nekoliko stotina direktiva/uputstava u različitim oblastima (poljoprivreda, zdravstvo, tehnika, osiguranje, telekomunikacije) koje predstavljaju evropsko zakonodavstvo¹¹. Glavne direktive na polju rodne ravnopravnosti su u oblastima jednakog tretmana u odnosu na zapošljavanje, obuku, unapređenje i uslove rada, sistema socijalnog osiguranja, jednakog tretmana za samozaposlene radnike i njihove supruge, zaštite trudnica i materinstva, roditeljskog odsustva i tereta dokazivanja u slučajevima diskriminacije na osnovu pola, kao i dobara i usluga.

Primena prava EU

Neposredno prihvatanje propisa EU znači da su države članice i pridružene članice, priznale pravnu snagu propisa EU, bez njegovog uvođenja u domaći pravni poredak, što se označava kao priznanje neposredne primene. Posredan način prihvatanja se sastoji u tome što treće države prenose sadržinu propisa EU u unutrašnji pravni poredak donošenjem domaćeg propisa ili preduzimanjem druge odgovarajuće mere ili akcije što zapravo znači primenu domaćeg propisa ili mera.

Kada postoji sukob između domaćeg i prava EU, prednost ima pravo EU, a princip se zove nadređenost prava EU. Osnovno pravilo je da su primarno pravo (osnivački ugovori) i sekundarno zakonodavstvo (pravilnici, uputstva, odluke) sastavni deo pravnog sistema država članica i da moraju biti primenjivani u njihovim sudovima. Opšte pravilo je da se ne može usvojiti, niti održati bilo koji domaći propis koji je u suprotnosti sa osnivačkim ugovorima,

¹¹ EU usvaja i druge akte koji nisu u rangu pravilnika i direktiva. Odluke su pojedinačni administrativni akti, obavezuju samo one kojima su upućene, nakon što su im saopštene, a mogu biti upućene državama, pravnim i fizičkim licima. Pošto u potpunosti obavezuju, odluke mogu imati neposredno dejstvo na one kojima su upućene. Preporuke i mišljenja spadaju u grupu pravno neobavezujućih akata i ne predstavljaju pravne akte u užem smislu reči, nego pre «korisne smernice». Domaći sudovi ih, međutim, moraju uzeti u obzir u postupku tumačenja i primene domaćeg prava. Tzv. meko pravo formalno ne pripada izvorima prava EU, ali njegovi akti proizvode pravna dejstva. To su deklaracije, rezolucije i međuinstitucionalni ugovori.

propisima koji donose organi EU, međunarodnim ugovorima ili slučajevima Evropskog suda pravde¹².

Neposredna primenljivost podrazumeva automatsko važnije pravnih tekovina EU (acquis communautaire) u državama članicama, te nikakvi domaći pravni akti nisu potrebni da bi ono važno na teritorijama država članica. Neposrednu primenljivost imaju akti primarnog zakonodavstva, osnivački ugovori i pravilnici. Opšte je pravilo da odredbe direktiva/uputstava nemaju neposredno dejstvo osim pod određenim uslovima – da je direktiva jasna i nedvosmislena, da daje određena prava pravnim i fizičkim licima i da je država članica propustila da ispuni svoju obavezu uvođenja uputstva u svoj pravni sistem u propisanom roku. Ipak, uputstvo ne može imati neposredno dejstvo pre isteka vremenskog roka za sprovođenje koji je EU propisala državama članicama i ne stvara prava i obaveze između pravnih i fizičkih lica.

Direktive EU u oblasti rodne ravnopravnosti

Princip jednakog tretmana žena i muškaraca osiguran je ugovorima od osnivanja Evropske ekonomske zajednice 1957. godine, dok su 40 godina kasnije Amsterdamskim ugovorom pravno uređena ljudska prava, posebno princip jednakog tretmana i zabrana diskriminacije na osnovu pola. Istovremeno, razvija se sudska praksa Evropskog suda pravde, a Evropska komisija prati primenjivanje zakonodavstva (legislative) i gde je potrebno predlaže novu. Prva direktiva/uputstvo u oblasti ravnopravnosti polova doneta je 1975. godine, tako da ih, uz antidiskriminacione, ima 14 u ovoj oblasti, a njihovu primenu trebalo bi shvatiti kao transformacioni proces.

Ugovor o osnivanju EU¹³ obavezuje države članice da promoviraju jednakost između muškaraca i žena. Tokom godina princip o rodnoj ravnopravnosti je ojačavan zakonodavstvom, a krajem devedesetih godina uvedena je politika «gender mainstreaming». Ova strategija nastoji da uključi pitanja rodne ravnopravnosti u sve aktivnosti i politike, na svim nivoima.

¹² U slučaju da Evropski sud pravde proglasi domaći zakon nespojivim sa pravom EU, država ima obavezu da promeni problematične odredbe tog zakona, a domaći sudovi imaju obavezu tumačenja domaćeg prava u skladu sa značenjem i duhom odredbi prava EU – “Primena prava EU u državama članicama i značaj za treće države, str. 17”

¹³ Ugovorom iz Maastrichta koji je potpisan 1992. a ratifikovan 1993. god. uspostavljena je EU i najradikalnija reforma dotadašnje EZ. Stvorena je čvršća unija i počela nove era u procesu evropskih integracija.

Jedan od rezultata Amsterdamskog sporazuma (1997. godina) je taj da se jednake mogućnosti za muškarce i žene sada smatraju jednim od osnovnih ciljeva Unije. Sporazumom se države članice slažu da će pitanja rodne ravnopravnosti biti uzeta u obzir u svemu što Unija preduzima. Drugim rečima, Unija je prihvatila princip rodno usmeravanja poznat kao «mainstreaming» strategija.

Važan zadatak u EU je da se sporazumi potkrepe (podrže) zakonima – direktivama (uputstvima) koje detaljnije određuju ciljeve o kojima su se države članice sporazumele u ugovorima. Polazeći od različitih situacija žena i muškaraca, zakonodavstvo EU u oblasti rodne ravnopravnosti nameće jednake plate za žene i muškarce za isti rad i rad jednake vrednosti, jednak tretman u zapošljavanju i profesionalnoj obuci, unapređenju radnih uslova, jednak tretman u socijalnom osiguranju. Direktivama se štite zaposlene žene u slučaju trudnoće i materinstva, priznaje pravo i očevima, posebno u pogledu prava na roditeljsko odsustvo, i za očeve i za majke. Osigurana je zaštita od neposredne i posredne diskriminacije zasnovane na polu, uključujući bračni ili porodični status, a takođe i zaštita protiv uznemiravanja prema polu i seksualnog uznemiravanja. Žrtve diskriminacije mogu da odu na Sud i zaštićene su merama protiv odmazde u slučaju žalbe. Naime, sve direktive/uputstva obavezuju države članice na uvođenje mera koje će omogućiti zaštitu pred domaćim sudovima, nakon obraćanja drugim nadležnim organima, svima koji smatraju da su oštećeni zbog neprimenjivanja principa jednakog tretmana, kao i mere protiv otpuštanja kao reakciju na eventualnu žalbu.

Zakonodavstvo je ukinulo teret dokazivanja od strane žrtve (počinilac diskriminacije mora dokazati da ona/on nisu napravili diskriminaciju prema zaposlenima, posebno u slučajevima uznemiravanja zasnovanog na polu ili seksualnog uznemiravanja). Pozitivne akcije su odobrene (obezbeđene) za manje zastupljene grupe, ohrabruju se planovi ravnopravnosti u kompanijama, uloga socijalnih partnera i dijalog sa NVO je naglašen. Štaviše, EU zakonodavstvo uspostavlja zahtev za telima za promociju ravnopravnosti između žena i muškaraca u svakoj državi članici.

Direktive/uputstva u oblasti rodne ravnopravnosti¹⁴ mogu se podeliti u dve grupe. Prva se odnosi na jednak tretman

¹⁴ Detaljniji opis direktiva u oblasti rodne ravnopravnosti dat je u prilogu.

u zapošljavanju i izboru zanimanja, jednaku plaćenost i socijalnu sigurnost. Drugu grupu direktiva/uputstava čine one u vezi sa uređivanjem pitanja u vezi sa trudnoćom i porodijskim odsustvom.

U svim direktivama posebno se naglašava da će zakoni, pravilnici i administrativni propisi suprotni principu jednakog tretmana bez obzira na pol, kao i svaka diskriminacija koja potiče od njih, biti ukinuti. Državama članicama obavezno se daje rok za primenu predviđenih odredbi, najčešće 2 godine, obaveza obaveštavanja Komisije o tekstu zakona i njeno redovno informisanje radi sastavljanja izveštaja o primeni direktive.

Kamen temeljac u programu rodne ravnopravnosti u EU je da žene i muškarci moraju da imaju iste mogućnosti u podršci i dostizanju finansijske nezavisnosti. Evropska unija je uvela niz mera da to dostigne. U skladu sa Direktivom o jednakim uslovima na tržištu rada i pravom na roditeljsko odsustvo EU takođe ima zajednički vodič o zapošljavanju. Svaka država članica prati ga svake godine i konkretno iskazuje u nacionalnom akcionom planu za zapošljavanje. Unija tome doprinosi i akcijama koje pomiruju rad i porodični život, uključujući i obezbeđivanje sredstava za brigu o deci i drugim zavisnim članovima.

Jednaka plaćenost za jednak rad je osnovni princip u EU. Uveden je izričito Ugovorom iz Amsterdama. Ovaj Ugovor dozvoljava takođe ono što se zove pozitivna diskriminacija na tržištu rada. Misli se na to da poslodavci mogu primenjivati posebne mere na žene, ili muškarce, ako su oni manjina na radnom mestu, na primer, omogućavanjem lakše promocije ili obuke. Uprkos tome žene još uvek zarađuju manje nego muškarci, tako da je smanjivanje i potpuno otklanjanje ovog jaza među prioritetima političkih agendi, a promocija ženskog preduzetništva jedan od ciljeva. U Evropskoj socijalnoj agenciji među osnovnim pitanjima su borba protiv nasilja nad ženama, kao i borba protiv trgovine ljudskim bićima kroz krivično gonjenje i jačanje zakonodavstva.

Briga EU u vezi sa rodnom ravnopravnošću uključuje se u šire politike u vezi sa nediskriminacijom na osnovu faktora kao što su rasa, pol ili seksualna orijentacija. Ključni cilj je uklanjanje nejednakosti i promocija rodne ravnopravnosti u Evropskoj zajednici u skladu sa članovima 2 i 3 Ugovora (gender mainstreaming) takođe

člana 141 (jednakost između muškaraca i žena u stvarima zapošljavanja i zanimanja) i člana 13 (seksualna diskriminacija na radnom mestu i izvan njega).

Zaključna razmatranja

Oblast rodne ravnopravnosti nije oblast u kojoj ima mnogo uputstava/direktiva. Postoji logičan sled u njihovom donošenju i proširivanju oblasti zaštite, ali je uočljivo i to da se, kako se proširivalo polje njihovog dejstva i povećavali zahtevi prema državama članicama, iziskujući sredstva za njihovu implementaciju, tako se produžavao rok za početak primene odredbi uputstava/direktiva, a neke ostavljaju prostor za prilagođavanje rešenja novim okolnostima. Ipak, broj i učestalost donošenja direktiva pokazuje da EU ispoljava posvećenost unapređenju oblasti ravnopravnosti. Moglo bi se postaviti pitanje o tome da li će EU morati da donosi akte u oblasti ravnopravnosti koji će biti direktno primenjivi, istovetno u svim zemljama članicama, a ne postepeno, poštujući cilj, uz slobodan izbor sredstava i načina sprovođenja. Čini se međutim, da je ono suviše kada se pogleda praksa Evropskog suda pravde, kada se zna da direktive uspostavljaju obavezu država članica da dostavljaju Evropskoj komisiji tekstove zakona i propisa, kao i da redovno izveštavaju, jednom godišnje, o napretku u primeni direktive. Svakako da postoje problemi u primeni, jer je reč o garantovanim pravima koja su relativno skupa i ostvariva uz teškoće, pogotovo za neke države, a takođe i zbog određenih otpora prema rodnoj ravnopravnosti koja se ne smatra prioritetnim pitanjem.

Izveštaj o ravnopravnosti žena i muškaraca iz 2007. godine¹⁵ upozorava na potrebu osiguranja efektivne primene zakonodavnog okvira. U ovom izveštaju se kaže da je «Acquis communautaire» u odnosu na rodnu ravnopravnost učinio značajan napredak u proteklih 50 godina i da on nastavlja da se razvija i prilagođava kako bi bio jasniji i efektivniji. Zadatak država članica je da aktivno podržavaju punu primenu zakonodavstva i preduzimaju mere za povećanje kapaciteta onih koji su u pravnom sistemu, pre svega sudija i advokata za rad na pitanjima rodne ravnopravnosti. Države članice i socijalni

¹⁵ http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/docs/2007/com_2007_49_en.pdf

partneri treba takođe aktivno da podržavaju efektivnu primenu zakona o jednakom tretmanu žena i muškaraca i stvaraju uslove koji olakšavaju njihovo sprovođenje. Naglašava se na kraju uloga organizacija koje su uključene u promovisanje ravnopravnosti koju obezbeđuje Direktiva 2002/73. One mogu da odigraju aktivnu ulogu u primeni zakonodavstva i treba da budu podržane garantovanjem neophodnih finansijskih i ljudskih sredstava za sprovođenje zakonskih odredbi o jednakom tretmanu.

PRILOG
Opis direktiva¹⁶

Direktiva 75/117/EEZ o približavanju zakona država članica koje se odnose na primenu načela jednakih zarada za muškarce i žene. Načelo uspostavljeno u članu 119 Ugovora o osnivanju Zajednice znači da se za isti rad ili za rad jednake vrednosti, uklanja svaka diskriminacija na osnovu pola u pogledu svih vidova i uslova naknade. Sistem klasifikovanja radnih mesta, tamo gde se koristi, mora biti zasnovan na istim kriterijumima za muškarce i žene i isključiti mogućnost diskriminacije na osnovu pola, odnosno ukinuti svaku diskriminaciju koja potiče od zakona i propisa. Mere će biti preduzete u kolektivnim ugovorima, platnim razredima, pravilnicima o platama i pojedinačnim ugovorima o radu. Državama članicama je za donošenje zakona i drugih propisa dat rok od godinu dana od njenog proglašenja.

Direktiva 76/207/EEZ (poziva se na član 235 Ugovora o osnivanju EEZ) uspostavlja načelo jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu pristupa zapošljavanju, unapređenju, stručnoj obuci i uslovima rada, što znači da neće biti nikakve diskriminacije na osnovu pola, bilo neposredno ili posredno, posebno po minjanjem bračnog ili porodičnog statusa. Direktiva nije dovela u pitanje pravo država da isključe ona zanimanja i pripadajuću obuku, za koja zbog njihove prirode, pol radnika predstavlja odlučujući činilac, a takođe ni odredbe o zaštiti žena, naročito one koje se odnose na trudnoću i materinstvo, niti mere za promovisanje jednakih mogućnosti za muškarce i žene. Neće biti nikakve diskriminacije na osnovu pola u uslovima, kriterijumima za odabir i pristup svim poslovima ili položajima bez obzira na sektor ili granu aktivnosti i sve nivoje profesionalne hijerarhije. Osim ukidanja suprotnih zakona, pravilnika i administrativnih propisa, suprotne odredbe u kolektivnim ili pojedinačnim ugovorima o radu, interna pravila u preduzećima ili ona koja uređuju nezavisna zanimanja i profesije, biće ili bi mogla biti proglašene ništavnim, nevažećim ili izmenjene. To isto učiniće i u pogledu pristupa svim vrstama i ni-

voima profesionalne orijentacije, stručne obuke i prekvalifikacije. Rok za donošenje zakona, pravilnika i administrativnih propisa u ovom slučaju je 30 meseci.

Direktiva 79/7/EEZ o postupnoj primeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u vezi sa pitanjima socijalnog osiguranja se poziva na član 235 Ugovora o osnivanju EEZ. Ovo uputstvo će se primenjivati na radno stanovništvo, uključujući i samozaposlene osobe, zaposlene i samozaposlene osobe čija je aktivnost prekinuta zbog bolesti, nesreće ili neželjene nezaposlenosti, zatim na osobe koje traže posao, na penzionisane ili radnike sa invaliditetom i samozaposlene osobe, odnosno na zakonske šeme koje obezbeđuju zaštitu od rizika bolesti, invaliditeta, starosti, nesreće na radu i profesionalnih oboljenja, kao i nezaposlenosti. Uputstvo će se primenjivati na socijalnu pomoć u smislu dopune ili zamene navedene šeme, a neće se primenjivati na odredbe koje se odnose na nasledno pravo na nadoknade, niti na one koje se odnose na porodične naknade, osim u slučaju onih koje se odobravaju kao povećanja u pogledu rizika nabrojanih u uputstvu. Princip jednakog tretmana znači da nema nikakve neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu pola, naročito u vezi sa bračnim ili porodičnim statusom, a posebno u pogledu obima i uslova pristupa osiguranju, obaveze da se izdvaja doprinos i njegov iznos, zatim u obračunu, uključujući i povećanje za supružnika i izdržavana lica, kao i uslove koji određuju trajanje i zadržavanje prava na pomoć. Ovaj princip neće dovesti u pitanje odredbe koje se odnose na zaštitu žena na osnovu materinstva, niti pravo država da isključe iz njenog predmeta određivanje starosne granice radi odobravanja starosnih i penzija na osnovu godina radnog staža, kao i moguće posledice koje iz njih proističu na ostale naknade. Ostavlja im se takođe sloboda u određivanju prednosti u pogledu šema starosnih penzija za osobe koje su odgojile decu i sticanje prava na naknadu posle perioda prekida zaposlenja radi odgajanja dece. Tu je zatim odobravanje prava na starosne ili invalidske naknade putem prenesenih prava na supruge, odobravanje povećanja naknada za dugoročnu invalidnost, povrede na radu i profesionalna oboljenja za suprugu – izdržavano lice. Države članice su obavezne da periodično razmatraju da li postoji opravdanje za zadržavanje isključenja, a dat im je rok od 6 godina od proglašenja direktive da usvoje zakone, uredbe i administrativne propise neophodne radi njenog poštovanja.

¹⁶ Prevod direktiva u oblasti rodne ravnopravnosti, Republika Crna Gora, Kancelarija za ravnopravnost polova i Ured Vlade Republike Hrvatske za ravnopravnost spolova.

Direktiva 86/613/EEZ o primeni jednakog tretmana muškaraca i žena angažovanih u nekoj aktivnosti, uključujući poljoprivredu, u svojstvu samozaposlenog lica i u zaštiti samozaposlenih žena tokom trudnoće i materinstva poziva se na članove 100 i 235 Ugovora o osnivanju zajednice, a svrha joj je da obezbedi primenu principa jednakog tretmana žena i muškaraca u svojstvu samozaposlenih kad je reč o aspektima koji nisu pokriveni Direktivama 76/20 i 79/7.

Direktiva 86/613 se odnosi na samozaposlene radnike, odnosno na sve osobe koje se za sopstveni račun bave aktivnošću od koje imaju zaradu, pod uslovima propisanim nacionalnim zakonom, uključujući i poljoprivrednike ili članove slobodnih profesija, kao i njihove nezaposlene supružnike i partnere kada oni učestvuju u aktivnostima samozaposlenog radnika i obavljaju iste ili pomoćne zadatke. Princip jednakog tretmana podrazumeva odsustvo bilo kakve neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu pola, posebno pominjanjem bračnog ili porodičnog statusa. Drugi odeljak direktive odnosi se na jednak tretman samozaposlenih muškaraca i žena, položaj supružnika bez profesionalnog statusa samozaposlenih radnika, zaštitu samozaposlenih radnica ili supruge zaposlenih radnika tokom trudnoće i materinstva. Od država se traži da preduzmu neophodne mere kako bi uklonile sve odredbe suprotne principu jednakog tretmana kako je definisano u direktivi 76/20, pogotovo one koje se odnose na osnivanje, opremanje ili proširenje preduzeća, pokretanje ili proširenje bilo koje vrste samozaposlene aktivnosti, i na finansijske olakšice.

Ne dovodeći u pitanje specifične uslove, države članice će preduzeti neophodne mere da obezbede da uslovi za osnivanje kompanije između supružnika nisu restriktivniji nego za osnivanje kompanija osoba koje nisu u braku.

Države će omogućiti nezaposlenim supružnicima, kada postoji sistem doprinosa za socijalnu zaštitu samozaposlenih radnika, da učestvuju u aktivnostima samozaposlenog, a nisu zaštićeni socijalnim osiguranjem, da se dobrovoljno priključe šemi doprinosa za socijalno osiguranje. Biće preispitani uslovi za podsticanje priznavanja rada supružnika koji učestvuju u aktivnostima samozaposlenog, kao i pod kojim uslovima, samozaposlene radnice i supruge samozaposlenih radnika mogu tokom prekida svoje profesionalne aktivnosti, za vreme

trudnoće i materinstva, imati pristup postojećim socijalnim službama, ili pravo na gotovinske nadoknade po šemi socijalne zaštite.

Savet je obavezan da izvrši pregled Direktive pre 1. jula 1993. godine, a države članice imale su obavezu da usvoje zakone, uredbe i administrativne propise najkasnije do 30. juna 1989. godine, a ukoliko se mora izmeniti ili dopuniti nacionalno zakonodavstvo u vezi sa bračnim pravima i obavezama krajnji rok za primenu Uputstva je 30. jun 1991. godine.

Direktiva 92/85/EEZ o uvođenju mera za podsticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na poslu zaposlenih trudnica, porodilja i dojilja (deseta pojedinačna Direktiva u okviru značenja člana 16 (1) direktive 89/391/EEZ) zasniva se na članu 118a Ugovora o osnivanju o minimalnim uslovima za zaštitu sigurnosti i zdravlja radnika. Smisao Direktive je da primeni mere za podsticanje poboljšanja sigurnosti i zdravlja na poslu zaposlenih trudnica, porodilja i dojilja, ne dovodeći u pitanje strože i/ili specifične odredbe, niti je moguće smanjenje postojećeg nivoa zaštite zaposlenim trudnicama, porodiljama i dojiljama u svakoj državi članici. Predviđena je obaveza Komisije na konsultacije sa državama članicama i Savetodavnim odborom za sigurnost, higijenu i zdravstvenu zaštitu na poslu izrade smernice o proceni higijenskih, bioloških i fizičkih agenasa i industrijskih procesa koji se smatraju opasnim po sigurnost i zdravlje zaposlenih trudnica, porodilja i dojilja. Smernice koje treba da posluže kao osnov za procenu takođe uključuju kretanje, stav, mentalni i fizički umor i druge vrste fizičkog i mentalnog stresa povezanog sa poslom. Poslodavac će proceniti prirodu, stepen i trajanje izloženosti, kao i rizike po sigurnost i zdravlje i moguće efekte po trudnoću ili dojenje, odlučiti o merama i obavestiti radnice koje su u jednoj od naznačenih situacija. Ne dovodeći u pitanje čl. 6 Direktive 89 poslodavac će preduzeti mere za privremeno podešavanje uslova rada i radnog vremena da bi radnice izbegle izloženost takvim rizicima, a ako takvo podešavanje nije tehnički ili objektivno izvodljivo, ili se ne može razumno zahtevati, poslodavac će radnicu premesti na drugo radno mesto, ako to nije moguće, odobriti joj odsustvo u skladu sa nacionalnim propisima za čitav period u kojem treba da se zaštiti njena sigurnost ili zdravlje. Od zaposlenih trudnica i dojilja ne može se ni u kom slučaju zahtevati da obavljaju dužnosti za koje je procena utvrdila da postoji rizik izloženosti koji bi doveo u opasnost sigurnost i zdravlje.

Zaposlene trudnice, porodilje i dojilje nisu obavezne da obavljaju noćni rad tokom tog perioda definisanog nacionalnim zakonodavstvom uz lekarsko uverenje. Mere moraju uključivati mogućnost prelaska na dnevni rad i/ili ako to nije moguće, odsustvovanje sa posla ili produženje porodiljskog odsustva. Biće preduzeti koraci za obezbeđivanje prava na kontinuirani period porodiljskog odsustva od najmanje 14 nedelja pre i/ili nakon porođaja u skladu sa nacionalnim propisima, koje obavezno uključuje odsustvo od najmanje dve nedelje pre i/ili nakon porođaja. Zaposlene trudnice imaju pravo, u skladu sa nacionalnim propisima i/ili praksom, na odsustvovanje sa posla, bez gubitka plate, da bi obavile prenatalne preglede ako se oni moraju obaviti u radno vreme. Države članice preduzeće mere za zabranu otpuštanja trudnica tokom perioda od početka trudnoće do kraja porodiljskog odsustva, osim u slučajevima koji nisu povezani sa njihovim stanjem, a ukoliko radnica bude otpuštena moraju se navesti razlozi za to u pismenoj formi. Poseban deo Uputstva bavi se pravima iz rada, odnosno obavezama za zadržavanje plate i/ili prava na odgovarajuću zaštitu u skladu sa nacionalnim propisima ili praksom. Ovi uslovi se ne mogu odnositi na periode prethodnog zaposlenja duže od 12 meseci pre predviđenog datuma porođaja.

Države su obavezne da usvoje zakone, uredbe i administrativne propise ne kasnije od dve godine nakon njenog usvajanja ili da u tom roku obezbede da privatni i javni sektor uvedu tražene odredbe pomoću kolektivnih ugovora. Države članice će o primeni direktive prvi put izveštavati Komisiju četiri godine nakon usvajanja, a ona će obavestavati Evropski parlament, Savet, Ekonomski i socijalni odbor i takođe Savetodavni odbor za sigurnost, higijenu i zaštitu zdravlja na poslu. Komisija će navedenim telima periodično predavati izveštaj o primeni direktive, a Savet će je preispitati na osnovu procene nakon izveštaja.

Direktiva 96/34/EZ o okvirnom sporazumu o roditeljskom odsustvu koji su zaključili UNICE (Unije evropskih konfederacija industrije i poslodavaca) CEEP (Evropski centar za preduzeća sa javnim učesćem) i ETUC (Evropska konfederacija sindikata) ima svrhu da dâ pravnu snagu okvirnom sporazumu o roditeljskom odsustvu koji je zaključen 14. decembra 1995. godine između navedenih organizacija u roku od dve godine, odnosno tri godine za donošenje

odgovarajućih zakona. Država treba da obezbedi da poslodavci i radnici uvedu neophodne mere putem sporazuma i garantovanje rezultata o čemu će obavestiti Komisiju. Dodatak Direktivi je Okvirni sporazum o roditeljskom odsustvu čija je svrha da olakša pomirenje roditeljskih i profesionalnih odgovornosti za zaposlene roditelje i važi za muškarce i žene, koji imaju ugovor o radu po osnovu rođenja ili usvajanja deteta najmanje tri meseca do određenog uzrasta, a najviše 8 godina što će definisati države članice i/ili rukovodstvo i radnici. Države članice mogu da odluče da se roditeljsko odsustvo odobrava na osnovu punog ili dela radnog vremena, da propišu period rada ili dužinu službe koje neće prelaziti jednu godinu, propisati uslove odsustva u slučaju usvajanja dece, period u kojem se poslodavac obaveštava da zaposleni želi da iskoristi ovo pravo uz navođenje početka i kraja odsustva. Osim toga, postoji obaveza definisanja okolnosti pod kojima je poslodavcu dozvoljeno da odloži odobravanje roditeljskog odsustva iz opravdanog razloga. Neophodno je uvođenje mera zaštite od otpuštanja na osnovu prijavljivanja za uzimanje roditeljskog odsustva.

Garantovano je pravo povratka na isto radno mesto, ili ako to nije moguće na odgovarajuće ili slično u skladu sa ugovorom o radu ili radnim odnosima, a prava stečena na dan otpočinjanja roditeljskog odsustva biće zadržana do njegovog kraja i primenjivaće se i u slučaju promena nacionalnog zakonodavstva, kolektivnih ugovora ili prakse.

Biće definisan status ugovora o zaposlenju u periodu odsustva, a takođe treba voditi računa o nastavku prava na socijalno osiguranje po različitim šemama, pogotovo o zdravstvenom osiguranju.

U klauzuli 3 se govori o odsustvovanju sa posla na osnovu više sile - iz hitnih porodičnih razloga u slučajevima bolesti ili nesreće, dok se u klauzuli 4 u završnim odredbama govori o tome da države članice mogu primenjivati ili uvesti povoljnije odredbe od predviđenih Sporazumom. Primena odredbi neće predstavljati valjane osnove za smanjenje opšteg nivoa zaštite, dovoditi u pitanje pravo razvijanja različitih zakonskih, regulatornih i ugovornih obaveza u svetlu promenljivih okolnosti dokle god se poštuju minimalni zahtevi postavljeni osim sporazumom, niti će biti dovođeno u pitanje pravo zaključivanja odgovarajućih sporazuma kojima se predviđa dopunjavanje odredbi sporazuma.

Predviđen je rok od dve godine za usvajanje zakona, uredbi i administrativnih propisa koji su neophodni da bi se poštovale odredbe sporazuma, mada mogu biti uzete u obzir posebne teškoće najviše do jedne dodatne godine za poštovanje odluke.

Direktiva 97/80/EZ o teretu dokazivanja u slučajevima diskriminacije na osnovu pola treba da obezbedi da mere koje države članice preduzimaju za primenu principa jednakog tretmana budu delotvornije, da bi se svim osobama koje smatraju da su oštećene omogućile zadovoljenje sudskim putem. Definisan je princip jednakog tretmana i posredna diskriminacija, a Direktiva se primenjuje na situacije koje ne pokriva član 119 Ugovora i Direktive 75/117 i 76/207, kao i 92/85 i 96/34, zatim na bilo koji civilni ili administrativni postupak koji se odnosi na javni ili privatni sektor koji pruža pravno sredstvo prema nacionalnom zakonu, osim u vansudskim dobrovoljnim postupcima, a ne odnosi se ni na krivične postupke.

Direktiva 97/81/EZ o radu na deo radnog vremena done-ta je sa namerom da se primeni Okvirni sporazum koji su potpisali UNICE (Unija evropskih konfederacija industrije i poslodavaca) CEEP (Evropski centar za preduzeća sa javnim učešćem) i ETUC (Evropska konfederacija sindikata). Države članice obavezne su da usvoje zakone, uredbe i administrativne propise neophodne da se Direktiva primeni do 20. januara 2000. godine, ili će obezbediti da najkasnije do tog datuma socijalni partneri uvedu neophodne mere. Zahteva se preduzimanje neophodnih mera kako bi garantovale rezultate koje nameće uputstvo, a zatim obaveštavanje Komisije. Države članice mogu imati najviše još godinu dana, ako je neophodno, da uzmu u obzir posebne teškoće ili primenu kolektivnim sporazumom o čemu će obavestiti Komisiju. Kada države usvoje mere, upućivaće na direktivu ili će to biti učinjeno prilikom zvaničnog objavljivanja, a metode će propisati same države članice. Tekst odredbi domaćeg zakona proslediće Komisiji.

Svrha Sporazuma je da obezbedi uklanjanje diskriminacije protiv radnika zaposlenih na deo radnog vremena, poboljša kvalitet rada na deo radnog vremena, olakša razvoj ovog vida rada na dobrovoljnoj osnovi i doprinese fleksibilnoj organizaciji radnog vremena koje uzima u obzir potrebe poslodavaca i radnika.

Sporazum se odnosi na radnike zaposlene na deo radnog vremena koji imaju ugovor o radu definisan zakonom, kolektivnim ugovorom ili praksom. Nakon konsultacija države sa socijalnim partnerima u skladu sa domaćim zakonima, propisima i praksom privrednih odnosa, iz objektivnih razloga, potpuno ili delimično, mogu isključiti iz uslova sporazuma radnike koji rade na deo radnog vremena na neobaveznoj osnovi. Takva isključenja treba periodično ponovo razmotriti da bi se utvrdilo da li su valjani objektivni razlozi koji su uslovlili njihovo uvođenje.

Termin «zaposleni/a na deo radnog vremena» odnosi se na one čiji uobičajeni radni sati, na sedmičnoj osnovi ili kao prosek tokom jedne godine, iznose manje od uobičajenih sati zaposlenih na puno radno vreme. Data je i odrednica «zaposleni/a na puno radno vreme».

Sporazum predviđa da zaposleni na deo radnog vremena u poštovanju uslova zaposlenja neće biti tretiran na manje povoljan način nego zaposleni na puno radno vreme samo zato što je zaposlen na deo radnog vremena. Tamo gde je opravdano države članice mogu, nakon konsultacija sa socijalnim partnerima, omogućiti pristup posebnim uslovima zaposlenja podložnim kvalifikaciji na osnovu radnog staža, broja sati rada ili zarade. Kvalifikacije zaposlenih na deo radnog vremena trebalo bi periodično preispitati imajući u vidu princip nediskriminacije.

Države članice nakon konsultacije sa socijalnim partnerima treba da utvrde i preispitaju zakonske ili administrativne prepreke koje mogu da ograniče mogućnost za rad na deo radnog vremena i gde je prikladno, uklone ih, a to isto treba da urade i socijalni partneri. Odbijanje radnika da pređe sa zaposlenja na puno, na zaposlenje na deo radnog vremena i obrnuto, samo po sebi ne treba da bude valjan razlog za prekid zaposlenja, čime se ne dovodi u pitanje prekid u skladu sa zakonom, kolektivnim ugovorom i praksom iz drugih razloga. Koliko je to moguće poslodavci treba da razmotre zahteve radnika da pređu na puno radno vreme koje postane dostupno u preduzeću, da pređu na puno radno vreme ili povećaju svoje radno vreme ukoliko se za to ukaže prilika. Poslodavci treba da obezbede blagovremene informacije, kako zaposlenima, tako i telima koja predstavljaju radnike, o dostupnosti rada na deo radnog vremena ili puno radno vreme da bi olakšali prelaz sa jednog na drugi. Poslodavci treba da preduz-

mu mere za olakšavanje pristupa radu na deo radnog vremena na svim nivoima preduzeća, uključujući i menadžerske pozicije i gde je prikladno da olakšaju pristup stručnoj obuci radi poboljšanja izgleda za napredovanje u karijeri i profesionalnu pokretljivost.

Države članice i socijalni partneri mogu da zadrže ili uvedu povoljnije odredbe, a primena odredbi ovog Sporazuma neće predstavljati osnovu za smanjenje opšteg nivoa zaštite radnika i ne dovodi u pitanje pravo da se razvijaju različite zakonske i ugovorne odredbe i prakse zbog promenljivih okolnosti, dok se primenjuje princip nediskriminacije. Ne dovodi se u pitanje pravo socijalnih partnera da zaključuju sporazume koji dopunjuju Sporazum, ali koji neće dovoditi u pitanje odredbe Zajednice o jednakom tretmanu ili mogućnostima za muškarce i žene. Rešavanje sporova i žalbi u nadležnosti je nacionalnog zakonodavstva, a predviđeno je takođe preispitivanje Sporazuma pet godina od odluke ako to traži jedna od potpisnica.

Direktiva 2000/78/EZ o jednakom tretmanu u zapošljavanju i odabiru zvanja utvrđuje opšti okvir za borbu protiv diskriminacije na osnovu vere ili uverenja, invaliditeta, starosne dobi ili seksualne orijentacije.

Načelom jednakog tretmana smatra se nepostojanje bilo kakve neposredne ili posredne diskriminacije iz bilo kojeg razloga. Smatraće se da je došlo do neposredne diskriminacije tamo gde se neka osoba tretira lošije nego neka druga, ili je bila ili bi bila tretirana u sličnoj situaciji, a do posredne diskriminacije tamo gde neka naizgled neutralna odredba, merilo ili postupanje dovede u neravnopravan položaj osobe određene vere ili uverenja, invaliditeta, starosne dobi ili seksualne orijentacije u poređenju sa ostalim osobama, osim u slučajevima ako su odredba, merilo ili postupanje objektivno opravdani zakonitim ciljem. Ako je u pitanju osoba sa invaliditetom poslodavac je dužan da u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom preduzme mere da ukloni nepovoljnosti.

Šikaniranjem se smatra svaki oblik diskriminacije pri kojem se događa neželjeno ponašanje povezano sa namerom ili učinkom povrede dostojanstva osobe i stvaranja zastrašujuće, neprijateljske, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljive sredine. U tom kontekstu šikaniranje se može definisati u skladu sa nacionalnim zakonima i praksom država članica. Navođenje na diskriminatorni postupak protiv ljudi iz bilo kog razloga smatraće se diskriminacijom.

Direktiva se primenjuje na sve osobe u javnom i privatnom sektoru, uključujući i javna tela, u pogledu uslova za pristup zapošljavanju ili zanimanjima, kriterijume za izbor i uslove za prijem u radni odnos bez obzira o kojoj se vrsti delatnosti radi, na svim nivoima profesionalne hijerarhije i napredovanja, zatim pristupa svim vrstama i nivoima profesionalne orijentacije, stručnog obrazovanja, uključujući iskustvo u radu. Tu su zatim radni uslovi, otkazi i plate, kao i članstvo u organizacijama radnika, poslodavaca, ili profesionalnih organizacija i eventualne povlastice koje daju.

Direktiva ne obuhvata razlike u tretmanu na osnovu državljanstva, i ne utiče na odredbe i uslove za ulazak i boravak državljana trećih zemalja i osoba bez državljanstva u državama članicama, kao ni na tretman koji proizilazi iz njihovog statusa. Ne primenjuje se na isplate iz državnih programa, uključujući i socijalno osiguranje i socijalnu zaštitu, a države mogu odrediti da se ne primenjuje na oružane snage, u pogledu invalidnosti i starosne dobi.

Direktiva u posebnom članu određuje uslove za obavljanje posla, razumno zadovoljavanje potreba invalida, a takođe se posebno bavi opravdanim razlikama u tretmanu na osnovu starosne dobi. Posebnim članom rešeno je tzv. pozitivno delovanje i minimalni zahtevi u kojima se govori o pravu država da zadrže ili donose posebne mere za sprečavanje ili nadoknađivanje neravnopravnog položaja, kao i o zaštiti zdravlja i sigurnosti na radu i sredstva za osiguranje uključivanja tih osoba u radno okruženje.

U posebnom poglavlju govori se o pravnom leku i sprovođenju. Odbrana prava znači da sudski i upravni postupci, kao i postupci mirenja budu dostupni svima, da udruženja, organizacije i druge pravne osobe mogu biti angažovane uz pristanak osobe koja se žali u ovim postupcima. Odredba o obavezi iznošenja dokaza predviđa da države članice preduzmu mere da tužena stranka ima obavezu da dokazuje da nije bilo povrede jednakog načela. U posebnom članu govori se o viktimizacij, odnosno zabrani otkaza kao reakcije na pokretanje žalbe, zatim o širenju informacija o Direktivi, o socijalnom dijalogu radi podsticanja jednakog tretmana, te dijaloga sa nevladinim organizacijama. Države su dobile tri godine za usklađivanje domaćeg zakonodavstva, odnosno ukupno šest za sprovođenje odredbi o diskriminaciji na osnovu godina života i invaliditeta.

Direktiva 2002/73/EZ menja i dopunjuje Direktivu 76/207/EEZ o primeni principa jednakog tretmana za muškarce i žene u pristupu zaposlenju, stručnoj obuci i unapređenju i uslova rada. Prvi put na EU nivou, uvedeno je obavezno zakonodavstvo koje definiše seksualno uznemiravanje i njegovo prepoznavanje kao oblik diskriminacije na osnovu pola. Vlade država članica će uvesti zakonodavstvo koje omogućuje poslodavcima da uvide mere zaštite od seksualnog uznemiravanja na radnom mestu i plan jednakosti na redovnoj osnovi. Proširena je sigurnost posla za roditelje koji žele da brinu o deci. Tekst direktive preveden je u nacionalno zakonodavstvo do oktobra 2005. godine.

U uvodu je dato veoma opširno obrazloženje osnova za donošenje direktive, kao i samih rešenja, odnosno obrazloženja kojima se podseća na ranije direktive. Ukazuje se precizno na ono što se ne menja, odnosno šta će se postići odgovarajućom promenom, a navode se i stavovi Evropskog suda prave.

Direktivom iz 2002. godine značajno je izmenjena ona iz 1976. tj. prvi put je data šira definicija posredne diskriminacije, kao i prva pravna definicija seksualnog uznemiravanja na nivou EU kao situacija u kojoj „ dođe do bilo koje forme neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja seksualne prirode sa ciljem ili posledicom narušavanja dostojanstva osobe, pogotovo kada dovodi do stvaranja zastrašujućeg, neprijateljskog, unižavajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja“. Definisano konceptu uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja, kao društvene realnosti, predviđene su proaktivne mere i upućeni zahtevi državama članicama za uvođenje mera za sprečavanje seksualnog uznemiravanja na radnom mestu. Mere su posvećene podsticanju poslodavaca da planski i sistematično promovišu jednak tretman žena i muškaraca izradom planova u oblasti ravnopravnosti i promovisanjem socijalnog dijaloga.

Dodatne inovativne odredbe tiču se osnaživanja zaštite žena na porodijskom odsustvu i proširenja zaštite na roditelje koji usvajaju decu. Definisane su mere za poboljšavanje zaštite na radu trudnica, porodilja i dojilja. Utvrđeni su osnovni standardi zakonodavstva EU za porodijsko odsustvo, odsustvovanje zbog prenatalnih pregleda, zatim za zabranu otpuštanja radnica od početka

trudnoće do kraja porodijskog odsustva, odbranu prava u slučaju nezakonitog otpuštanja, kao i za zaštitu trudnica i porodilja od noćnog rada.

Direktivom 2002. dat je pravni okvir za obavezu uspostavljanja nezavisnih institucionalnih mehanizama u cilju promocije analize, monitoringa i podrške u oblasti rodne ravnopravnosti, odnosno ukidanje diskriminacije na osnovu pola.

Direktive 2004/113/EZ utvrđuje okvir za suzbijanje polne diskriminacije u pogledu mogućnosti dobijanja i nabavke robe, odnosno pružanja usluga radi efektivne primene načela jednakog tretmana muškaraca i žena. Definisane su neposredna i posredna diskriminacija, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje. Direktiva se primenjuje na sve osobe koje se bave nabavkom roba i pružanjem usluga, bez obzira da li pripadaju javnom ili privatnom sektoru, uključujući javna tela, a koje se nude izvan područja privatnog i porodičnog života i poslovanja u tom kontekstu. Direktiva ne dovodi u pitanje slobodu pojedinca da odabere ugovornog partnera za određeni posao, ukoliko se taj odabir ne zasniva na polu, a ne primenjuje se na sadržaj medija i oglasa, niti na obrazovanje. Direktiva se ne primenjuje ni na područja zapošljavanja, rada i samostalnog rada. U posebnom članu je objašnjeno načelo jednakog tretmana i navedeno u kojim slučajevima je zabranjena diskriminacija. Direktiva ne isključuje razlike u tretiranju na osnovu pola ukoliko je to opravdano zakonitim ciljem, a zakoniti cilj može biti, na primer, zaštita žrtava seksualnog nasilja (uspostavljanje skloništa za osobe jednog pola), razlozi privatnosti (kada osoba pruža smeštaj u delu svog stana) podsticanje ravnopravnosti polova (dobrovoljne organizacije u kojima je zastupljen jedan pol), sloboda udruživanja (odvojeni privatni klubovi), organizacije sportskih aktivnosti. Države treba da osiguraju da posle 21. decembra 2007. godine nijednim novim ugovorom prilikom izračunavanja premija i povlastica u svrhu osiguravajućih i povezanih finansijskih usluga, upotreba pola kao činioca ne dovede do razlika u pojedinačnim premijama i povlasticama. Države članice mogu da dozvole srazmerne razlike u pojedinačnim premijama i povlasticama, ukoliko je upotreba pola odlučujući činilac kod procene rizika, o čemu obaveštavaju Komisiju, a odluku treba da preispitaju nakon pet godina. Osim toga, troškovi

u vezi sa trudnoćom i materinstvom ne smeju dovesti do razlika u pojedinačnim premijama i povlasticama. Radi osiguranja potpune ravnopravnosti muškaraca i žena u praksi, načelo jednakog tretanja ne sprečava države da zadrže, ili donesu posebne mere kako bi sprečile ili nadoknadile nepovoljan položaj zbog pola. Radi zaštite načela jednakog tretmana, države mogu usvojiti ili zadržati povoljnije odredbe. Predviđeni su sudski i/ili upravni postupci, uključujući postupke mirenja radi zaštite osoba koje se smatraju oštećenim. U nacionalni pravosudni sistem države će uvesti mere za osiguranje naknade štete, a tuženi mora dokazati da nije prekršio načela jednakog tretmana. Postoji obaveza uvođenja mera za zaštitu osoba od svakog nepovoljnog tretanja ili nepovoljne posledice kao reakcije na tužbu ili sudske postupke. Države članice podstiču dijalog sa odgovarajućim interesnim grupama u čijem je interesu da u području dobijanja i nabavke robe, odnosno pružanja usluga doprinesu borbi protiv diskriminacije na osnovu pola. Postoji takođe obaveza za države članice da imenuju i usvajaju odredbe za delovanje jednog ili više tela za promociju, analizu, praćenje i podršku jednakog tretmana svih osoba bez diskriminacije na osnovu pola. Obavezne su takođe da informacije o sprovođenju Direktive dostave Komisiji da 21. decembra 2009, a nakon toga svake pete godine. Rok za usklađivanje nacionalnog zakonodavstva sa odredbama Direktive 2004/113 bio je 21. decembar 2007. godine.

Sažetak

U tekstu se govori o direktivama/uputstvima Evropske unije u oblasti ravnopravnosti polova i njihovom značaju za ostvarivanje jednog od osnovnih principa – ravnopravnosti muškaraca i žena koji je ugrađen u sve ugovore o osnivanju EU i jedan je od osnovnih ciljeva Unije. Direktive su obavezujući pravni akti koji detaljnije određuju ciljeve država članica o kojima su se one usaglasile u sporazumima i treba ih posmatrati kao proces preobražaja prava. Ovde je dat pregled zakonodavstva Unije i detaljnije objašnjen značaj direktiva/uputstava u oblasti rodne ravnopravnosti koje se prenose u nacionalno zakonodavstvo sadržajno i kao jedan od najvažnijih pravnih instrumenata imaju značaja i za zemlje koje teže pridruživanju Evropskoj uniji.

Ključne reči: Evropska unija, direktive, rodna ravnopravnost, zakonodavstvo, pridruživanje

Summary

The text is about the directives/instructions of the European Union in the field of gender equality and their significance for the achievement of one of the basic principles, the equality of men and women, which is incorporated into all founding treaties of the EU and is one of the basic goals of the Union. Directives are legal acts that more closely define the goals of member states, which member states agreed upon in the treaties, and should be observed as a process of the transformation of law. The work provides an overview of the legislation of the Union, as well as a detailed explanation of the importance of directives/instructions that are transferred into the content of national legislation and which, as one of the most important legal instruments, are also significant for countries that strive towards accession into the European Union.

Keywords: European Union, directives, gender equality, legislation, accession

Literatura

1. Božović, Ivana i Zavišić, Aleksandar, *Osnovno o Evropskoj Uniji*, Vlada Republike Srbije, Ministarstvo za ekonomske veze, Agencija za unapređenje državne uprave, Beograd, decembar 2002.
2. *Bukvar evropskih integracija*, treće prošireno izdanje, RS, Vlada, Kancelarija za pridruživanje Evropskoj Uniji, Beograd, novembar 2006.
3. Vajdenfeld, Verner i Vesels, Wolfgang, *Evropa od a do š*, Priručnik za evropske integracije, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2003.
4. Evropska komisija, *Putokazi ka ravnopravnosti žena i muškaraca 2006-2010 (A Roadmap for Gender Equality between Women and Men 2006-2010)*, Vlada Republike Hrvatske, Ured za ravnopravnost spolova, Zagreb, 2006.
5. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit G.I, *Report on equality between women and men – 2007*, February 2007
6. Egenhofer, Christian and Van Schai, Louise, *Introduction to the European Union*, december, 2006
7. Odeljenje za ravnopravnost Generalne direkcije za ljudska prava, *Gender Mainstreaming Konceptualni okvir, Metodologija*, Savjet Evrope, Strazbur, 2004
8. Perović dr Milan, *Zahtjevi EU direktiva i uloga standarda kvaliteta*, Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac, 2005
9. Pollack, Mark, A. & Hafner-Burton Emilie, *Mainstreaming Gender in the European Union*, Harvard Law School, Cambridge, MA 02138
10. *Pravne tekovine Evropske Unije kao model usklađivanja*, www.integracije.cg.yu/img
11. *Primena prava EU u državama članicama i značaj za treće države*, www.integracije.cg.yu/img
11. Trbović, Ana, *EU kao mirovni poduhvat*, PPP prezentacija, novembar 2006.
12. Turčinović, Filip, *Pravo EU*, Megatrend, Univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2005

Internet adrese

1. www.ured-ravnopravnost.hr
2. www.ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/index-en.html
3. www.evropa.sr.gov.yu
4. www.gender-equality.webinfo.lt/results/european_union.htm
5. www.wovomenandequality.gvo.uk/eu_int/eu.htm
6. www.eumap.org/journal/features/2001/dec/toolforgender
7. www.vlada.cg.yz/gender
8. www.europeanwomenslobby.org
9. www.eu.wikipedia.org/wiki/european_union_directive
10. www.en.wikipedia.org/wiki/european_union_regulation

STRATEGIJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U EVROPSKOJ UNIJI

Evropska unija, kao jedinstven institucionalni okvir, počiva na četiri osnovna ugovora i predstavlja jedan od najznačajnijih projekata 20.veka koji okuplja 27 država članica oko četiri zajednička cilja: mir, ekonomska dobit, političko jedinstvo, socijalna pravda. Posmatrajući tekovine Evropske unije evidentno je sistematsko uvođenje politike rodne ravnopravnosti od samog osnivanja Ekonomske zajednice, da bi danas ravnopravnost između žena i muškaraca bila nesporno priznata kao osnovni, ključni princip demokratije i delovanja Evropske unije. Evropska unija kreira politiku rodne ravnopravnosti putem brojnih direktiva, rezolucija, preporuka i akata objavljenih od strane Evropskog saveta, Evropske komisije i Evropskog parlamenta. Politika rodne ravnopravnosti u Evropskoj uniji kreće se u tri strateška pravca:

- Tržište rada i dostupnost zapošljavanja,
- Akcioni programi,
- Gender mainstreaming.

U ovom radu, pokušaćemo da objasnimo i približimo sva tri strateška pravca.

Tržište rada i dostupnost zapošljavanja

Primarna uloga Evropske unije odnosi se na tržište rada i dostupnost zapošljavanja. Princip jednake zarade za rad jednake vrednosti predstavlja suštinski princip EU. On je uveden Rimskim ugovorom 1957. kao prva pravna odredba Evropske zajednice o rodnoj ravnopravnosti. U međuvremenu, usvojene su različite direktive Saveta EU koje datiraju od 70-tih godina 20.veka, a prva u oblasti ravnopravnosti polova je iz 1975. o ujednačavanju propisa država članica koji se odnose na primenu principa jednakih zarada za žene i muškarce. Princip jednake zarade za rad jednake vrednosti, kao ključni standard EU u oblasti rodne ravnopravnosti, predstavlja jedan od prvih zahteva koji zemlje kandidati moraju zadovoljiti u procesu usaglašavanja svog nacionalnog

zakonodavstva sa standardima postavljenim zaknodavstvom EU. Jasno su definisani elementi koji moraju biti uključeni u nacionalno zakonodavstvo:

- konkretna formulacija principa jednakih vrednosti u nacionalnom pravnom okviru;
- klasifikacija zarada prema platnim razredima zasnovana na istim kriterijumima i za žene i za muškarce uz obavezu isključivanja svake diskriminacije na osnovu pola;
- zaštitne mere protiv kršenja principa jednakih zarada i dostupnost pravnog leka putem sudskog postupka nakon što se iscrpe vansudske opcije;
- delotvorne garancije za primenu principa jednakih zarada;
- pravni mehanizmi koji obavezuju poslodavce da informišu zaposlene o njihovim pravima na jednake zarade za rad jednake vrednosti i o mogućnostima podnošenja tužbe.

Evropska socijalna povelja¹⁷ takođe garantuje pravo na jednake mogućnosti i tretman u pogledu zapošljavanja, pravo na jednaku zaradu za rad jednake vrednosti, kao i pravo zaposlenih žena na zaštitu materinstva.

Amsterdamskim ugovorom iz 1997. koji je rezultat rada Međuvladine konferencije u Torinu 1996. izmenjen je osnivački ugovor o Evropskoj ekonomskoj zajednici tako da je Zajednica krenula u pravcu veće integracije, odnosno iz čisto ekonomske, prerasta u čvršću političku zajednicu. Amsterdamski ugovor izričito uključuje ravnopravnost između žena i muškaraca među ciljeve Evropske unije. Ugovorom su pravno regulisana ljudska prava, a naročito princip jednakog tretmana za žene i muškarce, garancije za jednake zarade za rad jednake vrednosti i zabrana diskriminacije na osnovu pola.

Imajući u vidu nove odredbe Amsterdamskog sporazuma, značajnu sudsku praksu koju je razvio Evropski sud pravde, kao i direktive koje su odigrale ključnu ulogu u uspostavljanju pravnih okvira i principa u oblasti ravnopravnosti polova, polje delovanja Evropske unije širi se i na oblast primene mera za suzbijanje seksualnog

¹⁷ Evropska socijalna povelja, Strazbur, 3.maj 1996, evropski ugovor potpisan u Torinu 1961. koji unapređuje zaštitu osnovnih socijalnih i ekonomskih prava građana država potpisnica, dopunjena Dodatnim protokolom iz 1988. Izmenjena Povelja stupila je na snagu 01.jula 1999.

uznemiravanja na radnom mestu, odnosno osnaživanje zaštite žena na porodijskom odsustvu i u pogledu proširenja zaštite na roditelje koji usvajaju decu.

Direktivom Saveta 2002/73/EC dat je pravni okvir obaveze uspostavljanja nezavisnih institucionalnih mehanizama u cilju promocije, analize, monitoringa i podrške u oblasti rodne ravnopravnosti, odnosno eliminacije diskriminacije po osnovu pola.

Akcioni programi

Drugi strateški oslonac politike rodne ravnopravnosti jesu različiti akcioni programi. Savet Evropske unije usvojio je prvu Preporuku o promociji pozitivne akcije 1984.godine. Fokusirana samo na tržište rada, preporučuje državama članicama da usvoje politiku pozitivne akcije osmišljenu da eliminiše postojeće neravnopravnosti koje utiču na žene u profesionalnom životu, i da promovišu ravnopravnost među polovima u pogledu zapošljavanja, uključujući odgovarajuće opšte i konkretne mere u okviru nacionalnih politika i prakse, uz potpuno poštovanje sfera nadležnosti privatnog i javnog sektora.

Na poziv Saveta Ministara i pozitivnog mišljenja Evropske komisije, Savet EU usvojio je 1996. Preporuku o ravnomernom učešću žena i muškaraca u procesu odlučivanja u institucijama EU i državama članicama. Tako je konačno stiglo priznanje da osnovni preduslov za ostvarivanje demokratskog, humanog društva jeste ravnopravna zastupljenost žena i muškaraca u procesima odlučivanja. Zemljama članicama preporuka je da usvoje strategije za promociju ravnopravnog učešća žena i muškaraca u procesima odlučivanja i uvedu zakonske, regulativne i stimulatивne mere za ispunjavanje ovih ciljeva. Dalje, od država članica se očekuje da kontinuirano rade na podizanju nivoa svesti među građanima i građankama o poštovanju koncepta rodne ravnopravnosti, odnosno da na svim nivoima u vladinim telima razvijaju i primenjuju mere za podsticanje jednakih mogućnosti za učešće žena i muškaraca u procesima odlučivanja.

U okviru Trećeg akcionog programa osnovana je Evropska mreža stručnjaka i stručnjakinja pod nazivom „Žene u procesima odlučivanja“. Mreža je, kao što se i očekivalo, značajno unapredila evropski proces prikupljanja podataka i informacija o ženama u procesu odlučivanja. Evropska komisija je inicirala brojne aktivnosti,

uključujući projekte istraživanja, kampanje za podizanje svesti i vidljivosti žena u procesima donošenja odluka. Organizovane su Evropske konferencije u Atini¹⁸ i Rimu¹⁹ gde su doneta važna politička dokumenta kao što su Atinska deklaracija²⁰ i Rimska povelja²¹, koje su potpisale žene visoko politički pozicionirane. Prva Evropska konferencija o ženama na mestima odlučivanja, održana u Atini 1992. godine, posebno je naglasila činjenicu da nedovoljna zastupljenost žena na pozicijama odlučivanja sprečava da se u potpunosti uzmu u obzir interesi i potrebe celokupnog stanovništva. Među brojnim programima organizovana je i evropska kampanja „Glasajte za rodnu ravnotežu u Evropskom parlamentu“, koja je doprinela povećanju broja žena u Parlamentu 1994. godine. I pored činjenice da i dalje postoje velike razlike među državama članicama u pogledu zastupljenosti žena u procesu odlučivanja, očigledan je veliki napredak. U prilog tome govore podaci da se od 1991. do 1999. procenat žena povećao sa 19% na 30% u Evropskom parlamentu, sa 10% na 25% u Evropskoj komisiji, a u vladama država članica sa 11% na 23%.

Godine 1997. doneta je Rezolucija Saveta EU koja se odnosi na izveštaj o stanju zdravlja žena u Evropskoj uniji, koja poziva države članice EU i Evropsku komisiju da prikupljaju više podataka o zdravstvenim problemima specifičnim za žene, da nastave sa razdvajanjem zdravstvenih podataka po polu uzimajući u obzir socio-ekonomske faktore i da posvećuju posebnu pažnju poboljšanju kvaliteta života žena, imajući u vidu i produženje životnog veka žena.

Na inicijativu holandskog predsedništva Evropske unije, u Hagu je 1997. godine održana Ministarska konferencija o borbi protiv trgovine ženama u svrhu seksualnog iskorišćavanja. Države članice EU potvrdile su da trgovina ženama predstavlja očigledno kršenje ljudskih prava koje se može rešavati samo kroz multidisciplinarni i koordinisan pristup svih relevantnih faktora, nevladinih organizacija, socijalnih, sudskih, izvršnih i imigracionih organa. Države članice EU ponovo su potvrdile svoju opredeljenost da maksimiziraju saradnju u borbi protiv trgovine ljudima, a naročito ženama. Tema zahteva

¹⁸ European summit „Women in Power“, november 1992.

¹⁹ European summit „Women for the renewal of politics and society“, may 1996.

²⁰ Athens Declaration, www.cise.it/eurit/Eurplace/diana/ateneen.html

²¹ Declaration of Rome, www.cise.it/eurit/Europlace/diana/rome.html

nacionalne, evropske i međunarodne akcije i saradnju. Na evropskom nivou preduzet je niz inicijativa u oblasti borbe protiv trgovine ženama, pre svega inicijativa Komisije u saradnji sa Međunarodnom organizacijom za migraciju. Organizovana je Evropska konferencija o borbi protiv trgovine ženama u Beču (1996), a rezultat je Saopštenje o borbi protiv trgovine ženama u svrhu seksualnog iskorišćavanja, koje je upućeno Savetu Evrope i Evropskom parlamentu, uključujući preporuke Bečke konferencije. Usledila je Deklaracija²² koja preporučuje konkretne mere koje treba preduzeti na nacionalnom i evropskom nivou da bi se sprečila trgovina, da bi se žene podstakle i ohrabrile da prijavljuju trgovinu policiji, da bi se dalje sprovedla istraga protiv lica koja organizuju trgovinu, da bi se žrtvama obezbedila odgovarajuća zaštita, pomoć i podrška i da bi se obezbedio postupak od strane krivičnih pravosudnih organa. Ipak, naglašava se da je glavna odgovornost na državama članicama. Takođe je istaknuta značajna uloga nevladinih organizacija u procesu promena i pružanja podrške ugroženim ženama, i podrška koju u to ime zaslužuju od vlada zemalja članica.

Stvarnom uspostavljanju ravnopravnosti polova jedina garancija može biti nedvosmislena posvećenost očiglednim problemima i odlučnost na najvišem političkom nivou za njihovo rešavanje. To znači da borbu protiv nasilja treba posmatrati i podržavati u kontekstu drugih oblasti rodne ravnopravnosti i u svim institucijama EU. Od uklanjanja rodni stereotipa, unapređenja socijalnih programa, obrazovanja, do programa osnaživanja žena na svim nivoima, tako i u nauci.

Komisija je 1999. godine prezentovala Saopštenje na temu „Žene i nauka: mobilisanje žena radi obogaćivanja evropskog istraživanja“ u kome predlaže niz mera u cilju stimulisavanja diskusije i razmene iskustava na ovom polju među državama članicama i razvijanja sveobuhvatnog pristupa promovisanja žena u istraživanjima koje finansira EU. Na sastanku Saveta EU i Ministara rada i socijalne politike koji je održan 2000. jedan od zaključaka je da su za ravnopravnost između muškaraca i žena posebno važna dva uslova i cilja:

- uravnoteženo učešće žena i muškaraca u porodičnom životu i
- uravnoteženo učešće žena i muškaraca u procesu odlučivanja.

²² Haška ministarska deklaracija o evropskim smernicama za efikasne mere u sprečavanju i borbi protiv trgovine ženama u svrhe seksualnog iskorišćavanja, Hag, 1997, prevod http://213.149.103.11/download/rod_r_regulativa_eu.pdf

I upravo Rezolucijom 2000/C218/02²³ ohrabruju se države članice da programima svojih Vlada promovišu ciljeve Sastanka i razviju globalne strategije za postizanje tih ciljeva.

Gender mainstreaming

Treći stub *politike* rodne ravnopravnosti EU je *gender mainstreaming*. Evropska komisija proklamovala je 1996. politiku *gender mainstreaming* kao efikasnu strategiju za promovisanje rodne ravnopravnosti. Termin ima nekoliko definicija. Imajući u vidu složenost pojma i oblasti koju determiniše, čini se najpreciznijom definicija koja je data u Završnom izveštaju Saveta Evrope, 1998. o aktivnostima Grupe specijalista za *mainstreaming* i koja glasi: „*gender mainstreaming* je (re)organizacija, unapređenje, razvoj i evaluacija procesa politika, tako da perspektiva rodne ravnopravnosti bude inkorporirana u sve politike na svim nivoima i u svim fazama, od strane aktera koji su uobičajeno uključeni u donošenje odluka“. Amsterdamski ugovor je ponovo odigrao ključnu ulogu. Osim što je utvrđena obaveza promovisanja ravnopravnosti žena i muškaraca u svim politikama Evropske unije, aktivirane su ženske organizacije i pokrenute nove aktivnosti na nacionalnom nivou. U Belgiji i Italiji, na primer, usledila je promena izbornih zakona, odnosno promena Ustava u Portugalu i Francuskoj.

Pariska ministarska konferencija pod nazivom „Žene i muškarci na vlast: društvo pažnje, dinamična ekonomija, vizija za Evropu“²⁴ održana je 1997. godine i nju su potpisale sve tadašnje zemlje članice EU. Deklaracija je obavezala vlade država članica EU da ubrzaju napore za formiranje mehanizama za unapređenje rodne ravnopravnosti u procesu donošenja odluka. Deklaracija preporučuje institucijama Evropske unije, vladama i političkim partijama da preduzmu odgovarajuće mere kako bi obezbedile ravnomerno učešće žena i muškaraca u procesima odlučivanja.

²³ Rezolucija Saveta i ministara rada i socijalne politike, sastanak sa Savetom od 29. juna 2000. o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u porodičnom i profesionalnom životu.

²⁴ EU-Ministers sign declaration at conference on “Women and men in power-a caring society, a dynamic economy and a vision for Europe”, http://ec.europa.eu/employment_social/equ_opp/news/paris_en.htm

Na prolećnom zasedanju Evropskog saveta 2004. politike rodne ravnopravnosti prepoznate su kao instrumenti socijalnog povezivanja i ekonomskog rasta. Kao odgovor na izazov starenja populacije definisane su politike koje Evropski savet preporučuje kao podsticaj državama članicama da nastave sa naporima na uključivanju rodne dimenzije u sve politike sa ciljem postizanja rodne ravnopravnosti:

- Osnaživanje položaja žena na tržištu rada, uz garantovanje održivog sistema socijalne zaštite, i stvaranje inkluzivnog društva ostaje od suštinske važnosti da bi se dostigli ciljevi Lisabonske strategije.
- Pojava društva koje stari traži prilagođavanje socijalnih politika koje su finansijski i socijalno održive. Obezbeđivanje odgovarajućih kapaciteta za brigu ostaje osnovni zahtev da se ženama omoguću da uđu i ostanu na tržištu rada tokom čitavog života.
- Od suštinske važnosti je aktivno učešće i žena i muškaraca u kreiranju novih strategija za postizanje rodne ravnopravnosti (nove šeme porodijskog odsustva, promena kulture radnog mesta) sa akcentom na ulozi muškaraca u postizanju rodne ravnopravnosti.
- Jedan od ključnih faktora uspeha Lisabonske strategije je delotvorna i odgovorna integracija imigranata/kinja na tržište rada i u društvo uopšte. Za promovisanje rodne perspektive u politici imigracije i integracije važno je koristiti potencijal fondova EU, pogotovo putem akcionih programa na planu zapošljavanja, obrazovanja, suzbijanja socijalne isključenosti i diskriminacije, EQUAL inicijative²⁵, Evropskog fonda za izbeglice (European Fund for Refugees)²⁶ i novoosnovanih INTI²⁷-pripremljenih akcija.
- Desetogodišnjica Pekinške platforme za akciju pruža priliku da Evropska unija učvrsti obaveze prihvaćene Deklaracijom i Platformom za akciju IV svetske konferencije o ženama održane u Pekingu 1995. godine i da izvesti o dostignućima rodne ravnopravnosti od 1995. Procena se zasniva na setu suštinskih indikatora koji su razvijeni delimično u okviru godišnjih razmatranja Pekinške platforme za akciju u Savetu i delimično od strane Komisije. Očekuje se da će novosnovani Evropski institut za rodnu ravnopravnost poboljšati mogućnosti praćenja dostignuća.

Izveštaj o ravnopravnosti polova, koji je Komisija podnela 2005. Evropskom parlamentu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, govori o osnovnim novinama u poboljšanju položaja žena i muškaraca u obrazovanju, zapošljavanju i javnom životu. Usredsređena je na žene i muškarce imigrante i bavi se izazovima za buduće promovisanje ravnopravnosti polova.

Uoči 8. marta 2006. godine u Briselu je predstavljen projekat *Mapa na putu za ravnopravnost polova od 2006-2010.* (Road Map for Gender Equality in Europe 2006-2010)²⁸, kao namera Evropske komisije da se pitanje rodne ravnopravnosti unapredi ojačavanjem partnerstva sa zemljama članicama i ostalim akterima. Središnja tema Mape ukazuje da ravnopravnost polova nije samo pitanje u domenu ostvarivanja socijalne pravde, nego je osnovni preduslov za ostvarivanje demokratije. Mapa predstavlja nadgradnju Okvirne strategije za postizanje ravnopravnosti između žena i muškaraca za period 2001-2005. Definiše oblast neravnopravne raspodele prava i moći i ukazuje na neophodnost dvojnog pristupa pitanju rodne ravnopravnosti zasnovanog na *gender mainstreaming*-u i posebnim merama koje bi obezbedile jednake šanse u domenu prava i odgovornosti žena i muškaraca u svim sferama života. Lobiranje za novu okvirnu strategiju pokrenuo je Evropski ženski lobi (EWL), nezavisna, nevladina organizacija koja deluje u sedištu Evropske komisije, povezujući ženske organizacije širom Evrope sa institucijama Evropske unije, a s druge strane ima i savetodavni karakter u Ekonomsko-socijalnom savetu Ujedinjenih nacija i Savetu Evrope.

Evropski ženski lobi i Evropska komisija definisali su prioritete u šest oblasti koji se odnose na ekonomsku nezavisnost i socijalnu pravdu za žene, ukidanje patrijarhalnih stereotipa, promociju rodne ravnopravnosti van Evropske unije, usaglašavanje porodičnog i profesionalnog života, jednaku zastupljenost u donošenju odluka, suzbijanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja i trgovine ljudima. Imajući u vidu zajedničke teme i ciljeve za postizanje sistematskih promena na mnogim nivoima, predložene su afirmativne akcije za ostvarivanje svih šest utvrđenih prioriteta sa posebnim akcentom na procesima odlučivanja i nasilju nad ženama.

²⁵ http://ec.europa.eu/employment_social/equal/index_en.cfm

²⁶ <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33078.htm>

²⁷ Integration of third-country nationals http://ec.europa.eu/justice_home/funding/2004_2007/inti/funding_inti_en.htm

²⁸ A roadmap for gender equality between women and men 2006-2010. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2006/ke7205596_en.pdf

U okviru rešavanja prioriteta oblasti, Evropski ženski lobi predložio je sledeće aktivnosti:

- osnovati Direktorat za rodnu ravnopravnost unutar Evropske komisije,
- razviti Akcioni plan i upotrebiti makroekonomske politike EU za povećanje investiranja u javne službe,
- odrediti posebne ciljne grupe u oblasti rodne ravnopravnosti za eliminaciju razlika u zaradama,
- utvrditi strateške ciljeve za borbu protiv socijalne isključenosti po osnovu siromaštva,
- preispitati Direktivu o porodijskom odsustvu u smislu osiguranja dužeg i plaćenog odsustva za oba roditelja podjednako,
- utvrditi ciljeve EU iz oblasti rodne ravnopravnosti koji se posebno odnose na zdravstvo.

Evropski ženski lobi takođe je definisao predloge koji tretiraju status žena u odlučivanju:

- osigurati jednaku zastupljenost u svim institucijama,
- ispuniti cilj o učešću 50% žena u Komitetima i Ekspertskim grupama,
- razviti programe edukacija i treninga u smislu dostupnosti naučnih karijera ženama, i osigurati prednost ženama u evropskim civilnim sektorima,
- obezbediti fondove za žene kandidatkinje i podržati kampanje u korist žena na predstojećim evropskim izborima 2009. godine. Evropska komisija je prihvatanjem Mape odredila nove ključne akcije u cilju bržeg kretanja ka stvarnoj ravnopravnosti:
- naglasila je potrebu da se odlučno nastavi borba protiv trgovine ljudima, između ostalog podsticanjem upotrebe strukturalnih fondova za mere integracije;
- izrazila je podršku državama članicama i nevladinim organizacijama u naporima da se suzbija i zaustavi rodno zasnovano nasilje;
- zalaže se za osnaživanje umrežavanja (osnivanje Mreže tela za rodnu ravnopravnost) i čvršću saradnju sa nevladinim organizacijama;
- podržava aktivnosti usmerene na ukidanje rodni stereotipa u obrazovanju, kulturi i na tržištu rada posebnim programima usavršavanja komunikacijsko-informatičkim tehnologijama;
- podržava izradu komparativne baze podataka o ravnopravnosti polova i statistike prema polu;

- do 2010. razviti nove indikatore za dvanaest kritičnih oblasti;
- podržava socijalni dijalog sa ženskim organizacijama i drugim organizacijama civilnog društva;
- predstaviti Izveštaj o sprovođenju Mape 2008. sa preporukama za nastavak rada na unapređenju rodne ravnopravnosti;

Godina 2010. je predviđena za evaluaciju pokazatelja napredovanja ka rodnoj ravnopravnosti u oblastima koje su označene u Mapi.

Izgradnja novog partnerstva između žena i muškaraca predstavlja izazov za Evropsku uniju imajući u vidu istorijsku i kulturnu različitost država članica, odnosno njihove potencijale i perspektive za promociju jednakih mogućnosti za žene i muškarce. Države članice i partnerske zemlje konstantno se podstiču da grade partnerstva i olakšaju razmenu informacija i udružuju resurse sa drugim međunarodnim partnerima i organizacijama. Naglašava se važnost identifikovanja rodni problema u svim fazama brojnih programa koje Unija sprovodi.

Ono što je najznačajnije, to je da je postignuta saglasnost da učešće žena i muškaraca na ravnopravnoj osnovi predstavlja ključni element održivog razvoja i pokazatelj je političke zrelosti društva. „Ako demokratija poziva na emancipaciju žena, onda je emancipacija garancija demokratije. Odgovor na taj izazov mogao bi da postane deo evropskog projekta za 21. vek“²⁹

²⁹ Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima, Evropska unija, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 2005.

Sažetak

Činjenice koje ukazuju na to da neproporcionalnu većinu siromašnih u svetu čine žene, da su ženama u pojedinim delovima sveta uskraćena i ljudska prava i pristup važnim ekonomskim i socijalnim resursima, Evropska unija je od samog osnivanja pratila i uvažavala kao važno političko pitanje. Stoga je cilj ovog rada upoznavanje sa strategijama Evropske unije u oblasti rodne ravnopravnosti. On sadrži pregled najznačajnijih događaja i delotvornih strategija koje grade politiku rodne ravnopravnosti kao zajedničku vrednost Evropske unije. U radu se takođe prate aktivnosti institucija EU u traženju optimalnih rešenja za prevazilaženje aktuelnih problema, a posebno se ispituje uloga Evropske komisije kao ključne institucije u podržavanju prioriteta i inicijativa vlada i civilnog društva zemalja članica u naporima da uključe rodne aspekte u sve politike.

Ključne reči: rodna ravnoteža; integracija rodne perspektive; kretanje ka cilju; partnerstvo; demokratija

Summary

From its very establishment, the European Union has monitored and considered an important political issue the facts that indicate that a disproportionate majority of poor people in the world are women and that in certain parts of the world women are denied their human rights and access to important economic and social resources. Therefore, the aim of this work is the presentation of the strategies of the European Union in the field of gender equality. It contains an overview of important events and effective strategies building the policy of gender equality as a common value of the European Union. The work also presents the activities of EU institutions in finding the optimal solutions for overcoming current problems, especially focusing on the role of the European Commission as the key institution for supporting priorities and initiatives of governments and civil society of member states in their efforts to incorporate the aspect of gender into all policies.

Keywords: gender balance; integration of the gender perspective; moving towards the goal; partnership; democracy

Literatura

1. Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima, Evropska unija, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 2005.
2. Na putu ka Evropskoj uniji -Standardi Evropske unije o rodnoj ravnopravnosti i komparativni pregled stanja u Jugoistočnoj Evropi, Roxana Tesiu, Valdet Sala, Foundation Open Society Institute, Predsedništvo Crne Gore, Podgorica, 2007.
3. A roadmap for equalitu betwen women and men 2006-2010. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006.
4. Dik Leonard, Vodič kroz Evropsku uniju, Narodna knjiga-Alfa, Beograd, 2004.
5. Zorica Mršević, Ka demokratskom društvu-sistem izbornih kvota, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007.

GENDER MAINSTREAMING I EVROPSKA UNIJA

1. Uvod

“Svaki subjekat postavlja se konkretno kroz projekte kao transcendentnost. Svoju slobodu ostvaruje samo kroz neprestano prekoračenje prema drugim slobodama. Nema drugog dokaza sadašnje egzistencije do njene ekspanzije prema beskrajno otvorenoj budućnosti. Svaki put kad se transcendentnost vrati u imanentnost nastaje degradacija egzistencije »u sebi«, slobode u patvorenost. Taj pad moralna je greška ako je subjekat prihvati, a ako mu je nametnut dobija lik frustracije i opresije. U oba slučaja on je apsolutno zlo” (Simon de Bovoar, 1989, 25)

Simon de Bovoar nam nudi jednu od najlucidnijih definicija opresije, u kojoj su sloboda i dostojanstvo procesi, odnosno rezultati stalne borbe, razvoja i unapređivanja. Ukoliko u navedenoj definiciji reč „subjekat” zamenimo sa „feminizam”, i ako u tom ključu posmatramo razvoj ženskog pokreta, postaje jasno koliko je stalni napredak zahtev za opstanak feminizma. Feminizam je od svojih početaka promišljao različite strategije, čiji je zajednički imenitelj uvek bila težnja za što efikasnijom borbom protiv sistemske opresije nad ženama. lako se ovo može pripisati svim feminističkim strujama, od 18. veka pa sve do danas, ove strategije su bile i ostale izrazito raznolike.

Jedna od takvih strategija je i gender mainstreaming³⁰, nastala u poslednjih deset godina. Kao takva, ona je još uvek u formiranju i nudi sebe kao potencijalni odgovor na savremene društvene i političke okolnosti. Gender mainstreaming je direktan proizvod feminističke prošlosti i od nje se ne može i ne sme odvajati, te svoj

nastanak duguje strategijama koje su se pojavile ranije i koje su još uvek prisutne. Kako bi se na što obuhvatniji i sistematičniji način dao prikaz savremene strategije gender mainstreaming, potrebno je prvo postaviti je u kontekst dosadašnjeg razvoja feminizma i pratećih strategija, čemu će biti posvećen prvi deo ovog teksta. Drugi deo će kao svoj predmet imati definisanje i uvođenje u poreklo i osnove gender mainstreaming, kako bi se u sledećem, trećem delu mogle razmotriti okolnosti koje su uticale na veću otvorenost patrijarhalnih institucija za pitanja rodne ravnopravnosti, iz perspektive gender mainstreaming. Četvrti segment ovog prikaza će u svom fokusu imati različite procedure koje su sastavni deo procesa institucionalizacije rodni aspekata na horizontalnom nivou upravljanja, što će tok u sledećem i poslednjem delu usmeriti na analizu prednosti i mana ovakve strategije. U petom, završnom delu posebna pažnja će biti posvećena opasnostima koje mogu biti sadržane u sprovođenju gender mainstreaming, a koje bi mogle da ugroze i dovedu u pitanje postojanje i dalji razvoj ženskog pokreta i feminizma, i sa tim u vezi, biće nagovešteni problemi čije rešavanje predstoji, kako u teorijskom, tako i u praktičnom smislu.

2. Na vratima koja vode ka jednakosti uvek piše – gurni!

Kako je ranije bilo nagovešteno, gender mainstreaming kao najnovija strategija za postizanje rodne ravnopravnosti, nastaje kao reakcija na prethodne strategije i dileme koje je ženski pokret artikulisao tokom svoje istorije. Kako bismo lakše izdvojili i definisali ono što gender mainstreaming jeste, potrebno je nakratko se zadržati na strategijama koje su prethodile. Kao i svaki proces kreacije, i gender mainstreaming je nastao iz haosa, odnosno u ovom slučaju, iz potresa u redovima ženskog pokreta.

Jedna od najistaknutijih debata koja je pogađala feminističku misao i praksu je dilema da li se opredeliti za strategije koje se odnose na promovisanje istosti jednakosti između muškaraca i žena, ili za one strategije koje ističu razlike i specifičnosti ženske pozicije. Istorijski, ova dva pristupa su nastala jedan iz drugog. Feminizam jednakosti svakako postoji najduže, i obeležio je ono što danas zovemo prvim talasom feminizma. Pod uticajem univerzalističkih proklamacija

³⁰ Uvođenje rodni aspekata u glavne institucionalne tokove i politike

prosvetiteljstva, u osnovni fokus stavljeno je rešavanje problema binarnih opozicija, i insistiranje na tome da u fundamentalnom smislu ne postoje značajne razlike između muškaraca i žena, koje bi mogle da opravdaju nejednak status. Ovakav ontološko-epistemološki pristup se manifestovao i realizovao u liberalnoj političkoj teoriji i praksi, a u najočiglednijem smislu u borbi za formalno-pravnu i političku jednakost. U poslednjim dekadama dvadesetog veka, liberalna politika jednakosti je podvrgnuta značajnoj reviziji upravo zbog svog insistiranja na istosti, koja kamuflira specifične probleme i nejednake početne pozicije žena kao društvene grupe. Takva situacija je otvorila put drugim strategijama.

Napori ženskog pokreta su se tada okrenuli formiranju posebnih institucija, agencija ili organizacija, na vertikalnom nivou, koje će se baviti isključivo pitanjima žena kao posebne socijalne grupe. Ovo se dešavalo sredinom i tokom poslednjih dekada dvadesetog veka, odnosno u doba drugog talasa feminizma. Kao rezultat insistiranja na razlici, osmišljeni su određeni instrumenti i metode, od kojih je najznačajnija politika afirmativne akcije, ili pozitivne diskriminacije, koja na najdirektniji način otklanja početne nepovoljne pozicije žena u društvu. Iako je ova, kao i prethodna strategija, doprinela opštem povećanju rodne ravnopravnosti, i ona je pretrpela mnoge kritike, prvenstveno zbog toga što povlašćeni tretman stavlja muškarce u nejednaku poziciju.

Pokazalo se vremenom da ovi pristupi predstavljaju dve strane istog novčića. Tenzije su se nastavile jer je svaka od ove dve strategije iscrpela sopstvene mogućnosti i dosegla domete koji su im u datom društvenom, političkom i istorijskom momentu bili mogući. Tako, ova debata još uvek pogađa kako teorijske tako i praktične/aplikativne temelje ženskog pokreta, i postavlja se pitanje kako dalje nastaviti, kako dalje angažovati postojeće resurse i nastaviti kontinuirano i nedvosmileno kretanje ka promeni koja će za rezultat imati veću rodnu ravnopravnost. U ovom trenutku i kao odgovor na navedena pitanja, nametnula se strategija gender mainstreaming.

Gender mainstreaming je jedna od najpopularnijih fraza današnjice u strukturama koje se bave rodnom ravnopravnošću. Ono što su nekada bile parole i strategije pomenutih feminističkih teorija i praktičkih struja u prvom i drugom talasu feminizma, sada se slilo u koncept i strategiju gender mainstreaming. Svakako, kao što je

do sada već postalo jasno, strategija gender mainstreaming za svoje postojanje može da zahvali feminističkom pokretu i njegovoj bogatoj istoriji. Pre svega, liberalnom feminizmu koji je zbog svojih ideološko-političko-strateških opredeljenja bio najpogodniji medijum za prenos pitanja rodne ravnopravnosti (ili jednako-pravnosti), i koji i danas predstavlja osnovni okvir kada je reč o institucionalizaciji pitanja rodne ravnopravnosti. Za razliku od drugih feminističkih ideologija, liberalni feminizam u svojim nastojanjima ne želi da menja sisteme i institucije u njihovoj osnovi, nego da u već postojećem miljeu promoviše sopstvenu agendu, što je omogućilo plodno tlo za razvoj koncepta gender mainstreaming, ali ga je isto tako, u samom startu ograničilo. U svakom slučaju, ne mogu mu se osporiti zasluge, od čega je gender mainstreaming svakako jedan deo. Kao što je liberalni feminizam ograničen u svojim revolucionarnim dometima i ambicijama, tako i gender mainstreaming kao strategija ima svojih nedostataka, čak i opasnosti po feministički pokret, čemu će posebna pažnja biti posvećena kasnije.

Svakako, važno je ovde istaći da gender mainstreaming nije ni jedina ni dovoljna strategija za postizanje rodne ravnopravnosti. Prethodne dve opcije, koje podrazumevaju politike jednakih mogućnosti (ili jednakog tretmana) i politike afirmativnih/pozitivnih akcija/diskriminacija, postoje (ili bi trebalo da postoje) paralelno sa politikama gender mainstreaming. Ovo su tri osnovna, idealna i tipična pristupa postizanju rodne ravnopravnosti, koji samo u sinergiji obećavaju napredak. Kao što smo videli, svaki od ovih pristupa ima svoje osobenosti, ali mi ćemo se za potrebe ovog teksta posvetiti poslednjem, odnosno gender mainstreaming i njegovom značaju u kontekstu Evropske unije.

3. Šta je gender mainstreaming?

1.1 Definicija

Gender mainstreaming je, kao savremena strategija za postizanje rodne ravnopravnosti, fenomen širokih razmera i velikih ambicija, kako u pogledu institucionalnih područja u kojima se primenjuje tako i u pogledu metoda, instrumenata i ciljeva. Iako je termin gender mainstreaming u međunarodnoj zajednici, a posebno u Evropskoj uniji, postao, do granica samorazumljivosti i bezupitnosti, jedna od

najpopularnijih proklamacija institucija javne politike, on nimalo nije oslobođen dilema oko toga šta u stvari predstavlja, kako se konkretno primenjuje, na šta se odnosi i koje ciljeve podrazumeva.

Gender mainstreaming u najopštijem smislu predstavlja uvođenje rodni aspekata u glavne institucionalne tokove i politike. Postoji mnogo definicija ovoga pojma, i pri tome ne postoji opšta saglasnost oko toga koja je od njih najprikladnija. To je, svakako posledica razuđenosti ove pojave, kako u praktičnom tako i u teorijskom smislu. Naime, upotrebljavaju se one definicije koje najbolje odgovaraju institucijama, organizacijama ili pojedincima u zavisnosti od konteksta primene i promišljanja. Ovo svakako dovodi do brojnih nedoumica kako u usvajanju i primeni, tako i u proceni rezultata gender mainstreaming kao strategije. Ipak, najčešće korišćena i najšire prihvaćena definicija je ona koja se nalazi u Završnom izveštaju o aktivnostima Grupe specijalista za mainstreaming Saveta Evrope koja glasi: "Gender mainstreaming je (re)organizacija, unapređenje, razvoj i evaluacija procesa politika, tako da perspektiva rodne ravnopravnosti bude inkorporirana u sve politike na svim nivoima i u svim fazama, od strane aktera koji su uobičajeno uključeni u donošenje odluka." (EG-S-MS, Savet Evrope, 1998). Za razliku od drugih definicija, ova naglašava rodnu ravnopravnost kao cilj, a ne žene kao ciljnu grupu, i naglašava da je gender mainstreaming u svojoj suštini strategija. Na osnovu navedene definicije, ova strategija zahteva (re)organizaciju procedura i rutina, (re)organizaciju odgovornosti i kapaciteta, kako bi se perspektiva rodne ravnopravnosti što sveobuhvatnije uključila.

Imajući ovu definiciju u vidu, postaje jasno da ideja gender mainstreaming predstavlja "radikalnu reinenciju, restrukturaciju i ponovno brendiranje rodni politika, strategija i teorija" (Valbi, 2005, 321). U praktičnom smislu, gender mainstreaming je prevashodno proces, koji promoviše rodnu ravnopravnost tako što povećava efektivnost različitih zvaničnih "mainstream" politika u svim institucijama, čineći ih osetljivim na rodnu prirodu određenih pretpostavki, tokova i rezultata. U teorijskom smislu, gender mainstreaming predstavlja reviziju ključnih pojmova kako bi se na adekvatniji način razumeo globalni poredak u kojem rodna dimenzija uvek već igra kontituišuću i sveprisutnu ulogu, i označava vid prekida sa ranije uspostavljenim strategijama posebne rodne teorije. Kao takav,

koncept gender mainstreaming u sebi sažima mnoge dileme savremene feminističke teorije i prakse, o kojima je već bilo reči, i potencijalno omogućava nove horizonte u rešavanju ovih tenzija. (Verlu 2001; Valbi 2005; Vudvard 2001).

3.2. Poreklo

Prvi put se termin "gender mainstreaming" pojavljuje još 1985. godine na 3. konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama u Najrobiju, ali samo u naznakama. Tek se 10 godina kasnije na 4. konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama u Pekingu 1995. godine ovaj pojam pojavljuje ozbiljnije, u smislu da se postavlja izričit i transparentan zahtev da se krene sa gender mainstreaming strategijom. Iako se ovo dešavalo pod okriljem Ujedinjenih nacija, pravi inicijator gender mainstreaming-a je u stvari bila Evropska komisija (podržana od strane još nekih slično mislećih zemalja kao što je Norveška), koja je na ovu konferenciju poslala svoju delegaciju. Evropska unija je u ovom slučaju bila vidljivo inspirisana aktivnostima koje su u ovoj oblasti već sprovodile neke zemlje, a tu se posebno ističe Švedska. Termin je u Evropskoj uniji bio i ranije poznat, konkretno u Trećem akcionom programu o jednakim mogućnostima žena i muškaraca od 1991-1995, ali je tek negde u vreme 4. Konferencije Ujedinjenih nacija u Pekingu ideja sasvim sazrela i počela da se ostvaruje. Treba pomenuti još i to da su se baš u ovom momentu Evropskoj uniji pridružile i Austrija, Švedska i Finska, što je dodatno ojačalo političku volju za pitanja rodne ravnopravnosti.

Nakon ovoga, gender mainstreaming postaje globalni fenomen i pojavljuje se kao zvanična strategija, ne samo Evropske unije nego i drugih važnih međunarodnih organizacija kao što su Svetska banka, UNDP, OEBS, itd... U pogledu brzog i gotovo univerzalnog razvoja i primene gender mainstreaming možemo primetiti da je došlo do izraženog institucionalnog izomorfizma, gde se norma ove strategije, prihvaćena u određenom institucionalnom okruženju, brzo širi i na širok spektar ostalih institucija, čiji članovi prihvataju legitimnost takve norme. Ovakvo retoričko sveopšte prihvatanje strategije, kao što će postati jasno kasnije, često zaklanja činjenicu da suštinsko prihvatnje i što je možda još važnije, primena, nisu nimalo jedinstveni i koherentni, kako u vremenu tako i u prostoru.

Institucionalni izomorfizam, koji se neverovatnom brzinom razvio, je zanimljiv imajući u vidu činjenicu da su još sedamdesetih godina prošlog veka (dakle, u vreme kada su tek počele da se pojavljuju ciljane, vertikalne rodne politike) Kanada i Holandija (kasnije Novi Zeland i Norveška) imale jasne inicijative i preporuke koje veoma liče onome što se danas zove gender mainstreaming, ali su ove inicijative ipak ostale nezapažene i neuticajne na globalnom nivou. Jedan od mogućih razloga je to što “dok su preporuke sadržale jasne stavove da su mnoge ako ne i sve politike relevantne sa stanovišta roda, i dok je cilj da se rodna perspektiva integriše u sve rodno relevantne politike prihvaćen, ostalo je apsolutno nejasno kako se ovaj cilj može dostići. Poziv na akciju nije bio artikulisan u pogledu aktera, odgovornosti i aktivnosti” (Verlu, 2001, 5). Nekoliko decenija kasnije, kada su se promenile različite okolnosti, koje ćemo razmatrati u nastavku, i kada su se stvorili uslovi koji obezbeđuju preciznu definiciju, instrumente i metode, strategija gender mainstreaming je doživela svoj veliki povratak, doduše prurušena i predstavljena kao nešto sasvim novo, kao “potencijalno revolucionaran koncept”. (Hafner-Barton i Polak, 2001, 14; Ris, 1998) Ipak, kao što ćemo videti kasnije, nisu svi toliko optimistični u pogledu inovativnosti i perspektivnosti ove podmlađene strategije.

4. Otkuda gender mainstreaming?

Pretpostavke koje leže u osnovi strategije gender mainstreaming su da zvanične politike nisu rodno neutralne, da rod utiče na većinu standardnih politika, da standardne politike utiču na rodne odnose, da ovakve politike predstavljaju glavni konstituišući faktor u formiranju društvenih institucija koje su neosetljive na pitanja roda, a da ove institucije dalje igraju ključnu ulogu u kontinuiranom reprodukovanju i rekonstrukciji rodne nejednakosti. Gender mainstreaming predstavlja strategiju koja bi trebala aktivno da se suprotstavi pomenutim odnosima, koristeći mandat onih koji donose odluke i kreiraju politike. Dakle, perspektiva roda treba da bude uključena u svim fazama odlučivanja, sprovođenja i merenja rezultata, u svim politikama od strane svih učesnika.

Istorijski, opisane pretpostavke postoje koliko postoje i institucije, te se postavlja pitanje kako i zašto je međunarodna zajednica (a posebno Evropska unija) prihvatila politiku gender mainstreaming? Odnosno, otkud to da jedna međunarodna organizacija kao što je Evropska unija, nastala na temelju ideologije tržišnog liberalizma (ili neo-liberalizma), odlučuje da promoviše rodnu ravnopravnost kroz sve svoje oblasti i aktivnosti?

Kako bi se odgovorilo na navedena pitanja zgodno je poslužiti se savremenom teorijom društvenih pokreta, koja razlikuje tri osnovne dimenzije nastanka, razvoja i uticaja društvenih pokreta kako na lokalno tako i na međunarodno upravljanje, a to su političke mogućnosti, mobilizujuće strukture i strateški okvir.

4.1. Političke mogućnosti

U prethodnom odeljku nagovestili smo da su se sredinom devedesetih godina prošlog veka okolnosti promenile u odnosu na ono što je postojalo u prethodne dve decenije. Jedna od tih okolnosti je svakako političke prirode, i obeležava ono što se naziva političkim mogućnostima. One su trenutni politički uslovi otvorenosti javnih administracija za pojedina pitanja koja promovišu društvenu promenu, kao i postojanje saveznika u institucijama sistema. To je ono što se zove i politička volja da se određene stvari stave na dnevni red. Političke mogućnosti se “mogu menjati tokom vremena, kako se vlade menjaju, kako se formiraju nove organizacije, i dok se otvaraju novi pristupi a elitni saveznici formiraju prilike za nove društvene pokrete.” (Hafner-Barton i Polak, 2001, 7) Što se tiče prodora i promovisanja strategije gender mainstreaming u zvaničnu politiku Evropske unije, može se sa sigurnošću oceniti da je ulazak skandinavskih zemalja (Švedska i Finska) u Evropsku uniju 1995. godine presudno uticao na povoljne političke mogućnosti, kao i usvajanje ugovora u Mastrihtu dve godine ranije.

4.2. Mobilizujuće strukture

Ipak, povoljne političke mogućnosti nisu dovoljne, ukoliko društveni pokreti nisu sposobni da ih iskoriste i utiču na politike institucija. Iskoristljivost političkih mogućnosti zavisi od drugog važnog faktora, a to su mobilizujuće strukture. One su u

stvari grupe ili mreže za pritisak koje već postoje, a koje su zainteresovane za sprovođenje određene promene, u ovom slučaju rodne ravnopravnosti. To su najčešće različite lobističke grupe ženskog pokreta, specijalizovane agencije ili kancelarije koje se bave rodnom ravnopravnošću, i naravno akademske strukture. One mogu biti formalne, neformalne, centralizovane ili decentralizovane. U slučaju Evropske unije, telo za jednake mogućnosti pri Evropskoj komisiji, kao supranacionalni akter, i Komitet za ženska prava pri Evropskom parlamentu, su zajedno činili mrežu eksperata i aktivista iz oblasti jednakih mogućnosti, koji su uspeli da stave na dnevni red ona pitanja koja su do tada bila van domašaja politika Evropske unije, i time utiču na prihvatljivost gender mainstreaming kao zvanične strategije.

4.3. Strateški okvir (Strategical framing)

Strateško uokviravanje je treći i najzanimljiviji koncept, odnosno neophodan uslov u kombinaciji sa prethodna dva. Naime, on podrazumeva da se određena ideja ili strategija uokviri na onaj način koji će odgovarati preovlađujućem sistemu shvatanja, vrednosti i normi. U slučaju strategije gender mainstreaming “prihvatanje i sprovođenje gender mainstreaming, ipak, zavisi od rezonancije između željenog političkog okvira i dominantnog/ih okvira institucija Evropske unije, koji može biti predstavljen na kontinuumu u zavisnosti od toga da li se više podržava neoliberalni okvir, koji ističe individualizam i slobodno tržište, ili intervencionistički okvir, koji prihvata intervencije države i organizacija na tržištu, prilikom traganja za društvenim ciljem kao što je rodna ravnopravnost” (Hafner-Barton i Polak, 2000, 435) Neki od teoretičara ovakav delikatan proces nazivaju i ubacivanjem Trojanskog konja, odnosno zavođenje postojećih mainstream institucija i aktera, koristeći njihov jezik, ideologiju, principe, kako bi se, inkorporirale strategije rodne ravnopravnosti, tamo gde bi one teško prošle drugačije. (Verlu, 2001; Vudvard, 2001; Šmit, 2005; Breterton, 2001).

Kada je reč o Evropskoj uniji, zainteresovane strane menjaju strateške okvire u zavisnosti od toga u kojoj instituciji žele da promovišu uvođenje rodne ravnopravnosti, odnosno ponašaju se

racionalno i strateški. Ovakvo uokviravanje je najočiglednije u akademskim tekstovima, odnosno u različitim vrstama priručnika o gender mainstreaming, gde je očigledna upotreba jezika, formulacija i obrazloženja koja ne dovode u pitanje dosadašnje odgovornosti institucija i njenih aktera, koja rodnu ravnopravnost predstavljaju kao doprinos boljem upravljanju, koja ističu opštu dobrobit i za muškarce i za žene, itd. Ovakav proces je veoma sličan propagandi i marketingu, odnosno prodaji, te se zbog svoje delikatne prirode može nazvati i “plišanom revolucijom”. (Verlu, 2001, 10). Strateški okvir možemo iskoristiti i za objašnjenje dileme oko toga da li je gender mainstreaming nova strategija (kao što se neprekidno predstavlja). Naime, da se ustanoviti da je ova strategija morala biti reklamirana kao sasvim nova, kako bi se već opadajuća pažnja za rodna pitanja ponovo artikulisala, te je ova marketinška strategija sasvim sigurno ključna i odgovorna za dosadašnji uspeh strategije. Ovakva promocija gender mainstreaming kao sasvim nove i revolucionarne strategije je najevidentnija u izveštaju Saveta Evrope. (EG-S-MS, Savet Evrope, 1998).

Razmatranje dimenzija političkih mogućnosti, mobilizujućih struktura i strateških okvira, nam je pomoglo da odgovorimo na pitanja sa početka ovog odeljka. Pokazalo se da je bilo potrebno da se strategija gender mainstreaming uvede na tri paralelna koloseka, koja moraju da postoje istovremeno, da su komplementarna i da jedan drugog upotpunjuju i osnažuju. Ovakve povoljne okolnosti su bile aktuelne sredinom devedesetih godina prošlog veka, te se strategija horizontalnog uvođenja rodne perspektive u sve institucije sistema, uspešno razvila baš tada, a ne nekoliko decenija ranije.

5. Osnovni elementi gender mainstreaming-a

Kao što je već istaknuto, strategija gender mainstreaming-a je postala moguća tek onda kada je precizno formulisana, i kada su na jasan način artikulisana pitanja odgovornosti, učesnika i instrumenata. Takođe, konstatovano je da je ova strategija proces, i kao takav sastoji se od najmanje tri međusobno povezane faze odnosno procedure.

5.1 Definisanje organizacionog cilja

Prva faza podrazumeva određivanje rodne ravnopravnosti kao organizacionog cilja. Ova je faza ključna u smislu da obezbeđuje jasnu političku volju i rešenost da se određeno pitanje artikuliše u okviru zavničnih sistema institucija. U ovoj se fazi dimenzija roda prepoznaje i prihvata kao relevantna i legitimna perspektiva. Na osnovu toga se dalje definiše i preuzima opšta odgovornost za gender mainstreaming na najvišem nivou, što zatim dovodi do uključivanja svih organizacionih delova i učesnika.

5.2. Definisanje odgovornosti i izveštavanja

U drugoj fazi se ide na konkretnije definisanje odgovornosti na nižim nivoima i na preciziranje načina izveštavanja. Strukturnim planiranjem se analizira dimenzija roda, kako bi se uključila u zvanične politike, pri čemu se paralelno radi i na ohrabrivanju svih učesnika da doprinose i identifikuju se sa strategijom. Ova faza obuhvata i procenu uticaja sprovođenja na rodnu ravnopravnost.

5.3. Definisanje elemenata delovanja

Treća faza je najvažnija i najsloženija za sprovođenje gender mainstreaming. Kada se steknu svi već pomenuti uslovi, u ovoj fazi se odvijaju procesi od kojih uspeh strategije najdirektnije zavisi. Zbog toga, neophodno je dati kratak opis elemenata ove faze, koju čine: statistika, trening, procena rodnog uticaja, kontrolne liste, uputstva i priručnici, nadgledanje i evaluacija.

Kako bi se uopšte počelo sa sprovođenjem gender mainstreaming, potrebno je imati statističke podatke koji su rodno osetljivi, odnosno razvrstani na osnovu roda. Tek na osnovu analize ovakvih podataka moguće je dalje planiranje toga šta i na koji način treba da bude urađeno. Sprovođenje je vrlo često već u ovom momentu ugroženo i suočeno sa izazovom, jer ovakve vrste statistika vrlo često ne postoje, kako na nacionalnim i lokalnim, tako i na supranacionalnim nivoima.

Imajući u vidu to da se gender mainstreaming odnosi na uključivanje rodne perspektive u sve politike institucija, u svim fazama, od strane svih učesnika koji su i inače uključeni u procese predlaganja, odlučivanja, sprovođenja i evaluacije, jasno je da se efikasnost

može postići jedino ako su svi pomenuti akteri edukovani i senzibilizirani po pitanju rodne ravnopravnosti. Ovde veliku ulogu igraju rodni eksperti i programi rodnih studija.

Procena rodnog uticaja (Gender Impact Assessment - GIA) je veoma važan instrument prilikom uvođenja gender mainstreaming. Ovaj instrument je u stvari preuzet iz strategija koje se tiču zaštite životne sredine, i prilagođen je pitanjima rodne ravnopravnosti. To je analitička tehnika koja se koristi u tehnikama racionalnog menadžmenta javne uprave, i služi za merenje, procenu i sprovođenje rodnih aspekata horizontalno, kroz sve strukture.

Kada je strategija gender mainstreaming počela da uzima sve više maha, javila se potreba za velikim brojem i vrstama različitih kontrolnih lista, uputstava i priručnika. Ovi se elementi razlikuju u zavisnosti od toga za koji konkretni deo institucije su namenjeni i u okviru koje međunarodne ili nacionalne organizacije se nalaze. Ovakvi alati su od neprocenjivog značaja kao vid pomoći onima koji donose i sprovode odluke, kao i onima koji sprovode evaluaciju i nadgledanje.što vrše evaluaciju i nadgledanje.

Nadgledanje i evaluacija su poslednji na listi neophodnih procedura i kao i prvi element ove faze predstavlja ključno mesto kada je reč o sprovođenju strategija. Evaluacija i nadgledanje su neophodan uslov kako bi se procenili rezultati, kako bi moglo dalje da se planira i kako bi se uspostavila odgovarajuća kontrola nad svim fazama i elementima koji čine proces gender mainstreaming. U tom pogledu, mogu se primeniti tri osnovna scenarija, a to je nedostatak evaluacije, evaluacija pomoću upitnika, i proaktivni, kontinuirani proces evaluacije i nadgledanja od strane specijalizovanog koordinatorskog tela. Ovaj poslednji scenario je i najobuhvatniji i najprecizniji, ali je isto tako i najređi, dok određeni problemi postoje i u prethodna dva. Naime, u praksi se dešava da usled nedovoljno jasno definisanih ciljeva, dolazi do nekoherentnih i nepotpunih evaluacija, koje dalje sprečavaju uvid u stvarne rezultate gender mainstreaming kao strategije. Ovo se posebno odnosi na različite kratkoročne aktivnosti, dok je evaluacija dugoročnih strategija još uvek nedostupna, zbog toga što je gender mainstreaming nova strategija, te stvarni rezultati ostaju samo na nivou hipoteze i nadanja.

6. Prednosti i problemi gender mainstreaming

“...jer gospodarevo oruđe nikada neće rasklopiti gospodarevu kuću.”

(Odri Lord, 1984)

Imajući u vidu da je gender mainstreaming još uvek u svojim mladim danima, moramo biti oprezni kada je reč o procenama uspešnosti i osloniti se na dosadašnje konkretne proceduralne promene, spremnosti i mogućnosti za dalji razvoj. U svojim mogućnostima, gender mainstreaming je svakako revolucionarna, inovativna i transformativna strategija koja nudi očigledne prednosti u odnosu na strategije jednakih mogućnosti i afirmativnih akcija. Ipak, ona je istovremeno veoma zahtevna i kompleksna, u teoriji, a još više u praksi. Teoretičari gender mainstreaminga su podeljeni kada je u pitanju spremnost da se ova strategija hvali i da se ističu njene prednosti. Jedni su krajnje optimistični u pogledu perspektivnosti ove strategije, ističući da će ona u osnovi izmeniti institucije i procese donošenja odluka, kao i samu borbu za rodnu ravnopravnost. (Hafner-Barton i Polak, 2000, 2001 ; Ris 1998; Beveridž, Not i Stiven 2000). Drugi su umereni u svojim prognozama i procenama, više se oslanjajući na analizu potencijalnih problema i opasnosti koje ova strategija može da iznedri (Verlu 2001; Vudvard 2001; Valbi 2005; Šmit 2005; Breerton 2001). Sa druge strane, kada je reč o praktičarima odnosno zvanim predstavnicima institucija, gender mainstreaming doživljava gotovo jednoglasne nekritičke pohvale, naravno u svrhu marketinga i strateškog uokviravanja.

6.1. Prednosti

Iz prethodno rečenog, možemo lako uočiti da postoji nekoliko očiglednih prednosti strategije gender mainstreaming u odnosu na ranije pristupe. Strategija gender mainstreaming dozvoljava da se pitanja prethodno pozicionirana na marginama, kao što je rod, pomere u politički centar, i to u pravom smislu te reči. Pitanja rodne ravnopravnost su u prethodnih pristupima, bila ograničena na same sebe, u okviru sopstvenih oblasti, u vidu posebnih grupa, direkcija i saveta, dakle na uskom vertikalnom nivou. Širenje rodne perspektive

na sve politike, sva tela, sve institucije, odnosno horizontalno, pretpostavlja sveobuhvatniji angažman ka postizanju rodne ravnopravnosti. Ovako, pitanja rodne ravnopravnosti postaju deo svakodnevnih prakse u donošenju, sprovođenju i evaluaciji politika različitih institucija, što je nekada bilo nezamislivo. Gender mainstreaming ima potencijal da time što postaje deo sistema i njegove racionalne administrativne mašinerije, da ga i menja koristeći bogate tekovine feminističke teorije i prakse. Osim toga, ovakav pristup stvara nove instrumente i alatke, o kojima smo već govorili, a koji se mogu primeniti i kada je reč o problemima drugih marginalnih grupa, koje još uvek čekaju svoju „mainstreaming“ šansu.

6.2. Problemi

Očigledno je da se rezultati gender mainstreaming strategije lako mogu okarakterisati kao korisni i od uticaja na promenu. Ipak, kada problem posmatramo iz perspektive feminističkog pokreta, koji je kroz svoju istoriju često nailazio na prepreke i zamke, a posebno kada imamo u vidu da su mainstream institucije istorijski i tradicionalno patrijarhalno ustrojene, moramo biti skeptični i oprezni. Važno je istaći da je ovakav skepticizam zdrav, odnosno da predstavlja proizvod bogatog iskustva feminističkog pokreta. Sasvim je poznata činjenica da je u svakodnevnoj politici teorija jedno, a praksa često nešto sasvim drugo. To se, u određenoj meri može i u ovom slučaju primetiti. U ovu svrhu izdvojićemo nekoliko problema koji se pojavljuju ili se mogu pojaviti.

Kao što smo mogli da primetimo ranije, gender mainstreaming je postao izuzetno popularan i gotovo moderan pristup. Koristi o kojima smo malopre govorili se reklamiraju na svakom koraku, na mnogim konferencijama međunarodnih organizacija, u brojnim brošurama, uputstvima i drugo. U ovakvoj situaciji, postoji opasnost od toga da se ova pohvalna retorika pretvori u svojevrstu “dimnu zavesu” koja bi zaklonila činjenicu da zapravo suštinski mnogo toga nije urađeno i da neretko ne postoje precizni i nedvosmisleni pokazatelji uspešnosti ove strategije u pojedinim oblastima.

Dalje, strategije gender mainstreaming se često takmiče sa drugim vrstama strategija za postizanje rodne ravnopravnosti.

Naime, ova opasnost se odnosi na to da se pod izgovorom mainstreaming ukidaju ili marginalizuju drugi vidovi angažovanja povodom ženskog pitanja, koji su organizovani na specijalizovanom, vertikalnom nivou. Imajući u vidu da strategija gender mainstreaminga uključuje pitanja roda svuda, može se doći do zaključka da ne postoji potreba za drugim vrstama vertikalnog angažovanja, u vidu posebnih agencija, tela, direkcija, pa i nevladinih organizacija i grupa.

Ukoliko se rodna perspektiva vidi svuda, postoji opasnost da ona u stvari ne postoji nigde. Odnosno, ono što postaje svačija odgovornost, u osnovi je ničija odgovornost. Tako mnogi projekti ženskih organizacija ostaju bez podrške i finansija. Ovo je veoma opasno za feminizam, i postaje očigledno kada otvorimo rečnik pojmova o rodnoj ravnopravnosti koji je izdala Evropska unija³¹ i u kojem pod slovom "F" ne postoji reč feminizam. Ovaj raskorak između feminističkog pokreta i zvanične institucionalne mašinerije gender mainstreaming, u najmanju ruku zabrinjava. Uz malo opravdane skepse, mogli bismo pomisliti da ovaj raskorak nije nastao slučajno. Da li je moguće da je marginalizovanje feminizma kao ideologije ili političko-kulturno-društvenog pokreta bilo u interesu zvaničnih institucija koje su prigrlile gender mainstreaming? Postoji realna mogućnost da ovom strategijom ostajemo uskraćeni za onu važnu transformativnu dimenziju feminizma kao ideje, kao propovednika slobode, dostojanstva i prava, kao borbe protiv tiranije patrijarhata, tradicionalizma i predrasuda.

Gender mainstreaming se može posmatrati i kao izrazito reaktivan proces, bez stvarne mogućnosti transformacije stvarnosti, i bez mandata za postavljanje i definisanje određenih tema, koje bi bile proaktivne i u skladu sa revolucionarnim vizijama ženskog pokreta. Odnosno, instrumenti i procesi koji se koriste u ovoj strategiji su vrlo često reaktivni u smislu da se rodni aspekt često uzima u obzir pre implementacije, ali tek nakon konceptualizacije i planiranja

određene politike. Ovo znatno umanjuje ambicije za suštinsku moć promene, o kojoj smo već govorili, i pretvara gender mainstreaming u puku strategiju asimilacije i integracije, koja nema kapacitet za radikalno preispitivanje patrijarhalnih osnova i premisa koje se vekovima nalaze u temelju institucija i njihove prakse.

Takođe, postavlja se i pitanje da li se institucijama može verovati kada se zna da su istorijski, ali i suštinski, bile zatvorene i krute po pitanju odnosa prema rodnim aspektima? Ova situacija je paradoksalna i predstavlja predmet žestoke rasprave u krugovima feminističkog pokreta i feminističke teorije, u čijem je fokusu dilema kako istovremeno misliti i na centar i na rub. Da li praviti kompromise ulaskom u strukture javne, institucionalne politike? Kako poštovati logiku, principe i pravila igre patrijarhalnih institucija, odnosno racionalno-tehnokratsku logiku koja nema kapaciteta da u obzir uzima one neformalne rodne ugovore između muškaraca i žena, tj. one suptilne mehanizme represije i diskriminacije, koji se dešavaju na nivoima koji su teško ili gotovo nedostupni politikama, onakvim kakve ih znamo?

U svakom slučaju, pitanje gender mainstreaming je pokazatelj toga kako pitanja roda mogu podstaći kreativnost, potencijalno preobražavati i menjati organizacije i pokrenuti feminističku teoriju i praksu. Ova strategija ima potencijal da trajno promeni jezik i izgled različitih politika, koje mogu postati uključujuće i osetljivije na različitosti, ali samo pod uslovom da se gore pomenuti problemi imaju u vidu, i blagovermeno preduprede. Ironično je to što plemeniti ciljevi gender mainstreaming-a zahtevaju strateško korišćenje praksi i jezika institucija. Ukoliko femokrate, akademske institucije i eksperti, u savezništvu sa ženskim pokretom i feminističkom teorijom, uspeju da pomognu institucionalnim zvaničnicima i birokratama da bolje shvate suštinu roda, koristeći iste one instrumente koje su žene držale u podređenom položaju, onda je sve možda i bilo vredno toga. Ako ovim putem, uz sve paradokse, probleme i potencijalne opasnosti, može da se dođe bliže rodnoj ravnopravnosti, onda je možda i ispravno prihvatiti kompromise koji se nužno nameću. Svakako, ovo su dileme koje još uvek čekaju odgovor, i koje će sasvim sigurno angažovati kapacitete feminističke teorije i prakse u vremenu koje dolazi.

Sažetak

Gender mainstreaming kao savremena strategija za postizanje rodne ravnopravnosti, je fenomen koji se nalazi u fokusu interesovanja različitih institucija i organizacija, na nacionalnom i međunarodnom nivou, kako u praktičnom tako i u teorijskom smislu. Ovaj rad će ponuditi opšti prikaz gender mainstreaming-a kao zvanične strategije Evropske unije, uzimajući u obzir kontekst i perspektive ženskog pokreta i feminizma.

Ključne reči: Gender mainstreaming; rodna ravnopravnost; feminizam; institucionalizacija; EU.

Summary

Gender mainstreaming, as a contemporary strategy for achieving gender equality, is a phenomenon which is the focus of interest of different institutions and organizations at national and international level, in its practical and theoretical sense. This work provides a general review of gender mainstreaming as the official strategy of the European Union, bearing in mind the context and prospects of the women's movement and feminism.

Keywords: gender mainstreaming; gender equality; feminism; institutionalization; EU

Literatura

1. Barry, Norman *Modern Political Theory*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000.
2. Baylis, John and Smith, Steve, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
3. Beveridge, Fiona, Nott, Sue and Stephen, Kylie, "Mainstreaming and the Engendering of Policy-making: A Means to an End?", *Journal of European Public Policy*, Vol. 7, No. 3, London, 2000, pp 385-405.
4. Bretherton, Charlotte, "Gender Mainstreaming and EU Enlargement: Swimming Against the Tide?", *Journal of European Public Policy*, Vol. 8, No. 1, London, 2001, pp 60-81.
5. Verloo, Mieke, "Another Velvet Revolution: Gender Mainstreaming and the Politics of Implementation", *IWM Working Papers*, No. 5, Vienna, 2001.
6. *Gender Mainstreaming: Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices*, Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming (EG-S-MS), Council of Europe, Strasbourg, 1998.
7. Goodin, Robert E. and Pettit, Philip ed. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Blackwell Publishing, Oxford, 2002.
8. de Beauvoir, Simone. "Introduction to *The Second Sex*," *The Second Sex*, Vintage, New York, 1989.
9. Ellina, Chrystalla A. *Promoting Women's Rights: The Politics of Gender in the European Union*, Routledge, New York and London, 2003.
10. Mosesdottir, Ljilja "The State and the Egalitarian, Ecclesiastical and Liberal Regimes of Gender Relations", *The British Journal of Sociology*, Vol. 46, No. 4, London, 1995, pp 623-642.
11. Parsons, Craig "Showing Ideas as Causes: The Origins of the European Union," *International Organization*, 56 No. 1, Cambridge MA, 2002, pp. 47-84.
12. Pollack, M. and Hafner-Burton, E., "Mainstreaming Gender in the European Union", *Journal of European Public Policy*, Vol. 7, No. 3, London, 2000, pp. 432- 456.
13. Rees, Teresa *Mainstreaming Equality in the European Union: Education, Training and Labour Market Policies*, Routledge, New York, 1998.

³¹ "100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca", Prvi put objavljeno kao One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. prevod na srpski: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, 2004.

14. Rossilli, Garzia M., "The European Union's Policy on the Equality of Women", *Feminist Studies*, Vol. 25, No. 1, University of Maryland, Taliaferro 1999, pp 171-181.

15. Schmidt, Verena, *Gender Mainstreaming: an Innovation in Europe? The Institutionalization of Gender Mainstreaming in the European Commission*, Barbara Budrich Publishers, Leverkusen Opladen, 2005.

16. True, Jacqui and Mintrom, Michael, "Transnational Networks and Policy Diffusion: The Case of Gender Mainstreaming", *International Studies Quarterly*, Vol. 45, No. 1, Blackwell Publishing, Boston, 2001, pp. 27-57.

17. Hafner-Burton, Emilie and Pollack, Mark A. *Mainstreaming Gender in Global Governance*, European University Institute, Florence, 2001.

18. Hafner-Burton, Emilie and Pollack, Mark A., "Maintaining Gender in the European Union", *Harvard Jean Monnet Working Papers*, No. 2, Harvard Law School, Cambridge MA, 2000.

19. Walby, Sylvia "Gender mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice", *Social Politics*, Volume 12, Number 3, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 321-343.

20. Woodward, Alison E. *Gender mainstreaming in European policy: innovation or deception?* Social Science Research Center, Berlin, 2001.

Jasmina Knežević

STRATEGIJA ZAPOSŁJAVANJA U EVROPSKOJ UNIJI I RODNA RAVNOPRAVNOST

Strategija zapošljavanja u Evropskoj uniji

Od perioda od kada je osnovana 1958. godine, politika Evropske zajednice imala je naglašen "ekonomski karakter" i bila je usmerena pre svega na ekonomska pitanja. Tokom osamdesetih godina, a naročito nakon formiranja Evropske unije 1993. godine, veća pažnja posvećuje se socijalnim pitanjima i izgradnji Evrope na socijalnim osnovama.

Socijalna politika Evropske unije zasniva se na Evropskoj socijalnoj povelji usvojenoj u Savetu Evrope 1961. godine i na Povelji Evropske zajednice o osnovnim pravima radnika usvojenoj 1989. godine. Oblasti koje su uključene u ovako određenu socijalnu politiku Evropske unije odnose se na socijalnu zaštitu, zapošljavanje, uslove života i rada, stručno osposobljavanje, slobodu udruživanja radnika, učešće radnika u upravljanju, informisanje i konsultovanje radnika i kolektivno pregovaranje.

Zapošljavanje i socijalna pitanja postaju prioritet evropskih institucija početkom 1990-ih godina. Prvi, pravi pomak u tom pravcu ostvaren je 1993. godine Belom knjigom o rastu, konkurentnosti i zapošljavanju, u kojoj su predložena rešenja zasnovana na povećanju konkurentnosti u Uniji, ostvarenju stalnog rasta koji bi vodio sigurnim poslovima, kao i podsticanju fleksibilnosti tržišta rada.

Na Samitu u Essenu, 1994. godine Evropski savet je definisao pet prioriteta nacionalnih vlasti zemalja članica: razvoj ljudskih potencijala, podsticanje produktivnih ulaganja, poboljšanje efikasnosti institucija na tržištu rada, otvaranje novih radnih mesta i omogućavanje pristupa radu, naročito za mlade i dugotrajno nezaposlene osobe. Iste godine Komisija je objavila Belu knjigu o evropskoj socijalnoj politici, u kojoj se naglašavala inicijativa za stvaranjem i sprovođenjem novog spoja ekonomske i socijalne politike, uz isticanje da se takmičenje na tržištu i socijalni napredak mogu i trebaju odvijati istovremeno.

Prekretnica u razvoju usklađenog evropskog pristupa za posljavanje i socijalnim pitanjima bio je Ugovor iz Amsterdama 1997. godine, u okviru kog se unosi poglavlje o zapošljavanju i koji je institucijama Zajednice poverio nove zadatke i efikasnija sredstva. Amsterdamskim sporazumom, kojim je Unija iz ekonomske prerasla u političku zajednicu, pravno su regulisana i ljudska prava, a naročito princip jednakog tretmana za muškarce i žene i zabrana diskriminacije na osnovu pola.

Na samitu u Luksemburgu iste godine pokrenuta je Evropska strategija zapošljavanja, podstaknuta novim odredbama Ugovora iz Amsterdama. Cilj Strategije odnosio se na usmeravanje i usklađivanje prioriteta politike zapošljavanja na nivou Unije. Planirani mehanizmi postizanja cilja obuhvatali su Smernice za zapošljavanje, Nacionalne akcione planove, Zajedničke izveštaje o zapošljavanju i Preporuke vezane za zapošljavanje.

Ova strategija imala je četiri ključna elementa - četiri stuba:

- Preduzetništvo - nastojanje da se razvije aktivnije poslovno okruženje i da se stvore nova i bolja radna mesta;
- Osiguranje mogućnosti zapošljavanja - što se postiže borbom protiv dugoročne nezaposlenosti i nezaposlenosti mladih ljudi, olakšavanjem prelaza iz škole na posao, kao i razvijanjem saradnje između preduzeća i socijalnih partnera;
- Omogućavanje prilagođavanja - olakšavanje preduzećima i radnoj snazi da prihvate nove tehnologije i nove tržišne uslove, modernizovanjem organizacije rada i podsticanjem prilagodljivosti u preduzećima;
- Osavremenjivanje društava - razvoj društava u kojima bi muškarci i žene radili pod jednakim uslovima i sa jednakim odgovornostima. Ovaj cilj bi trebalo da se postigne otklanjanjem diskriminacije među polovima i pomirenjem porodičnog i poslovnog života.

Na Lisabonskom sastanku na vrhu, održanom 2000. godine, usvojena je revidirana Strategija čiji je fokus bio na kvalitetu zapošljavanja i postizanju pune zapošljivosti i jače kohezije na tržištu rada do 2010. godine. Strategija je obuhvatala i postojeće inicijative u ovom području, a kao temeljni cilj evropskih institucija postavljen je razvoj Unije kao najkonkurentnije i najdinamičnije privrede na svetu, utemeljene na znanju, koja ostvaruje održivi

ekonomski rast uz osiguranje većeg broja boljih radnih mesta i veće socijalne kohezije. Načelna odluka Lisabonskog sastanka konkretizovana je u brojnim dokumentima, a ponajpre u Evropskoj socijalnoj agendi.

Ova jedinstvena Strategija trebalo je da posluži kao predložak za nacionalne planove akcija. Iste godine socijalna inkluzija, kao metod otvorene koordinacije i socijalnog dijaloga, uspostavljena je kao ključni mehanizam u naporima da se razvije prava (a ne simbolična) socijalna dimenzija evropskog projekta i da se postigne šira socijalna saglasnost o makroekonomskoj politici Evropske unije.

Metod otvorene koordinacije i socijalnog dijaloga podrazumevao je da države članice i Komisija kontinuirano učestvuju u procesu dijaloga, razmenjujući mišljenja o problemu, mogućim rešenjima i načinima postizanja cilja.

2001. godine održan je Samit u Laekenu čiji je najveći doprinos bio postavljanje deset pokazatelja kojima se procenjuje kvalitet zapošljavanja: intrinzični kvalitet posla (vrednost koju radniku/ci pruža posao sam po sebi); veštine, celoživotno učenje i razvoj karijere; rodna ravnopravnost; zdravstvena zaštita i bezbednost na poslu; fleksibilnost i sigurnost; inkluzija i pristupnost tržištu rada; balans između poslovnog i privatnog života zaposlenih; socijalni dijalog i uključivanje radnika/ca; različitost i odsustvo diskriminacije i stremljenje ka sveopštoj ekonomskoj produktivnosti.

Ni kasniji Ugovor iz Nice /2001. godine/, nije promenio temeljno načelo isključive nadležnosti država članica EU za sprovođenje i kvalitet politike zapošljavanja. Čak i mere koje je usvajao Evropski savet - samostalno ili zajedno s Evropskim parlamentom, nisu se odnosile na direktno uređivanje oblasti zapošljavanja, već su se njima davala uputstva državama članicama, ili bi se njima podsticalo delovanje država na području zapošljavanja. Prema članu 128, stav 2 Ugovora, Savet ima mogućnost da kvalifikovanom većinom, uz konsultovanje Parlamenta, Evropskog ekonomskog i socijalnog odbora i Odbora za zapošljavanje, daje predloge državama članica za određivanje nacionalnih politika zapošljavanja. Takođe, u skladu sa članom 129, Savet može kvalifikovanom većinom u postupku suodlučivanja sa Parlamentom, da odlučuje o usklađivanju nacionalnih delovanja na nivou Unije.

Značajno je pomenuti da je Komisija tokom 2003. godine jasno formulisala Smernice zapošljavanja za zemlje članice EU koje su obuhvatale:

1. Aktivne i preventivne mere za nezaposlene i neaktivne;
2. Kreiranje poslova i preduzetništvo;
3. Prilagođavanje promenama i promovisanje prilagodljivosti i pokretljivosti na tržištu rada;
4. Promovisanje razvoja ljudskog kapitala i doživota učenja;
5. Povećanje ponude rada i podrška aktivnom starenju;
6. Obezbeđivanje rodne ravnopravnosti;
7. Uključivanje i sprečavanje diskriminacije na tržištu rada;
8. Učiniti rad isplativim kroz posebne podsticaje;
9. Transformisanje nelegalnog u legalni rad;
10. Smanjivanje regionalnih nejednakosti;

Obaveza država članica EU bila je da prihvate Smernice i da izveštavaju o svojim naporima pri sprovođenju istih. Na toj osnovi Savet je imao mogućnost da dalje formuliše specifične i jedinstvene preporuke dalje realizacije Strategije zapošljavanja, za svaku od zemalja članica.

U okviru sprovođenja Strategije zapošljavanja EU, značajno je pomenuti i neke od institucija unutar Evropske unije čije je osnovno polje delovanja zapošljavanje i politika zapošljavanja.

Unutar Evropske komisije za politiku zapošljavanja zadužena je Opšta uprava za zapošljavanje i socijalna pitanja, čiji su prioriteti sledeća područja: zapošljavanje, usavršavanje tržišta rada, socijalna kohezija i socijalna zaštita i ravnopravnost polova.

Privredni i socijalni odbor predstavlja savetodavno telo Unije koje zastupa interese poslodavaca, sindikata zaposlenih i interesnih grupa koje se bave tim područjem i daje mišljenje pri donošenju propisa koji ga regulišu. Važnu ulogu ima i Odbor za zapošljavanje i socijalna pitanja pri Evropskom parlamentu.

Evropska komisija osnovala je i Evropsku radnu grupu za zapošljavanje koja sprovodi nezavisne analize ključnih pitanja i definiše praktične mere shodno kojima države članice Unije mogu realizovati

revidiranu Evropsku strategiju. Odbor za zapošljavanje, osnovan odlukom Evropskog saveta 2000. godine, takođe ostvaruje važnu ulogu u sprovođenju Evropske strategije zapošljavanja i u podsticanju usklađenosti između država članica.

U oblasti socijalnih pitanja i pitanja vezanih za zapošljavanje, vrlo važnu ulogu imaju i strukturni fondovi, pre svega Evropski socijalni fond, koji se smatra najvažnijim finansijskim instrumentom za podršku socijalnoj politici na nivou Unije. Dugoročni ciljevi Fonda su podrška Evropskoj strategiji zapošljavanja, pojednostavljenje administracije i podsticanje delovanja i saradnje na lokalnom nivou. Primer je inicijativa *Equal*, usmerena ka borbi protiv diskriminacije i neravnopravnosti među zaposlenima i osobama koje tek traže posao. Od specijalizovanih agencija koje su značajne i koje daju svoj doprinos u području zapošljavanja treba istaći Evropsko udruženje za poboljšanje životnih i radnih uslova, Evropski opservatorijum za zapošljavanje, Evropski centar za razvoj stručnog usavršavanja itd.

Rodna dimenzija evropske strategije zapošljavanja

Koncept rodne ravnopravnosti uobličena u politikama rodne ravnopravnosti, počeo je tokom poslednje tri decenije da igra važnu ulogu u radu Evropske unije. Ravnopravnost među ženama i muškarcima osnažena je i potvrđena u svim politikama Unije i garantovana je pravnim aktima koje donose organi Unije. Regulative, direktive i odluke imaju obavezujući karakter, dok se rezolucijama i preporukama definišu ciljevi Unije, a državama članicama se savetuje sprovođenje određenih mera.

Kao jedna od temeljnih vrednosti EU, rodna ravnopravnost je uključena i u tekst Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Govoreći o rodnoj ravnopravnosti, nesporno je da je ona osnovni princip i jedna od bazičnih vrednosti na kojoj se zasniva Evropska unija. Rodna ravnopravnost je i neophodan uslov za postizanje ciljeva Evropske unije koji se odnose na rast, zapošljavanje i socijalnu koheziju. U tom pravcu, jedan od najvećih izazova Evropske unije jeste upravo povećanje zapošljivosti žena, unapređenje pozicije žena na tržištu rada i otklanjanje rodnog jaza /gender gap/ u oblasti zapošljavanja.

U originalnoj verziji Evropske strategije zapošljavanja (1997-2002), ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za žene i

muškarce bio je jedan od četiri konstitutivna stuba (pilara) oko kojih su bile organizovane Smernice strategije zapošljavanja. Naglašavanje politike jednakih mogućnosti očitovano se kasnije i u ciljevima - precizno kvantitativno formulisanih tokom sastanka u Lisabonu i Barseloni (Evropski savet postavio je u Lisabonu cilj da se do 2010. godine ostvari određena stopa zapošljavanja žena (60%), a kasnije u Barseloni postavljen je i cilj koji se odnosi na podizanje kvaliteta društvene brige o deci (kvalitetnija socijalna briga i veći obuhvat dece - do 90%) kako bi se majkama olakšao ovaj aspekt roditeljstva.

Nakon 2002.godine, napušta se pilarna struktura strategije zapošljavanja, Evropska komisija postavlja tri ključna cilja unutar strategije zapošljavanja (puno zapošljavanje, kvalitet i produktivnost na radu i kohezija i inkluzivno tržište rada) i daje Smernice zapošljavanja. Rodna ravnopravnost kao princip višeg reda, biva time zamenjena u jedan od deset prioriteta unutar Smernica zapošljavanja.

Ovaj trend umanjivanja eksplicitne važnosti i vidljivosti rodne ravnopravnosti nastavlja se sa izveštajem Koka (2003/2004) čije insistiranje na fleksibilnosti strategije zapošljavanja doprinosi daljem ograničenju rodne dimenzije. No, najznačajnija negativna intervencija prema rodnoj dimenziji i potpuno brisanje eksplicitnih smernica za ostvarivanje rodne jednakosti ostvaruje se integrisanjem Evropske strategije zapošljavanja u širu Strategiju za razvoj i poslove (Lisabon, 2005.) Gubeći status obavezujućeg elementa unutar svih aspekata politike zapošljavanja, rodna ravnopravnost je podređena drugim konceptima i najviše je izgubila na svojoj vidljivosti.³²

Evropskom strategijom zapošljavanja državama članicama Evropske unije sugerise se promovisanje rodne jednakosti i gender mainstreaming-a, kao i preduzimanje konkretnih akcija koje bi povećale učešće žena na tržištu rada i smanjile rodne razlike pri zapošljavanju i plaćanju. Međutim, izostaje dalje pojašnjavanje očekivanih akcija, kao i samo razjašnjavanje pojma gender mainstreaming-a u socijalnom kontekstu. Takođe, primenjujući isključivo proces socijalnog dijaloga (bez mehanizama prisile koji bi obavezivali države članice EU), Strategija gubi sposobnost da otkriva i podiže svest o pitanjima i problemima

³² Više u Thomas Pfister *Mainstreamed Away? The European Employment Strategy and its Gender Equality Dimension*, Paper prepared for the 2007 Biennial EUSA Conference, Montreal, Canada, 17-19 May 2007 i istraživanju koje je podržala Britanska Akademija (grant broj LRG 37578).

suštinske nejednakosti. Umesto toga, rodna jednakost postaje sinonim za kvantitativnu jednakost žena i muškaraca na tržištu rada formulisanu kroz projekciju očekivane stope zapošljavanja.

Dvosmerni pristup Strategije – sugerisanje promovisanja rodne ravnopravnosti i gender mainstreaming-a, kao i preduzimanje konkretnih akcija – posebno je naglašen u okviru Evropskog Sporazuma o rodnoj ravnopravnosti koji je usvojio Evropski savet u martu 2006. godine.

Sporazum ohrabruje države članice Evropske unije da:

- promovišu zapošljavanje žena, da preduzimaju aktivnosti ka smanjenju rodno jaza i zahteva da članice razmotre mogućnosti promene socijalnog sistema ka modelu koji bi podržao veće zapošljavanje žena,
- usvoje mere koje će promovisati bolje usklađivanje porodičnog i poslovnog života (ciljevi usmereni ka promenama brige o deci, brige o starima i nemoćnima, porodiljskog odsustva),
- osnaže upravljanje u svojim državama promovišući rodni koncept i naglašavajući posebno perspektivu rodne ravnopravnosti u okviru programa nacionalnih reformi.

S obzirom na ovakav “mekani” pristup Strategije, procena njenog uticaja sa aspekta rodne ravnopravnosti pokazala je nedovoljno konkretne i različite efekte. Mnogi analitičari saglasni su da je primer Mađarske jedan od retkih, svetlih primera ostvarenog velikog uticaja Evropske strategije na politiku zapošljavanja i politiku jednakih mogućnosti na nacionalnom nivou (u Mađarskoj je Evropska strategija zapošljavanja ostvarila uticaj na institucionalnom nivou, postignuto je i posebno strateško opredeljenje države ka usaglašavanju sa Evropskom strategijom zapošljavanja i politikom jednakih mogućnosti, uspostavljena je rodna dimenzija Nacionalnog akcionog plana zapošljavanja)³³.

³³ Nacionalna strategija zapošljavanja u Srbiji (2005-2008) oslanja se na Strategiju evropske integracije i Strategiju za smanjenje siromaštva. Obe strategije imaju slične ciljeve, uključuju održivi rast, smanjenje novog siromaštva, socijalno uključivanje i rast zaposlenosti. Smernice Nacionalne strategije zapošljavanja organizovane su oko tri cilja: prema održivom rastu zaposlenosti, prema unapređenju kvaliteta i produktivnosti na radu i prema koheziji na tržištu rada. U okviru Strategije rodna dimenzija nije posebno istaknuta, ona se pominje u okviru trećeg cilja i formulisana je kao Podrška ravnopravnosti polova -posebno u pogledu plata i zapošljavanja. Priključivanje Srbije Evropskoj uniji svakako bi obavezivalo Srbiju na veću rodnu osetljivost u okviru nacionalnih dokumenata vezanih za zapošljavanje i na primenu konkretnijih mehanizama u ovoj oblasti.

S obzirom na ovaj pregled, zaključak se sam nameće. Da bi žene Evropske unije ostvarile mesto i ulogu na tržištu rada koje im pripadaju, potrebno je još mnogo napora. U tom pravcu učinjeno je već dosta, iako još uvek ne dovoljno.

Evropska unija osnovala je Generalnu direkciju za zapošljavanje, radne odnose i socijalne poslove koja usko saraduje sa Evropskim parlamentom i prati situaciju na tržištu rada. Jedna grupa pravnika Evropske komisije prati primenu pravnih propisa u zemljama članicama i razrađuje nacрте koje kontrolišu ministri za zapošljavanje i socijalne poslove. Nakon usaglašavanja sa Evropskim parlamentom, i eventualnih izmena, Savet ministara ove propise usvaja.

U okviru EU, Komisija shvata veliki značaj obaveštavanja javnosti o pravnim propisima i jačanju svesti i znanja žena o njihovim pravima. U tu svrhu, ona je oformila stručnu grupu koja daje pojašnjenja pravnih propisa pojedinih zemalja, daje savete ženama i pomaže im da preko nacionalnih sudova, ostvare svoja prava putem Evropskog suda. Takođe, Komisija vodi računa da ostvari pomoć ženama da one adekvatno i brzo napreduju u svom poslu, pa su u tu svrhu ustanovljene mere za podizanje obrazovnog nivoa žena poboljšanjem kvalifikacione strukture, posebno u oblasti visoke tehnologije.

Takođe, Evropska unija je razumela važnost usklađivanja porodičnog i poslovnog miljea – jer tek kada ponude za posao i uslovi rada budu tako poboljšani da se obaveze u porodici i posao mogu bolje povezati, ravnopravnost će postati stvarnost. U tom smislu, Komisija i dalje nastoji da pronade adekvatna rešenja.

Evropska unija, danas više nego ikada, stoji pred velikim zadatkom da 21. vek bude vek socijalno-političkog, na jednakost i ravnopravnost orijentisanog koncepta svih zemalja, koje su odlučile da u budućnost nastave zajedno. Evropska unija zna da samo ukoliko žene i muškarci u ovu budućnost krenu ravnopravno, može biti govora o demokratiji.

Sažetak

Predmet ovog rada je Strategija zapošljavanja Evropske unije analizirana sa aspekta rodne ravnopravnosti. Rad počinje pregledom razvoja politike zapošljavanja u Evropskoj uniji. Drugi deo posvećen je rodnoj dimenziji strategije zapošljavanja i nastojanjima EU da se rodna komponenta ugradi kao obavezujući aspekt u primeni strategije zapošljavanja u okviru zemalja članica EU. U radu se zastupa lično stanovište autorke da isključiva nadležnost vlada država Evropske unije u sprovođenju strategije zapošljavanja i primena instrumenta otvorene koordinacije i socijalnog dijaloga nije dala očekivane rezultate u ostvarivanju rodne ravnopravnosti na tržištu rada.

Ključne reči: Socijalna politika EU, otvorena koordinacija, smernice zapošljavanja, rodna ravnopravnost

Summary

The topic of this work is the European Employment Strategy analyzed from the aspect of gender equality. The work starts with an overview of the development of the employment policy in the European Union. The second part is dedicated to the gender dimension of the employment strategy and the efforts of the EU to incorporate the gender component as an obligatory aspect of the implementation of the employment strategy in EU member states.

The work presents the personal opinion of the author, that the exclusive competence of the governments of the countries of the European Union in the implementation of the employment strategy and the application of instruments of the open method of coordination and social dialogue did not yield the expected results in the achievement of gender equality in the labor market.

Keywords: social policy of the EU, open method of coordination, employment guidelines, gender equality

Literatura

Behning, U.& Serrano Pascual, A.(2001). “Rethinking the Gender Contract? Gender Mainstreaming in the European Employment Strategy”. In E. Gabaglio & R.Hoffmann (Eds.), *European Trade Union Yearbook 2000*. Brussels: ETUI.

Beveridge, F. (2006). “Building against the Past: The Impact of Mainstreaming on EU Gender Law and Policy”.paper presented at *Exchanging Ideas on Europe 2006. Visions of Europe: Key Problems, New Trajectories. UACES 36th Annual Conference and 11th the Research Conference*, Limerick, 31 August –2 September

Pfister, T. (2007). “Mainstreamed away? The European Employment Strategy and its Gender Equality Dimension”. Paper prepared for the 2007 Biennial EUSA Conference, Montreal, Canada, 17-19 May 2007.

SOCIJALNO UKLJUČIVANJE KAO DEO SOCIJALNE POLITIKE EVROPSKE UNIJE

1. Definisane osnovnih pojmova

Da bi se ispravno definisao pojam socijalne uključenosti, dobro je poći od njegove suprotnosti- pojma socijalne isključenosti. *Socijalna isključenost podrazumeva alijenaciju ili obespravljivanje određenih ljudi u društvu.*³⁴ Isključenje je često povezano sa nejednakostima izazvanim različitim klasnim položajem, obrazovnim nivoom i životnim standardom. Razlike u ovim oblastima dovode do nejednakih šansi za korišćenje društvenih beneficija, i posredno, do socijalnog isključivanja određenih društvenih grupa. U principu, svaka društvena grupa ili pojedinac koji se razlikuju od većinskih, prosečnih i društveno prihvaćenih kulturnih obrazaca, potencijalno su socijalno isključeni. To su najčešće invalidi, žene, etničke manjine i stari.

Težnja svakog demokratski ustrojenog društva je obezbeđivanje jednakih prava (šansi) za potpunu participaciju u društvu i ispunjenje potencijala svake društvene grupe i pojedinca. Nijedno demokratsko društvo ne toleriše podele do kojih socijalna isključenost dovodi. Ta činjenica nas vodi ka razumevanju porekla i suštine pojma socijalne uključenosti.

Socijalno uključivanje je afirmativna akcija koja ima za cilj da promeni okolnosti i navike koje vode do socijalnog isključivanja. To je strategija za borbu protiv socijalne isključenosti i predstavlja organizovan odgovor na kompleksan sistem problema koji do nje dovode. Kako je socijalna uključenost (ili socijalno uključivanje) institucionalni mehanizam, konkretne aktivnosti koje će sadržati, zavisice od tipa strategije koji je određena organizacija koja je sprovodi usvojila. Zbog toga je potrebno izložiti neke definicije socijalnog uključivanja koje su formulisali pojedinci ispred organizacija zaduženih za njeno sprovođenje.

Vlada Škotske definiše socijalno uključivanje kao smanjiva-

nje nejednakosti između depriviranih grupa i ostatka društva putem obezbeđivanja jednakih šansi i osiguravanja da će pomoć stići do onih kojima je najviše potrebna. Dejv Simonds, direktor Centra za ekonomsko i socijalno uključivanje iz Londona, socijalno uključivanje razume kao davanje šansi i sigurnosti građanima. "Šanse da ispunjavaju svoje potencijale (i potencijale svojih porodica) tokom celog života - od kolovke do groba. Sigurnost, za slučajeve kad su šanse i izbori ograničeni, zbog bolesti, nezaposlenosti i starosti." (Dejv Simons, govor na prvom godišnjem zasjedanju *European Public Social Platform*).

Strategije socijalnog uključivanja se najčešće odnose na smanjivanje nezaposlenosti, poboljšanje zdravstvene zaštite, penziono osiguranje, osiguranja za slučajeve dužih i težih bolesti, iskorjenjivanje siromaštva i slično. Analizom rasprava o ovoj temi, stiče se utisak da određivanje oblasti koje socijalno uključivanje treba da obuhvati u glavnom nije problematično, tj. da postoji saglasnost oko tih (suštinskih) pitanja. Rasprave se najčešće vode oko *oblikovanja politika i formi* konkretnih mehanizama koje iz njih proizilaze. Tako se, na primer, smatra da, s obzirom na kompleksnost i duboke korene problematike socijalne isključenosti, pristup njenom rešavanju mora biti višedimenzionalan. To znači da pojedinačni programi nisu dovoljni za postizanje dugoročnih ciljeva i da, zbog toga, moraju postojati šire strategije koje bi integrisale različite programe, ne samo u okviru nacionalnih vlasti, već na svim nivoima, nadnacionalnim, regionalnim, pa sve do lokalnih sredina i mesnih zajednica. Takve strategije podrazumevaju mreže agencija i organizacija koje dele informacije o svojim programima, ciljevima i shvatanjima problema socijalne uključenosti.

2. Socijalno uključivanje u evropskom kontekstu

S obzirom na specifičnosti Evropske unije (nadmacionalni karakter, princip subsidijarnosti³⁵ na kome počiva, i slično) način/i sprovođenja programa socijalnog uključivanja u velikoj meri zavise od njene unutrašnje strukture i organizacije, postojećih politika EU i

³⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Social_exclusion

³⁵ Princip supsidijarnosti predstavlja načelo po kome se određeno područje poverava najnižem nivou organizacije na kome se ono može efikasno urediti. Po ovom principu, EU može da donosi akte i zakone kada zemlje članice procene da su akcije individualnih zemalja u određenoj oblasti nedovoljne. Princip je ustanovljen 1992. godine, Sporazumom u Manstrihtu.

mehanizama za njihovo sprovođenje, kao i konkretnih problema koji se tiču socijalne isključenosti u zemljama članicama. Jedan od temelja integracije zemalja članica EU je konsenzus oko zajedničkih vrednosti, pa će socijalno uključivanje kao zajednička evropska politika biti u velikoj meri definisano i nekim osnovnim strateškim dokumentima u kojima su ove vrednosti proklamovane.

Zato je potrebno postaviti problem u širi kontekst, tj. definisati programe socijalnog uključivanja u okviru:

- širih politika EU koje ih uređuju i u okviru nadležnih institucija EU koje ih sprovode
- postojećih političkih mehanizama i metoda
- opštih i strateških dokumenata EU

2.1. Socijalna uključenost kao deo politike zapošljavanja i socijalne politike Evropske unije

U okviru svojih nadležnosti, institucije Evropske unije razrađuju i oblikuju niz politika vitalnih za svaku od zemalja članica. Ključna institucija za donošenje zakona i predlaganje politika u Evropskoj uniji je Evropska komisija. To je politički nezavisna institucija koja predstavlja interese Unije u celini. Članovi Komisije u svom radu nisu vezani za svoju vladu, nego svoje dužnosti izvršavaju potpuno nezavisno i u opštem interesu zajednice. Komisija ima ekskluzivno pravo da predlaže akte u oblasti zakonodavstva i pravo inicijative u oblasti politika i akcionih programa.

Komisija EU je inicijator više politika, među njima i *politike zapošljavanja i socijalnih prava*. Ova politika je podeljena na nekoliko oblasti:

- Antidiskriminacija/ borba protiv rasizma
- Ravnopravnost polova
- Osobe sa invaliditetom
- Zapošljavanje i socijalna politika

Programi koji se bave socijalnim uključivanjem su deo ovih politika, konkretno oblasti zapošljavanja i socijalne politike.

2.2. Socijalna politika u Evropskoj uniji

Socijalna politika Evropske unije, u najširem smislu, obuhvata sledeće oblasti: slobodno kretanje radnika i socijalnu sigurnost radnika migranata; jednak tretman muškaraca i žena; bez-

beđenje najboljih uslova rada, zdravstvene zaštite i zaštite na radu; zaštitu javnog zdravlja; brigu o starim ljudima; borbu protiv siromaštva, uključujući i integraciju manjinskih grupa; zapošljavanje, profesionalnu obuku mladih i politiku zapošljavanja. Važan segment socijalne politike Evropske unije je i razvoj službi socijalne zaštite i obrazovanja.

Evropska unija je tokom svog razvoja širila nadležnosti na račun nadležnosti država članica, prvenstveno u ekonomskoj oblasti, jer je jedinstveno unutrašnje tržište osnovno jezgro njene integracije. Područje socijalne politike je, sa druge strane, praktično u potpunosti ostalo u nadležnosti država članica. „Na nivou EU postoji regulacija samo iz oblasti radnih odnosa, i to ograničena (zaštita na radnom mestu, zabrana diskriminacije i slično), dok je socijalna zaštita u potpunosti ostala područje na kome suvereno odlučuju države članice. Počevši od Rimskog ugovora, pominjanje mogućnosti usklađivanja nacionalnih zakonodavstava je uobičajena stvar, ali do nje nije došlo jer je više zemalja, a posebno Velika Britanija, stajalo na stanovištu da bi, usled specifičnosti okolnosti i istorijskih tradicija, države članice i dalje trebalo da samostalno uređuju područje socijalne politike. Na nivou EU usvojena je Socijalna povelja, tj. Povelja o osnovnim socijalnim pravima, ali je istovremeno postavljena čvrsta granica širenju nadležnosti Unije ustanovljavanjem principa supsidijarnosti u pogledu socijalne politike u Mاستrihtskom ugovoru. A princip supsidijarnosti predstavlja načelo po kome se određeno područje poverava najnižem nivou organizacije na kome se ono može efikasno urediti. U slučaju socijalne politike to praktično automatski znači nacionalni nivo, a ne nivo Evropske unije“ (Mijatović, 2005, 2). Jedino što postoji na nivou EU po pitanju socijalne politike je tzv. otvoreni metod koordinacije.

2.3. Mehanizmi i metodi sprovođenja socijalnih politika u EU

Jedan od mehanizama sprovođenja politika EU koji se koristi u oblasti socijalnog uključivanja je otvoreni metod koordinacije (*The Open Method Of Coordination - OMC*). Ovaj metod se oslanja na mehanizme mekog prava (soft law) kao što su preporuke, pokazatelji, istraživanja i razmena dobrih praksi. To znači da tu ne postoje zvanične sankcije za neefikasnost. OMC funkcioniše u fazama. Prvo se Savet

ministara dogovara o osnovnim ciljevima određene politike. Zemlje članice tada prenose te smernice na svoje nacionalne i regionalne politike. U trećoj fazi se uspostavlja dogovor oko pokazatelja za merenje najboljih praksi iz date oblasti. U poslednjoj fazi se sprovodi monitoring i evaluacija postignutih rezultata. U zavisnosti od oblasti na koju se metod primenjuje, on će zadobijati različite forme u smislu dužih ili kraćih rokova za podnošenje izveštaja, mekših ili tvrdih mehanizama prinude i sankcionisanja i sl.

Primenjen na oblast socijalnog uključivanja, OMC je doveo do pet faza u kreiranju i usvajanju ovih politika:

1. postavljanje zajedničkih ciljeva (za celu Uniju)
2. uspostavljanje zajedničkih pokazatelja, kao sredstava za poređenje najboljih praksi i merenje progressa
3. prevođenje ciljeva EU na nacionalne i regionalne politike. Na osnovu toga se prave Nacionalni izveštaji o strategiji za socijalnu zaštitu i socijalno uključivanje
4. publikovanje izveštaja, analiza i ocena Nacionalnih izveštaja
5. donošenje zajedničkog akcionog programa (Community Action Programme) koji će promovisati saradnju u oblasti politike i transnacionalnu razmenu saznanja i dobrih praksi

OMC se kao politički mehanizam koristi u onim oblastima koje su ostale u nadležnostima nacionalnih vlasti (i gde EU sama po sebi nema zakonodavna ovlašćenja). Evropska komisija tu ima prvenstveno nadležnost nadziranja (monitoringa). U praksi, međutim, postoje načini da se donesu političke agende i zemlje članice ubede da usvoje dogovorenu politiku. Zato je OMC nekad viđen kao put kojim Komisija može da „uđe“ u sferu nacionalne politike.

OMC je prvi put primenjen u okviru politike zapošljavanja EU, ali ne pod tim imenom. Zvanično je tako nazvan i definisan na Lisabonskom samitu, za oblast socijalne politike. Od tada je primenjivan u Evropskoj strategiji zapošljavanja, socijalnom uključivanju, penzionim politikama, pitanjima imigranata, azilanata, a sugerisano je i da se primeni na oblasti zdravstva i zaštite životne sredine.

2.4. Dokumenti EU i njihov uticaj na zapošljavanje i socijalno uključivanje

Kao što je već pomenuto, programi socijalnog uključivanja su u velikoj meri definisani širim evropskim politikama i opštijim ciljevima i vrednostima Unije. Zato će u ovom odeljku biti analizirani neki osnovni strateški dokumenti koji predstavljaju smernice za celokupan razvoj zajednice a time određuju i pravce u kojima će se kretati socijalna politika.

Osnovni dokument na kome se baziraju politike iz ove oblasti je *Lisabonska strategija*³⁶. Ovaj dokument predstavlja akcioni i razvojni plan EU, a doneo ga je Evropski savet 2000. godine u Lisabonu. Osnovni postavljeni ciljevi razvoja su ekonomska i socijalna obnova, obnova životne sredine i održivost. Strategija je najviše usmerena na ekonomski razvoj i predviđa da će jača ekonomija doprineti smanjenju nezaposlenosti u EU, a da će dobra socijalna politika i politika zaštite životne sredine dovesti do još većeg ekonomskog rasta. Lideri Evropske unije su time poslali jasnu poruku da ekonomski rast mora da bude praćen povećanjem broja i kvaliteta radnih mesta i pružanjem jednakih mogućnosti za sve kategorije društva. Ovi ciljevi su stoga smešteni u samo srce politika EU i to putem Lisabonske strategije kojom je Unija kao strateški cilj sebi postavila zadatak da postane najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija sveta. Generalno, osnovna vizija ovog dokumenta, bila je Evropa bazirana, kako na elementima neoliberalne politike, tako i na socijalnodemokratskim modelima „države blagostanja“.

3. Politika socijalnog uključivanja u EU

Politika socijalnog uključivanja na bazi Lisabonske strategije iz 2000.godine

Prva faza u kreiranju i sprovođenju politika socijalnog uključivanja je postavljanje zajedničkih ciljeva.

Prva verzija zajedničkih ciljeva je ustanovljena na Lisabonskom samitu 2002. godine. Tu su dogovoreni koraci koji treba da se preduzmu u cilju smanjenja siromaštva do 2010. godine. Dogovoreno je i da politike zemalja članica u ovoj oblasti trebaju da budu bazirane na OMC, kombinujući zajedničke ciljeve, Nacionalne

³⁶ Poznata i kao Lisabonska Agenda i Lisabonski Proces.

planove akcije i Programe donesene od Komisije EU u cilju osnaživanja kooperacije u ovoj oblasti. Evropski savet u Nici je 2002. godine usvojio ovaj *prvi set zajedničkih ciljeva*:

- Omogućiti zapošljavanje i jednak pristup resursima, pravima, dobrima i uslugama za svakoga
- Sprečiti socijalno isključivanje
- Pomoći najugroženijima
- Mobilisati sve relevantne organe

Ovi osnovni ciljevi su detaljnije razrađeni na sledeći način:

1. a) Omogućavanje *zapošljavanja* podrazumeva:

- Promovisanje jednakog pristupa stabilnom i kvalitetnom zapošljavanju svim muškarcima i ženama sposobnim za rad, konkretno:
 - otvaranje puteva za zapošljavanje marginalizovanim grupama
 - razvijanje politika koje promovišu pomirenje posla i porodičnog života, uključujući i pitanja brige o deci i osobama koje nisu u stanju da se samostalno brinu o sebi
 - korišćenje prilika za integraciju i zapošljavanje koje omogućava socijalna ekonomija
- Prevenciju isključenosti ljudi iz posla putem usavršavanja sposobnosti za zapošljavanje.

To će se postići dobrim upravljanjem ljudskim resursima, organizacijom rada i doživotnim obrazovanjem.

1. b) *Jednak pristup resursima, dobrima i pravima* podrazumeva:

- Organizovati sistem socijalne zaštite tako da on:
 - garantuje da svako ima dovoljno resursa da može da živi u skladu sa ljudskim dostojanstvom
- Sprovoditi politike koje će svakom omogućiti da ima pristojno i čisto domaćinstvo kao i osnovne usluge neophodne za normalan život u odnosu na lokalne prilike (struja, voda, grejanje...)
- Sprovoditi politike koje će svakom pojedincu omogućiti zdravstvenu zaštitu koja odgovara njegovoj situaciji, uključujući i slučajeve zavisnosti od drugih
- Razvijati (za dobro onih ljudi koji su potencijalno isključeni), usluge i prateće mere koje će im pomoći u efektivnom pristupu obrazovanju, pravosuđu i ostalim javnim i privatnim službama, na primer u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena

2. *Sprečavanje socijalnog isključivanja* podrazumeva:

- U potpunosti iskoristiti potencijale društva zasnovanog na znanju, informacijama i komunikacijskim tehnologijama, u cilju iskorenjavanja socijalne isključenosti, posebno osoba sa invaliditetom
- Sprovoditi politike koje će preduprediti životne krize koje mogu da dovedu do socijalnog isključivanja (npr. zaduživanje, isključivanje iz škole, beskućništvo...)
- Sprovoditi akcije koje će očuvati porodičnu solidarnost u svim formama

3. *Pomoć najugroženijima* podrazumeva:

- Promovisanje socijalne integracije muškaraca i žena koji su u riziku od konstantnog siromaštva zbog, na primer, invaliditeta ili pripadnosti grupi koja ima posebne probleme sa integracijom u zajednicu
- Ići ka iskorenjivanju socijalne isključenosti među decom. Omogućiti socijalnu integraciju dece u zajednicu
- Razviti obimne akcije usmerene na područja koja karakteriše socijalna isključenost

4. *Mobilisanje svih relevantnih organa* podrazumeva:

- Promovisanje, u skladu sa nacionalnim praksama, participacije osoba koje su pogođene socijalnom isključenosti
- Uvesti princip borbe protiv isključenosti u sve opšte politike, konkretno:
 - mobilisanjem zvaničnika na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, s obzirom na njihovu oblast kompetencije
 - razvijanjem odgovarajućih procedura i struktura koordinacije
 - prilagođavanjem administrativnih i socijalnih službi potrebama socijalno isključenih i obezbeđivanjem senzibilisanošću osoblja ovih službi za takve potrebe
- Promovisati dijalog i partnerske odnose između svih relevantnih organa, javnih i privatnih, na primer:
 - uključivanjem NVO-a i socijalnih službi u borbu protiv različitih oblika isključenosti
 - podsticanjem društvene odgovornosti i aktiviranja svih građana u oblasti borbe protiv socijalnog isključivanja
 - isticanjem društvene odgovornosti biznisa

Za postizanje ovih ciljeva države su trebale da:

- ispunjavaju ciljeve putem borbe protiv socijalne isključenosti i siromaštva
- naglase važnost uključivanja principa ravnopravnosti polova u sve akcije koje su usmerene na postizanje ciljeva
- razviju svoje prioritete u okviru zajedničkih ciljeva i da prezentuju nacionalni plan akcije do juna 2001. godine
- da nadgledaju sprovođenje ove politike
- da, na nacionalnom nivou, razvijaju pokazatelje i mehanizme nadgledanja kojima će moći da se meri progres u odnosu na ciljeve

Komisija treba da, na osnovu nacionalnih akcionih planova, pripremi izveštaj u kome će se sumirati svi rezultati i identifikovati dobre prakse i inovativni pristupi zajedničkom interesu zemalja članica. Zemlje članice i Komisija se pozivaju da preduzmu saradnju na evropskom nivou u cilju pronalaženja boljeg razumevanja problema isključenosti, da promovišu razmenu dobrih praksi i da nastoje da razviju zajedničke pristupe i usaglašene pokazatelje.

3.2. Programi socijalnog uključivanja nakon revizije Lisabonske strategije

Pet godina nakon donošenja Lisabonske strategije, Komisija je došla do zaključka da su rezultati za sada razočaravajući. Evropska ekonomija nije uspela da dostigne očekivani rast, produktivnost i zaposlenost. Prihvatanje revizije Lisabonske strategije Evropa je priznala ozbiljnost stagnacije njene ekonomije u poslednjih pet godina zaključivši kako se ona ponovo može pokrenuti samo usmeravanjem prioriteta na područje zapošljavanja i rasta uz zadržavanje evropskog socijalnog modela. Prema zaključcima Predsedništva Evropskog saveta izmenjena Strategija će se temeljiti na ulaganju u ljudski kapital, u znanje, inovacije i istraživanje kao pokretače održivog razvoja, rasta i produktivnosti. Revidirana Lisabonska strategija se javlja u manje optimističnom obliku i sa jasnijim i operacionalizovanim ciljevima. Odlučeno je i da fokus ubuduće treba postaviti na konkretne aktivnosti, a ne više na postavljanje ciljeva koje treba postići. To je značilo izmenu prioriteta politika, posebno onih vezanih za rast i zapošljavanje. Dejav Simonds, predsednik Centra za ekonomsko i socijalno uključivanje iz Londona, to vidi na sledeći način:

“Stari Evropski socijalni model je bio baziran na iskorenjivanju siromaštva, njegov cilj je bilo poboljšanje materijalne situacije najsiromašnijih građana. Novi Evropski socijalni model (koji ja predlažem), baziran je na širem shvatanju socijalnog uključivanja, jer primanja, sama po sebi, nisu dovoljna za stvaranje osećaja pripadnosti i participiranja u društvu. Potrebno je više od toga. Pristup dobrom obrazovanju i zdravstvenim uslugama. Borba protiv diskriminacije na poslu i u zajednici. Kvalitetne i modernizovane javne službe za sve, posebno za stare.”(Simonds, iz govora održanog na prvom godišnjem sastanku *European Public Social Platform*).

U martu 2006. godine, Evropski savet usvaja novi okvir za socijalnu zaštitu i socijalno uključivanje. Postavlja se novi set zajedničkih ciljeva: tri osnovna cilja i ciljevi za tri politike: socijalnog uključivanja, penzione i zdravstvene. Ovaj novi okvir (koji je predložila Evropska komisijapredložen od strane Evropske komisije) nastao je kao rezultat praćenja i procene ranijih politika iz ove oblasti, ali i kao posledica revizije Lisabonske strategije, kao ključnog strateškog dokumenta EU iz ove oblasti. Jedan od osnovnih prioriteta novog okvira je veća vidljivost OMC sa većim fokusom na implementaciju politika i jednostavnijom procedurom izveštavanja.

Razmena mišljenja i iskustava u ovoj oblasti, pod nazivom “Raditi zajedno, raditi bolje: predlozi za novi okvir OMC u oblasti socijalne zaštite i politike uključivanje”, postavila je detaljne predloge za poboljšanje OMC u ovoj oblasti. Postojeće politike iz te oblasti će na osnovu ovog predloga biti povezane novim zajedničkim ciljevima uz pojednostavljenje procedure izveštavanja.

Osnovni ciljevi OMC u oblasti socijalne zaštite i socijalnog uključivanja treba da promovišu:

- Socijalnu koheziju i jednake šanse za svakog kroz adekvatne, dostupne i efikasne sisteme socijalne zaštite i politike socijalnog uključivanja
- Efikasnu i međusobnu interakciju između Lisabonskih ciljeva (veći ekonomski rast, veća stopa zaposlenosti i kvalitetniji poslovi i veća socijalna kohezija) i Strategije EU za održivi razvoj
- Dobru vladavinu, transparentnost i uključivanje ostalih interesnih grupa u izgradnju, sprovođenje i monitoring politika

Ovi ciljevi se primenjuju na različite oblasti:

1. *Smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti*

U ovoj oblasti, ciljevi će se postići omogućavanjem jednakog pristupa resursima, participacijom na tržištu rada, borbom protiv isključenosti i dobrom koordinacijom svih aktera u procesu.

2. *Adekvatne i održive penzije*

Prihodi od penzija moraju biti dovoljni da obezbede pristojan životni standard. U okviru ove oblasti, promovise se i transparentnost penzionog sistema i njegova prilagođenost različitim društvenim grupama, demografskim i društvenim promenama, i sl.

3. *Dostupna, kvalitetna i održiva briga o zdravlju*

Potreba za zdravstvenom brigom ne sme dovoditi do povećanja siromaštva i finansijske zavisnosti od drugih. Promovise se preventivna zaštita dostupna za sve. Zdravstvene politike moraju da budu održive što znači da je potrebno racionalno korišćenje resursa.

Novi socijalni model postavio je i set zajedničkih pokazatelja, koji predstavljaju osnovu za poređenje najboljih praksi i merenje napretka. Neki od tih pokazatelja su:

- Prag za minimalnu platu postavljen na 60% prosečne plate
- Distribucija prihoda
- Regionalna kohezija
- Očekivani životni vek

4. **Osnovni problemi u sprovođenju politika socijalnog uključivanja- važnost lokalnog nivoa**

Kako su problemi socijalne isključenosti prvenstveno na nivou pojedinca, tako se i rešenja za te probleme i njihovo razumevanje moraju tražiti na ovom, mikro nivou. Zato se smatra da su lokalne zajednice (udruženja, lokalni organi vlasti i ostali akteri) ključ u borbi protiv socijalnog isključivanja, a da njihovi potencijali do sada nisu u potpunosti iskorišćeni. Za merenje i monitoring ostvarivanja osnovnih ciljeva socijalne politike Evrope (iskorenjivanje siromaštva i socijalne isključenosti do 2010), koriste se pokazatelji socijalne uključenosti. Ti pokazatelji moraju da budu usvojeni, kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i lokalnom nivou, što se u praksi nedovoljno ostvaruje.

Postojeći metodi izgradnje i sprovođenja politika EU (OMC) nije najbolje primenjivan i shvaćen. Zato je potrebno izgraditi nove metode i modele, kao i mreže vertikalnog povezivanja aktera na različitim nivoima. To se odnosi i na uspostavljanje bolje koordinacije i razmene iskustava između različitih nivoa vlasti.

Socijalno uključivanje je relativno novi pojam u okviru socijalne politike. Zbog toga je svest o njegovoj važnosti i suštini još nedovoljna, čak i kod onih pojedinaca koji rade u socijalnim službama. Na osnovu analize različitih interpretacija sadržaja ovog pojma, stiže se utisak da on nije precizno definisan, tj da mu nedostaje operacionalizovan oblik. Kod operacionalizacije pojma "socijalno uključivanje", primetne su velike razlike u zavisnosti od nacionalnih specifičnosti, ukupne socijalne politike, opštijih dokumenata, nadležnih institucija i sl. Čini se da naveden problem u krajnjoj instanci dovodi i do neadekvatne implementacije politika, koja je primecena u novijim izveštajima o socijalnom uključivanju. To nas vraća na važnost većeg angažmana na lokalnom nivou, tj. "prizemljivanja" i operacionalizovanja opštih ciljeva EU kroz konkretne aktivnosti na lokalnom nivou. Rečima Dejva Simondsa, uspeh na nivou Evrope zavisi od uspeha na lokalnom nivou.

5. **Rodni aspekti politika socijalnog uključivanja**

Politike socijalnog uključivanja prvenstveno su usmerene na one društvene grupe koje su najpodložnije isključivanju i marginalizovanju. Položaj žena, posebno na tržištu rada, često dovodi do njihovog isključivanja iz privrednih tokova. Žene su, često, a posebno u patrijarhalnim sredinama, isključene i iz procesa obrazovanja. Modeli zdravstvene zaštite moraju biti prilagođeni specifičnim potrebama žena, ili u suprotnom dovode do njihove marginalizacije i zanemarivanja i u ovom segmentu. Zato se sa pravom postavlja pitanje zbog čega žene nigde nisu navedene kao posebna ciljna grupa politika socijalnog uključivanja. Na ovo pitanje može se ponuditi više odgovora.

Prvo, pregledom sadržaja politika socijalnog uključivanja može da se uoči da glavni akcenat nije stavljen na definisanje "ciljnih grupa", već su one zajednički određene kao "potencijalno socijalno isključene grupe". Iz toga proizilazi da opšti ciljevi politika nisu dovoljno prilago-

đeni konkretnim potrebama marginalizovanih grupa, a to u krajnjoj instanci može da rezultira njihovom neadekvatnom implementacijom u praksi (koja je konstatovana u izveštajima). To nas ponovo dovodi do ključka da se operacionalizacija opštih ciljeva postavljenih na nivou EU, mora sprovesti u svakoj lokalnoj sredini i u skladu sa njenim potrebama i specifičnostima, kao i u odnosu na sve socijalno isključene grupe.

Drugo, sadržaji politika socijalnog uključivanja ipak ukazuju na određene grupacije, najčešće na stare i lica koja zahtevaju posebnu brigu. Razlog određivanju ovih grupa kao potencijalno socijalno isključenih (i izostavljanju žena), može biti strategijski karakter ovih politika i dugoročno postavljeni ciljevi, kao i insistiranje na ekonomskom rastu uz zadržavanje elemenata socijalne države. Pod time se misli na demografske projekcije koje predviđaju povećanje udela starih u ukupnom stanovništvu EU, i posledice ovih trendova na ekonomski prosperitet zajednice.

Zaključak ove analize je već dotaknut u radu, kroz naglašavanje kontekstualnosti politika socijalnog uključivanja i ukazivanje na važnost njihove individualizacije u odnosu na različite oblasti i mesta primenjivanja. Politike socijalnog uključivanja, dakle, moraju biti prilagođene sredini u kojoj se sprovode, kao i posebnostima pojedinih depriviranih grupa kojima se obraćaju.

6. **Socijalno uključivanje u Republici Srbiji**

U okviru procesa stabilizacije i asocijacije sa Evropskom unijom Republika Srbija je prihvatila neke preporuke vezane za problematiku ugroženih grupa stanovništva, konkretno, za njihovo socijalno uključivanje u zajednicu. Ovakvo usklađivanje socijalne politike Srbije sa politikama socijalnog uključivanja Evropske unije uglavnom je iskazano u sledećim dokumentima:

- Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005-2010. godine
- Strategija za smanjenje siromaštva
- Strategija razvoja sistema socijalne zaštite

S obzirom na to da, po pitanju socijalnog uključivanja, svaka zemlja razvija sopstvene prioritetne ciljeve na osnovu analize ekonomskog, socijalnog i demografskog konteksta same zemlje, može se postaviti pitanje koji su osnovni pokazatelji socijalne uključenosti u Srbiji. Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije je u

tom kontekstu iskazalo potrebu za definisanjem specifičnih pokazatelja socijalne uključenosti za Srbiju, pored opštih indikatora koji su postavljeni za sve zemlje u načelu³⁷. Ovakav put bi, svakako, trebalo slediti zbog dosadašnjih iskustava koja su ukazala na važnost prilagođavanja opštih preporuka konkretnim prilikama u određenoj zemlji.

³⁷ Dokument je moguće preuzeti na http://t7.sw4i.com/download/Indikator_i_socijalne_ukljucenosti-Jasmina_Ivanovic.ppt

Sažetak

Osnovna tema ovog rada su politike socijalnog uključivanja. Socijalno uključivanje je pojmovno određeno u odnosu na svoju suprotnost - pojam socijalne isključenosti. Kako je politika socijalnog uključivanja razmatrana prvenstveno u kontekstu Evropske unije, dat je pregled sistemskih elemenata EU koji utiču na njeno oblikovanje. Predstavljena su i dva osnovna socijalna modela EU (novi i stari) i različiti ciljevi politika socijalnog uključivanja koje iz njih proizilaze. Na kraju su razmotrene osnovne poteškoće sprovođenja ovih politika, i moguća poboljšanja koja bi dovela do njihovog rešavanja.

Ključne reči: socijalno uključivanje; socijalna isključenost; socijalna politika; Evropska unija

Summary

The basic topic of this work is social inclusion policies. Social inclusion is defined in relation to its opposite – the notion of social exclusion. As the policy of social inclusion is considered here primarily in the context of the European Union, an overview of systemic elements of the EU which influence its creation is given. The two basic social models of the EU (old and new) are also presented, as well as the different goals of social inclusion policies that stem from them. At the end, the work considers basic difficulties in the implementation of these policies and possible improvements that would contribute to their solution.

Keywords: social inclusion, social exclusion, social policy, European Union

Literatura

1. Boško Mijatović, Socijalna politika na lokalnom nivou u Evropskoj uniji, http://www.snp.cg.yu/inc/my_documents/Socijalna%20EU.pdf, 6.11.2007
2. <http://www.sabor.hr/>, 6.11.2007
2. www.wikipedia.org.
3. Joint Report on Social Protection and Social Inclusion, http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection/index_en.htm, 1.11.2007
4. Dave Simmonds, The EU Strategy for Social Inclusion and the role of local and regional government, http://www.socialeurope.com/pdfs/turin_texts/dave_%20simmonds.pdf, 1.11.2007
5. Jasmina Ivanović, Indikatori socijalne uključenosti, Ministarstvo rada i socijalne politike, 2007.
http://t7.sw4i.com/download/Indikatori_socijalne_ukljucenosti-Jasmina_Ivanovic.ppt.

INSTRUMENT ZA PRETPRISTUPNU POMOĆ

Novi okvir pomoći EU

U septembru 2004. godine, Evropska komisija je predložila uspostavljanje novog instrumenta za pretpristupnu pomoć (Instrument for Pre – Accession Assistance – IPA 2007-2013), koji je namenjen pružanju podrške zemljama kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji, kao i potencijalnim kandidatima. Ova vrsta pomoći stupila je na snagu jula 2006. godine Uredbom Evropskog saveta br. 1085 (2006)³⁸. Reč je o jedinstvenom pretpristupnom instrumentu Evropske unije za budžetsko razdoblje od 2007 do 2013. godine, koji objedinjuje dosadašnje pretpristupne instrumente: Phare, SAPARAD, ISPA, CARDS, kao i pretpristupni instrument za Tursku.

IPA predstavlja novu podršku Evropske unije koja treba da pomogne zemljama kandidatima i zemljama potencijalnim kandidatima da se suoče sa izazovima evropske integracije, da sprovedu reforme koje su potrebne za napredak u procesu stabilizacije i pridruživanja i da stvore osnovu za ispunjavanje zahteva potrebnih za članstvo u EU (Kopenhagenski kriterijumi).

IPA

Instrument za pretpristupnu pomoć je koncipiran sa ciljem da se formira jedinstven okvir i da se zemlje kandidati i zemlje potencijalni kandidati za članstvo u EU ujedine u isti instrument pomoći EU, čime bi se olakšao prelazak zemlje iz jednog statusa u drugi. Program IPA je takođe koncipiran da se bolje prilagodi napretku i različitim ciljevima zemalja korisnika, kako bi se omogućila ciljna i efektivna podrška u skladu sa potrebama i razvojem tih ze-

malja. IPA program treba da pomogne zemljama korisnicima u jačanju demokratskih institucija, promovisanju i zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda i većem poštovanju prava manjina, promociji ravnopravnosti polova, razvoju građanskog društva, unapređenju regionalne i prekogranične saradnje, dostizanju održivog razvoja i smanjenju siromaštva.

Imajući u vidu da u procesu pridruživanja Evropskoj uniji Srbija trenutno ima status potencijalnog kandidata i da se fondovima EU upravlja na centralizovan način preko Evropske agencije za rekonstrukciju, Srbija od 2007. godine, umesto finansijskog instrumenta CARDS, koristi dve od ukupno pet komponenti IPA.

Instrument za pretpristupnu pomoć IPA 2007-2013. u fokusu ima dva glavna prioriteta:

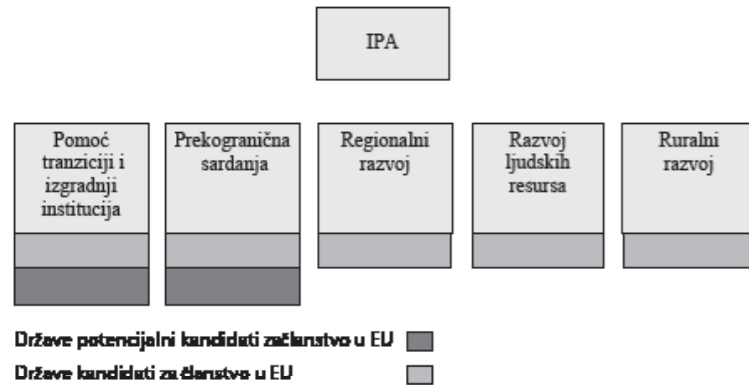
- pomoć zemljama u ispunjavanju političkih, ekonomskih i kriterijuma koji se odnose na usvajanje pravnih tekovina EU, kao i izgradnja administrativnih kapaciteta i jačanje pravosuđa;

- pomoć zemljama u procesu priprema za korišćenje strukturnih i kohezionih fondova EU nakon pristupanja Evropskoj uniji.

Kao što je već rečeno IPA je namenjena pružanju podrške zemljama kandidatima za članstvo u Evropsku uniju (Turska, Hrvatska i BJR Makedonija), kao i potencijalnim kandidatima (Srbija, uključujući i Kosovo i Metohiju u skladu sa Rezolucijom UN 1244, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Albanija).

Instrument za pretpristupnu pomoć pruža ciljanu i efikasnu pomoć svakoj zemlji korisnici u zavisnosti od njenih razvojnih potreba i statusa na putu evropskih integracija. Pomoć je objedinjena kroz pet komponenti:

³⁸ http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2006/l_210/l_21020060731en00820093.pdf

Slika 1. Komponente Instrumenta za pretprijetnu pomoć

Da bi se na najefikasniji način postigli ciljevi svih zemalja, zemlje potencijalni kandidati za članstvo u EU imaju mogućnost korišćenja prve i druge komponente IPA u periodu 2007-2013, dok će tipovi projekata i aktivnosti iz komponenti tri, četiri i pet biti podržani kroz komponentu 1. S druge strane zemlje kandidati za članstvo u EU će u navedenom periodu moći da koriste sredstva svih pet komponenti. Ove zemlje će, za razliku od zemalja potencijalnih kandidata, također moći da koriste i pomoć u procesu pripreme implementacije strukturnih i kohezionih fondova nakon prijema u Evropsku uniju.

Budžet IPA pomoći za period od 2007. do 2013. godine iznosi oko 11,47 milijardi evra. Sredstva su nepovratna i predstavljaju sredstva razvojne pomoći. Namijenjena su sprovođenju reformskih politika i razvojnih projekata koji stvaraju uslove za približavanje zemalja korisnica Evropskoj uniji. Pomoć obuhvata finansijske investicije, ugovore o nabavci, subvencije kamatnih stopa, posebne vrste zajmova, garancije za zajmove i finansijsku pomoć, budžetsku podršku i druge specifične vrste budžetske pomoći, kao i učešće u kapitalu međunarodnih finansijskih institucija ili regionalnih razvojnih banaka. Korišćenje sredstava zahteva da država korisnik iz budžeta obezbedi srazmeran deo sredstava za realizaciju svakog projekta koji će biti finansiran kroz IPA.

Pomoć tranziciji i izgradnja institucija

Ova komponenta je ključna za sve aktivnosti koje su u vezi sa izgradnjom institucija i podrškom tranziciji u zemljama potencijalnim kandidatima za članstvo u EU. Takođe ova komponenta obuhvata važne aspekte Acquis communautaire i omogućuje učestvovanje zemlje koja je potencijalni kandidat za članstvo u programima zajednice i u radu agencija. Komponenta 1 ima tri podkomponente: A) politički zahtevi, u okviru koje će se pomoć koristiti za podršku stabilnom, modernom, demokratskom, multietničkom i otvorenom društvu zasnovanom na vladavini prava. Poseban značaj će se dati reformi državne uprave i reformi sudstva. B) Društveno-ekonomski zahtevi, u okviru kojih će se pomoć koristiti za podršku razvoju društveno-ekonomskog okruženja. C) Evropski standardi, u okviru kojih će pomoć podržavati i pratiti zemlju u njenom planu evropske integracije (prilagođavanje zakona, potrebe uprave i zahtevi decentralizovanog sistema upravljanja EU fondovima).

Prekogranična saradnja

Ova komponenta biće dostupna za obe grupe zemalja (kandidati i potencijalni kandidati za članstvo u EU) i podržavaće prekogranične aktivnosti i inicijative između jedne ili više zemalja članica EU i jedne ili više zemalja korisnica pomoći. Takođe, sredstva iz ove komponente biće usmerena i na podršku prekograničnim aktivnostima i inicijativama između dve ili više zemalja korisnica pomoći. Ova komponenta će podržavati učešće zemalja korisnica pomoći u transnacionalnim i inter-regionalnim programima, u slučajevima gde je to moguće, sa zemljama članicama EU i trećim zemljama. U zemljama Zapadnog Balkana, ova komponenta će nastaviti da podržava regionalnu saradnju koja je prethodno bila finansirana iz sredstava CARDS programa 2000-2006.

Regionalni razvoj

Treća komponenta je dostupna za zemlje kandidate kako bi se pripremile za implementaciju i upravljanje kohezionom politikom EU, pogotovo za korišćenje sredstava Evropskog fonda za regionalni razvoj i Kohezionog fonda.

Razvoj ljudskih resursa

Cilj ove komponente je da pripremi zemlje kandidate za programiranje, sprovođenje i upravljanje Evropskim socijalnim fondom u okviru Evropske strategije zapošljavanja. U tom procesu će se uzeti u obzir ciljevi zajednice na polju društvene inkluzije, edukacije, obuke i ravnopravnosti polova.

Ruralni razvoj

Poslednja komponenta je namenjena zemljama kandidatima u cilju pripreme za implementaciju i upravljanje Zajedničkom poljoprivrednom politikom Zajednice. Implementacija pomoći u okviru ove komponente doprineće održivom razvoju poljoprivrednog sektora i ruralnih oblasti, kao i uspešnijem sprovođenju Acquis communautaire u oblasti Zajedničke poljoprivredne politike.

Programiranje instrumenta za pretprijetnu pomoć

Finansijska sredstva iz programa pomoći EU dodeljuju se za unapred isplanirane i razrađene projekte (programe) na osnovu tenderskih procedura. Da bi projekat mogao da se finansira iz fondova EU, mora da doprinosi realizaciji prioriteta postavljenih u strateškim dokumentima EU. Utvrđivanje prioriteta koji će biti finansirani odvija se u nekoliko jasno utvrđenih faza koje su međusobno povezane.

Prvi dokument koji Evropska komisija izrađuje u procesu programiranja IPA je *Višegodišnji indikativni finansijski okvir* (Multi-Annual Indicative Financial Framework - MIFF). On pokazuje raspodelu sredstava po zemlji korisnici i po komponentama u vidu tabelarnog prikaza za trogodišnji period. Iznos sredstava koji zemlja korisnica može dobiti je fleksibilan, a ipak dovoljno određen da omogući višegodišnje planiranje. Fleksibilnost omogućava da se sredstva, ukoliko je potrebno, revidiraju na godišnjem nivou i da omogući promene ukoliko u međuvremenu dođe do promene statusa zemlje korisnika (potencijalni kandidat, kandidat, članica).

Zemlja	Komponente	2007	2008	2009	2010
Turska	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	252.2	250.2	233.2	211.3
	Prekogranična saradnja	6.6	8.8	9.4	9.6
	Regionalni razvoj	167.5	173.8	182.7	238.1
	Razvoj ljudskih resursa	50.2	52.9	55.6	63.4
	Ruralni razvoj	20.7	53.0	85.5	131.3
	Ukupno	497.2	538.7	566.4	653.7
Hrvatska	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	47.6	45.4	45.6	39.5
	Prekogranična saradnja	9.7	14.7	15.9	16.2
	Regionalni razvoj	44.6	47.6	49.7	56.8
	Razvoj ljudskih resursa	11.1	12.7	14.2	15.7
	Ruralni razvoj	25.5	25.6	25.8	26.0
	Ukupno	138.5	146.0	151.2	154.2
Makedonija	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	41.6	39.9	38.1	36.6
	Prekogranična saradnja	4.2	5.3	5.6	5.7
	Regionalni razvoj	7.4	12.3	20.8	29.4
	Razvoj ljudskih resursa	3.2	6.0	7.1	8.4
	Ruralni razvoj	2.1	6.7	10.2	12.5
	Ukupno	58.5	70.2	81.8	92.3
Srbija	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	178.5	179.4	182.6	186.2
	Prekogranična saradnja	8.2	11.5	12.2	12.5
	Ukupno	186.7	190.9	194.8	198.7
Kosovo	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	60.7	62.0	63.3	64.5
	Prekogranična saradnja	2.6	2.7	2.8	2.8
	Ukupno	63.3	64.7	66.1	67.3
Crna Gora	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	27.5	28.1	28.6	29.2
	Prekogranična saradnja	3.9	4.5	4.7	4.8
	Ukupno	31.4	32.6	33.3	34.0
Bosna i Hercegovina	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	58.1	69.6	83.9	100.7
	Prekogranična saradnja	4.0	4.9	5.2	5.3
	Ukupno	62.1	74.8	89.1	106.0
Albanija	Pomoć tranziciji i izgradnja institucija	54.3	61.1	70.9	82.7
	Prekogranična saradnja	6.7	9.6	10.3	10.5
	Ukupno	61.0	70.7	81.2	93.2
Ukupno nacionalni program		1098.7	1188.6	1263.9	1399.4
Regionalni i horizontalni program		100.7	140.7	160.0	157.7
Administrativni troškovi		55.8	54.0	56.5	64.6
UKUPNO		1255.2	1383.3	1480.4	1621.7

Tabela 1. Instrument za pretprijetnu pomoć-Višegodišnji indikativni finansijski okvir za 2008-2010. godinu u milionima evra
Izvor: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament

Sledeći dokument koji se izrađuje u procesu programiranja IPA je *Višegodišnji indikativni planski dokument* (Multi-Annual Indicative Planning Document - MIPD) koji predstavlja dokument Evropske komisije i priprema se posebno za svaku zemlju potencijalnog kandidata i kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Dokument se priprema u konsultativnom postupku sa nadležnim institucijama vlade zemlje korisnika IPA. Dokument definiše prioritete po oblastima, kao i sredstva za njihovu realizaciju u toku tri budžetske godine, a revidira se godišnje. Na osnovu njega se prave planski dokumenti po komponentama: Nacionalni program za komponentu 1, Zajednički programski dokument za komponentu 2, Operativni program za komponente 3 i 4, Program ruralnog razvoja za komponentu 5.

Za države korisnice IPA fondova prvi korak je priprema Nacionalnog programa na godišnjem nivou koji mora biti zasnovan na Višegodišnjem indikativnom planskom dokumentu i ostalim pomenutim strateškim dokumentima. Nacionalni program priprema institucija zemlje korisnice pomoći koja je imenovana za nacionalnog IPA koordinatora³⁹ u saradnji sa resornim ministarstvima i u konsultacijama sa ostalim zainteresovanim stranama. Ovaj program sadrži detaljnu listu predloga projekata koji će biti finansirani a koji su pripremljeni na osnovu prioriteta definisanih u Evropskom partnerstvu⁴⁰, Višegodišnjem indikativnom dokumentu i nacionalnim strateškim dokumentima. U skladu s naznačenim prioritetima vrši se identifikacija projekata u obliku: tehničke pomoći (konsultantske usluge ili implementacija projekata saradnje), tvinga, investicionih projekata (nabavka opreme ili izvođenje infrastrukturnih radova) i pomoći u vidu jedinica za pripremu projekata (podrška institucijama u pretpri- stupnoj ulozi uključujući i pripremu projekata koje će kandidovati za finansiranje iz pretpri- stupnih fondova), te dodeljivanja bespovratnih sredstava neprofitnim organizacijama (grantovi kojim se finansiraju aktivnosti i projekti subjekata koji rade na realizaciji opšteg evropskog interesa i politika Unije).

³⁹ U slučaju Srbije to je Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, odnosno Ministarstvo finansija - Sektor za donacije i razvojnu pomoć

⁴⁰ http://web.uzzpro.sr.gov.yu/kzpeu/dokumenti/ep/ep_2008_en.pdf

Nakon identifikacije projekta sledi njegova formulacija u obliku predloga projekta i logičke matrice. Svi predlozi projekata u Republici Srbiji za programiranje IPA treba da sadrže mnogobrojne elemente počevši od strateškog okvira predloga projekta, preko objašnjenja doprinosa predloga projekta realizaciji nacionalnih strateških prioriteta, opisa problema, identifikaciju rešenja, neophodne mere i aktivnosti uz dostavljanje budžeta i kalendara sprovođenja projekta u kom su predstavljena procenjena potrebna sredstva i ključni datumi za realizaciju aktivnosti u projektu.

Ovlašćeni predlagači predloga projekata koji će se finansirati iz sredstava Instrumenta za pretpri- stupnu pomoć u Srbiji su:

- Direktni budžetski korisnici
- Indirektni budžetski korisnici uz pismenu podršku ministarstva nadležnog za utvrđivanje njihovih budžetskih sredstava
- Udruženja građana uz pismenu podršku resornog ministarstva koje je nadležno za predmet predloga projekta

Faza sprovođenja IPA pretpri- stupne pomoći počinje potpisivanjem Finansijskog sporazuma između Evropske komisije i Vlade Republike Srbije, čime se odobrava Nacionalni godišnji program. Na osnovu predloga projekata iz odobrenog Nacionalnog godišnjeg programa, započinje se priprema različitih dokumenata, u zavisnosti od vrste ugovora, koji će predstavljati osnov za pokretanje procedure javnih nabavki i implementaciju samih projekata. Na osnovu pripremljene tehničke dokumentacije kao i opštih i posebnih uslova ugovaranja za projekte koje finansira Evropska unija, raspisuje se tender za izbor izvođača projekta ili dodelu bespovratnih finansijskih sredstava.

Evropska komisija, ustanovljavanjem IPA pomoći, jasno je dala mogućnost i podstrek zemljama kandidaima i zemljama potencijalnim kandidatim za članstvo u Evropskoj uniji, da usklade svoje vrednosti sa vrednostima Evropske unije. Time je naglašena i potreba za ostvarivanjem ravnopravnosti polova u svim aktivnostima zemalja korisnica IPA razvojne pomoći⁴¹. Međutim, kada je reč o Srbiji, rav-

⁴¹ IPA uredba 718/2007, član 86. stav 3i, član 169. stav 3g(i), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:170:0001:0066:EN:PDF>

nopravnost polova nije dovoljno razvijena, tako da Srbija kasni sa razvojem te oblasti u odnosu na druge zemlje regiona. Srbija je jedina zemlja koja nije usvojila Zakon o ravnopravnosti polova, nije usvojila Nacionalni plan akcije za žene, a nema ni funkcionalne institucionalne mehanizme za postizanje ravnopravnosti polova na nacionalnom nivou (ako se izuzme Savet za ravnopravnost polova). Zbog toga *Višegodišnji indikativni planski dokument (MIPD) 2007-2009 za Srbiju* ne sadrži operacionalizovanu politiku rodne ravnopravnosti i opredeljenje za jačanje institucionalnih mehanizama za ravnopravnost polova. Da bi se Srbija uključila na pravi put evropskih integracija potrebno je da preuzme jaču inicijativu i konkretne aktivnosti koje se direktno odnose na uspostavljanje i unapređivanje ravnopravnosti polova u svim ključnim sferama socijalnog, ekonomskog i političkog života.

U slučaju Srbije novi instrument pretpri- stupne pomoći zamenio je dosadašnju finansijsku podršku koja je realizovana preko CARDS programa. Za Srbiju pomoć iz pretpri- stupnih instrumenata označava prelazak sa pomoći za obnovu na pomoć za razvoj. Naime, CARDS program je bio instrument obnove, dok IPA fondovi treba da doprinesu razvoju. Finansijska vrednost IPA u šestogodišnjem periodu iznosi 11,468 milijardi evra. U naredne tri godine Srbija može preko IPA fondova da obezbedi finansijsku podršku u iznosu od 572,4 miliona evra, odnosno skoro 200 miliona godišnje. Sredstva iz IPA instrumenata su prvenstveno namenjena kao podrška reformama i razvoju u onim oblastima koje su od značaja za proces evropeizacije Srbije. Za sve projekte i aktivnosti koje se budu finansirali iz IPA razvojne pomoći država će takođe morati da obezbedi srazmerni deo sredstava. Na taj način će država potvrditi ozbiljnost svojih pro-evropskih razvojnih projekata, odlučnost svoje namere da vodi konkretne politike približavanja Srbije Evropskoj uniji.

Sažetak

Punopravno članstvo Republike Srbije u Evropskoj uniji treba da predstavlja osnovni cilj države kako bi se postiglo stanje stabilnosti i mira, demokratskih sloboda i privrednog razvoja. Ključni preduslovi za postizanje ovog cilja su unutrašnje reforme, snažniji privredni rast, poštovanje demokratskih načela i ljudskih i manjinskih prava. Kao podršku tim procesima, Evropska unija je izgradila instrumente, čijom efikasnom primenom država može brže preći svoju deonicu puta ka EU.

U radu je analiziran novi instrument pomoći Evropske unije: instrument za pretpristupnu pomoć – IPA, namenjen državama kandidatima i državama potencijalnim kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji.

Sredstva iz IPA instrumenata se mogu uspešno iskoristiti za implementaciju standarda i normi EU i za dalje približavanje Srbije Evropskoj uniji.

Cilj ovog teksta je da pruži više informacija o ovom instrumentu pomoći, o načinu njegovog korišćenja, preduslovima za korišćenje, iznosu sredstava koji je pružen pojedinim zemljama i projekcijama pomoći zemljama u procesu evropskih integracija u narednom periodu.

Ključne riječi: EU, IPA, zemlje kandidati, zemlje potencijalni kandidati

Summary

Full membership of the Republic of Serbia in the European Union should represent the basic goal of the state, in order to achieve stability and peace, democratic freedoms and economic development. Key preconditions for the achievement of this goal are internal reforms, stronger economic growth, respect of democratic principles and human and minority rights. As a support to these processes, the European Union established instruments, with whose efficient application a state can pass the road towards the EU faster.

This work analyzes the new assistance instrument of the EU: the Instrument for Pre-accession Assistance-IPA, intended for candidate countries and potential candidate countries for EU membership.

IPA instrument funds can be successfully used for the implementation of standards and norms of the EU and for further integration of Serbia into European trends.

The aim of this work is to provide more information on this assistance instrument, on the ways of its use, preconditions for use, amounts provided to specific countries and assistance projections to countries in the process of European integration in the forthcoming period.

Keywords: EU, IPA, candidate countries, potential candidate countries

Literatura

1. COMMISSION DECISION C(2007)2497 of 18/06/2007 on a Multi-annual Indicative Planning Document (MIPD) 2007-2009 for Serbia <http://www.evropa.sr.gov.yu/Evropa/PublicSite/index.aspx>, 15. 12.2007.
2. Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, Uputstvo za pripremu predloga projekata finansiranih iz fondova EU, <http://www.evropa.sr.gov.yu/Evropa/Documents/EvropaDocuments/Uputstvo%20za%20pisanje%20predloga%20projekata.doc>, 10.12.2007.
3. Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom, Izveštaj o programiranju pretpristupnog instrumenta (IPA) za 2007. godinu <http://www.evropa.sr.gov.yu/Evropa/Documents/EvropaDocuments/Izvestaj%20o%20programiranju%20IPA%202007.pdf>, 18.12.2007.
4. Ministarstvo finansija, Priručnik za sprovođenje programiranja instrumenta pretpristupne pomoći (IPA) <http://www.evropa.sr.gov.yu/Evropa/Documents/EvropaDocuments/ipa%20manuals%20serbian%20final.pdf>, 26.11.2007.
5. **COMMISSION REGULATION (EC) No 718/2007**
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:170:0001:0066:EN:PDF>, 15.2.2008.

ŽENE U EVROPSKOM PARLAMENTU

UVOD

Tema koja se bavi učešćem žena u Evropskom parlamentu interesantna je generalno, ali za mene i posebno interesantna, pošto pripadam grupi onih političarki koje se zalažu za više žena u parlamentima na svim nivoima vlasti. Veoma je važno da se barem 30% žena nađe u svim skupštinama na lokalnom, pokrajinskom i posebno na republičkom nivou. Interesovalo me je kako je to rešeno na nivou Evropskog parlamenta, kao institucije gde se može očekivati da je zastupljenost žena i muškaraca ravnomerna. Ukoliko nije tako, pozabaviću se razlozima za to i porediti sa iskustvom u našoj zemlji poslednjih nekoliko izbornih ciklusa.

STANJE U EVROPSKOM PARLAMENTU (zastupljenost muškaraca i žena)

Evropski parlament, za koji se izbori održavaju svakih pet godina, postao je uticajna institucija Evropske unije, zahvaljujući mnogobrojnim dokumentima, a naročito Sporazumom iz Maastrichta (1992) i Sporazumom iz Amsterdama (1997), kojima je Evropski parlament transformisan iz konsultativnog tela u zakonodavni parlament, sa sličnim ovlašćenjima kao i nacionalni parlamenti.

Parlament ima aktivnu ulogu, s obzirom na to da većinu odluka i dokumenata donose zajedno Parlament i Savet ministara kroz

koji su predstavljene zemlje članice. Isto tako, Parlament učestvuje u pisanju dokumenata koji se odnose na funkcionisanje Evropske unije i donosi zajedno sa Savetom ministara godišnji budžet Evropske unije. Zajedno sa Savetom ministara, Parlament je danas jedna od uticajnijih institucija Evropske unije, mada se njegov uticaj mora stalno osnaživati.

Parlament nije oduvek imao ovakva ovlašćenja i ovakvu funkciju. Kada je prvi put zasedao 9.10.1952. godine, Parlament je bio zajednička institucija, tzv. "zajedničko veće" Evropske zajednice za uglj i čelik i imao je savetodavnu ulogu, bez zakonodavne moći. Činilo ga je 78 parlamentaraca, koji su bili delegirani iz nacionalnih parlamenata.

Evropski parlament je danas jedino telo Evropske unije za koje se članovi/ce biraju na neposrednim izborima, a ovakav izborni sistem datira od 1979. godine. On danas ima 785 poslanika/ca koji predstavljaju i zastupaju interese građana i građanki zemalja članica Evropske unije. Izbori za Evropski parlament se održavaju svakih pet godina u 27 zemalja članica EU, među 492 miliona građana koji imaju pravo glasa.

Svaka zemlja članica odlučuje na koji način će se izbori održavati, ali se sve moraju pridržavati osnovnih demokratskih principa kada su u pitanju izbori, kao što su: punoletstvo birača, jednaka prava žena i muškaraca da glasaju na izborima i tajnost glasanja.

Mesta u Evropskom parlamentu se dele proporcionalno broju stanovnika svake zemlje članice, pri čemu je minimalan broj mesta pet, a maksimalan 99. Jedno od načela po kojima funkcioniše Parlament je ravnomerna zastupljenost žena i muškaraca, pri čemu danas žene čine 1/3 članova parlamenta.

Pregled članova Evropskog parlamenta po polnoj strukturi 1994-1999 i 1999-2004

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	Total
1994/1999 (1)	8	7	34	4	21	27	3	10	3	10	7	3	8	9	15	169
% women 1994	32%	44%	34%	16%	33%	31%	20%	11%	50%	32%	33%	12%	50%	45%	17%	27%
1999/2004 (2)	8	6	36	4	22	35	5	8	0	11	8	5	7	9	21	185
% new PE	32%	38%	36%	16%	34%	40%	33%	9%	0%	35%	38%	20%	44%	45%	24%	30%

Pregled članova Evropskog parlamenta po polnoj strukturi i po zemljama članicama, nakon izbora 2004. godine

BE	3	3	2						8
CZ	2	0		1				2	5
DK	1	1	2	1		0	0		5
DE	10	9	1	4	7				31
EE	0	1	1						2
EL	2	4		1				0	7
ES	7	11	0	0	0				18
FR	14	14		0	3			3	34
IE	2	0				0		3	5
IT	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data
CY	0		0	0					0
LV					1	1			2
LT	1	0	1					3	5
LU	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data	no data
HU	3	5							8
MT	0	0							0
NL	3	4	2	1	1		0	1	12
AT	2	3						1	6
PL	2	2	1			1		1	7
PT	1	4		1		0		0	6
SI	2	0	1						3
SK	3	1						1	5
FI	2	1	1	0	1				5
SE	2	4	3	1	0			1	11
UK	2	7	6		3		0	1	19
TOTAL	64	74	21	10	16	2	0	17	204

Trenutni sastav Evropskog parlamenta, nakon poslednjih izbora 2004. godine

	Predsednik	Članovi			
		Žene(N)	Muškarci(N)	Žene(%)	Muškarci(%)
Evropski parlament	M	242	543	31	69

Plata članova i članica Parlamenta ekvivalentna je plati koju dobijaju poslanici/ce u nacionalnim parlamentima, ali od 2009. godine doći će do ujednačavanja plata članova i povećane transparentnosti troškova članova i članica Parlamenta.

Politička tela Evropskog parlamenta

Predsednik/ca se bira na svake 2,5 godine sa mogućnošću produženja mandata. Predsednik/ca predstavlja Parlament i u ime Parlamenta saraduje sa drugim institucijama. Uz pomoć 14 potpredsednika, predsednik nadgleda rad parlamenta i njegovih sastavnih organa (Biroa i Konferencije predsednika), kao i raspravu u parlamentu. Svake godine održava se 12 plenarnih sednica u Strazburu i još 6 u Briselu.

Predsednik/ca obezbeđuje da rad parlamenta bude u skladu sa pravilima, kao i da se aktivnosti i rad institucija i drugih tela neometano odvijaju. On/a predstavlja Parlament, daje mišljenje o svim važnim međunarodnim temama i sastavlja preporuke sa ciljem jačanja EU. Isto tako, na početku svakog zasedanja Evropskog saveta, predsednik iznosi stav parlamenta po pitanju tačaka koje se nalaze na dnevnom redu zasedanja, stavlja paraf na budžet parlamenta i zajedno sa predsednikom Saveta potpisuje sve zakonodavne dokumente koji su usvojeni.

Iako je jedan od osnovnih principa EU poštovanje ravnopravnosti polova, od početka rada Evropskog parlamenta 1952. godine, samo dve žene su bile predsednice – Simone Veil (1979-1982) i Nicole

Fontaine (1999-2002). Važno je istaći da je Simone Veil bila izabrana za predsednicu u Parlamentu čiji su predstavnici izabrani na prvim direktnim izborima.

Pored predsednika, Evropski parlament ima i 14 potpredsednika/ca. U trenutnom sastavu parlamenta, 6 žena se nalazi na potpredsedničkim funkcijama. Potpredsednici/e zajedno sa predsednikom i kvestorima učestvuju u radu biroa, jedan od njih zamenjuje predsednika ukoliko je sprečen i po ovlašćenju predsednika predstavljaju Evropski parlament.

Političke grupe - Članovi/ce Parlamenta se grupišu prema političkim opredeljenjima i idejama, a ne prema nacionalnosti. Trenutno u parlamentu ima 8 političkih grupa, pri čemu svaka grupa ima svoju unutrašnju organizaciju i bira predsedavajućeg ili kopredsedavajućeg, kao i biro i sekretarijat. Neophodno je da politička grupa ima 20 članova/ca kako bi bila formirana. Međutim, neki članovi ne moraju pripadati političkim grupama i oni su tzv. neprisjedinjeni članovi (non-attached members).

Od osam političkih grupa, u samo dve su žene na čelu, pri čemu u formi kopredsedavajućeg tu funkciju dele sa muškarcem.

Konferencija (veće) predsednika – čine ga predsednik parlamenta i predsedavajući političkih grupa, kao i dva neprisjedinjena člana koji nemaju pravo glasa. Odluke se donose konsenzusom ili većinom glasova. Konferencija (veće) predsednika organizuje poslove Parlamenta i vrši zakonodavna planiranja, odlučuje o dužnostima i članstvu u komitetima i delegacijama, saradnji sa drugim institucijama EU, nacionalnim parlamentima i zemljama koje nisu članice EU.

Konferencija predsednika ima 13 članova, od čega su samo tri žene.

Biro – sastavlja nacrt budžeta Parlamenta i obavlja administrativan i organizacioni posao. Čine ga predsednik parlamenta, 14 potpredsednika i 6 kvestora.

Kvestori – biraju se nakon izbora predsednika i 14 potpredsednika, tajnim glasanjem. Ukupno ima 6 kvestora, koji se biraju na svake 2,5 godine i učestvuju u radu Biroa u okviru kog imaju savetdavnog ulogu. Pored ovoga, kvestori obavljaju administrativne i finansijske poslove, u smislu vršenja opštih usluga.

Od ukupno 6 članova, 2 žene su izabrane kao kvestori.

Parlamentarni odbori – pripremaju sednice Parlamenta. Postoji 20 parlamentarnih odbora, koji se sastoje od 28 do 86 članova/ca Parlamenta, imaju predsednika, biro i sekretarijat. Zasedanje parlamentarnih odbora je jednom ili dvaput mesečno u Briselu i otvoreno je za javnost. Odbori sastavljaju predloge zakonskih dokumenata, dopunjuju ih amandmanima i usvajaju predloge zakona i izveštaje. Odbori takođe razmatraju predloge Komisije i Saveta i kada je to potrebno sastavljaju izveštaje koji se razmatraju na skupštinskom zasedanju.

Odbori koji trenutno postoje pri Evropskom parlamentu su Odbor za međunarodne odnose, Odbor za razvoj, Odbor za međunarodnu trgovinu, Odbor za budžet, Odbor za budžetsku kontrolu, Odbor za ekonomske i monetarne poslove, Odbor za zapošljavanje i socijalna pitanja, Odbor za zaštitu sredine, javno zdravlje i bezbednost hrane, Odbor za industriju, istraživanja i energiju, Odbor za unutrašnju trgovinu i zaštitu potrošača, Odbor za transport i turizam, regionalni razvoj, poljoprivredu i ruralni razvoj, Odbor za ribarstvo, Odbor za kulturu i obrazovanje, Odbor za pravne poslove, Odbor za građanske slobode, Odbor za pravdu i unutrašnja pitanja, Odbor za ustavna pitanja, Odbor za prava žena i rodnu ravnopravnost, Odbor za peticije, Odbor za ljudska prava, Odbor za bezbednost i odbranu i Odbor za klimatske promene.

Žene se nalaze na čelu 5 odbora, i to Odbora za ekonomske i monetarne poslove, Odbora za unutrašnju trgovinu i zaštitu potrošača, Odbora za industiju, istraživanja i energiju, Odbora za prava žena i rodnu ravnopravnost i na čelu Odbora za ljudska prava.

Pored ovoga, postoji i Konferencija predsednika odbora koja sastavlja preporuke Veću predsednika i priprema raspored za plenarna zasedanja.

STANJE U SRBIJI, POKRAJINI I LOKALNIM SAMOUPRAVAMA NAKON 2000. godine (broj muškaraca i žena u skupštinama)

Nakon lokalnih i pokrajinskih izbora 2004.godine došlo je do značajnih promena u pogledu zastupljenosti žena u predstavničkim telima. Procenat žena u lokalnim skupštinama se sa 7,77% povećao na 23,29%, dok je u Skupštini AP Vojvodine taj broj sa 6,67% povećan

na 19,17%. Povećana participacija žena u ovim telima rezultat je pre svega promene izbornog zakona, odnosno uvođenja kvotnog sistema. Ovo je vidljivo iz činjenice da je do značajnog porasta u zastupljenosti žena došlo prevashodno u onim oblastima u kojima su doneta nova zakonska rešenja, dok je u oblastima u kojima su takva rešenja izostala (npr. izvršna vlast) broj žena ostao na približno istom nivou kao i posle prethodnih izbora. Drugim rečima, veće učešće žena u predstavničkim telima nije praćeno i većom zastupljenošću žena u izvršnim organima. Žene su još uvek najzastupljenije na nižim pozicijama u hijerarhiji moći, pri čemu njihov broj u ovim strukturama raste proporcionalno sa opadanjem nivoa moći⁴².

U Narodnoj skupštini posle izbora 2004. godine bilo je 10,8% žena, odnosno manje zastupljenog pola, a nakon republičkih izbora 2007. u Narodnoj skupštini republike Srbije ima 20,4% žena. Broj žena se povećava. Naravno da to još uvek nije dovoljno, ali iz ugla političarke smatram da moramo da, pre svega, radimo u svojim strankama na tome da žene dobiju mesta na izbornim listama i položaj kakav zaslužuju, kao i da se nađu na listama svojih stranaka i koalicija, a potom i budu izabrane u skupštine na svim nivoima. Taj posao nije ni malo lak i niko ga sem nas neće uraditi. Pored političkih stranaka potrebna je i opšta mobilizacija i pomoć žena iz nevladinih organizacija, sindikata, medija. Svakako da sve ove poslove ne možemo uraditi bez svojih kolega. Oni treba da shvate da je to i za njih dobro i važno, i da polovina populacije mora učestvovati u izbornim procesima i demokratizaciji društva. Bez obezbeđivanja jednakih mogućnosti za oba pola i borbu za rodnu ravnopravnost nema ni ekonomskog boljitka za zemlju.

⁴² Informacija o zastupljenosti žena i muškaraca u predstavničkim telima i organima javne uprave APV, nakon lokalnih i pokrajinskih izbora 2004. godine. Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2005. godine.

Zaključak

Sagledavajući brojčano stanje u Evropskom parlamentu, kada su poslednja tri izborna ciklusa u pitanju, može se konstatovati da je učinjen veliki napor da se u njemu nađe oko 30 % žena. Međutim, kada se pogledaju pojedine države članice i koliko su one predložile žena u Evropski parlament, može se uočiti velika neravnomernost u tome, što umanjuje značaj čitave inicijative.

Neminovno je poređenje sa našom zemljom i šta je to Srbija učinila gledajući posle 2000. godine i demokratskih promena u njoj. Situacija se takođe popravlja, ali ne dovoljno i nedovoljno brzo.

Odrednica u izbornim zakonima da se na listama stranaka i koalicija prilikom predaje lista mora naći 30% manje zastupljenog pola, i pored toga što nema odrednice da se i u skupštinama mora naći isto toliki broj, iz ciklusa u ciklus povećava broj žena na svim nivoima u skupštinama. Predstoji nam dalji rad posebno u procesu menjanja izbornih zakona. Odrednica da se najmanje 30% manje zastupljenog pola, osim na listama mora naći i u parlamentima, konstantna je borba i žena u političkim strankama, ali i u civilnom sektoru, putem građanskih inicijativa.

Sažetak

Učešće žena u Evropskom parlamentu brojem, idejama, borbom za ravnopravnost polova i jednake mogućnosti, radom u institucijama, u strankama zemalja iz kojih dolaze je dobar pokazatelj kuda ide Evropa, kada je ova veoma važna oblast u pitanju. U radu će biti sagledano i stanje u oblasti učešća žena u javnom i političkom životu u našoj zemlji, ali i u zemljama regiona.

Ključne reči: politika, procedure, aktivizam, institucija, ovlašćenja

Summary

The participation of women in the European Parliament, in numbers, through ideas, their fight for gender equality and equal opportunities, through work in institutions and parties of the countries they come from, is a good indicator of where Europe is going when it comes to this significant field. This work also analyses the situation concerning the participation of women in public and political life in our country, but also in the countries of the region.

Keywords: politics, procedures, activism, institution, competences

Literatura

1. 100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca. Prevod na srpski: Pokrajinski sekretarijat za rad zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad 2004.
2. Pet godina posle, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad 2006.
3. Rodna ravnopravnost, OEBS, Misija u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd 2004.
4. http://wikipedia.org/wiki/European_Parliament
5. http://www.europarl.europa.eu/news/public/default_en.htm
6. Informacija o zastupljenosti žena i muškaraca u predstavničkim telima i organima javne uprave u APV, nakon lokalnih i pokrajinskih izbora 2004. godine, Pokrajinski sekretarijat za rad zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, 2005. godine
7. Gde su žene, Glas razlike, Beograd 2001.

EVROPSKI INSTITUT ZA RODNU RAVNOPRAVNOST

I O Institutu

1. Kako i zašto je osnovan Institut?

Ideja o posebnoj agenciji koja bi pružala podršku institucijama EU i državama članicama u promovisanju jednakosti između žena i muškaraca i borbi protiv diskriminacije zasnovane na polu, pojavila se nekoliko godina pre ustanovljavanja ovakvog tela tj. Instituta. Sve institucije EU su u svojim agendama isticale potrebu za osnivanjem Instituta, pa je Evropski savet u okviru Agende socijalne politike⁴³ usvojene u Nici u decembru 2000. godine naglasio da bi osnivanje posebnog Instituta značajno doprinelo daljem sistematičnom radu na polju rodne ravnopravnosti. Usledilo je još nekoliko dokumenata koji ističu probleme u nekim oblastima i potrebu za osnivanjem. Evropska Komisija je izradila Studiju o izvodljivosti za Evropski institut za rodnu ravnopravnost⁴⁴ 2002. godine koju je pozdravio i podržao Evropski savet (u daljem tekstu: Savet) na sastanku održanom 02. decembra 2002. godine i pozvao Komisiju da ubrza proces finalizacije osnivanja Instituta. Izveštaj Evropske Komisije o ravnopravnosti između žena i muškaraca⁴⁵ koji je prezentovan Savetu u martu 2004. godine, pokazao je trend porasta razlike između žena i muškaraca u nekoliko oblasti, a poseban naglasak je stavljen na gender pay gap. U junu 2004. godine, Savet je ponovo izrazio svoju podršku za osnivanje Instituta i pozvao Komisiju da podnese predlog Uredbe. Evropski parlament je takođe pozvao na osnivanje Instituta i izradio studiju „Uloga budućeg Evropskog instituta“⁴⁶. Ovi dokumenti i stavovi institucija su pokazali da je neophodan multi-dimenzionalan pristup koji će se ostvariti osnivanjem posebne agencije koja će služiti kao centar ekspertize na nivou EU, kako bi se osigurala rodna ravnopravnost. U Briselu, 08. marta 2005. godine Komesar za

⁴³ http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00400-R1.%20ann.en0.htm

⁴⁴ http://ec.europa.eu/employment_social/equ_opp/documents/genderinst.pdf

⁴⁵ ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/science_society/docs/com_2004_115_en.pdf

⁴⁶ „Role of a future European Institute“, a study for the European Parliament, Final report, 15.06.2004.

zapošljavanje, socijalnu politiku i jednake mogućnosti, Vladimir Špidla, je objavio da će biti osnovan novi Evropski institut za rodnu ravnopravnost i istakao da je rodna ravnopravnost fundamentalno pravo po Ugovoru o osnivanju EU⁴⁷ i prioritarna politika EU. Tada je prezentovan i Predlog Uredbe o osnivanju Instituta. Nije bez razloga izabran baš taj datum i godina, jer je tako i simbolično, na dan žena i deset godina od potpisivanja Pekinške platforme, Zajednica demonstrirala da ispunjava obaveze preuzete Ugovorom.

Pravni osnov se nalazi u članovima 141 (3) i 13 (2) Ugovora o osnivanju EU. Član 141(3) se odnosi na specifične mere koje bi trebale da osiguraju jednake mogućnosti i jednak tretman muškaraca i žena u oblasti rada i zapošljavanja, a član 13(2) predstavlja obavezu Zajednice da ciljano radi na eliminaciji nejednakosti i da promoviše ravnopravnost između žena i muškaraca, da podržava i promoviše borbu protiv diskriminacije zasnovane na polu izvan oblasti zapošljavanja. Ova dva člana predstavljaju potreban i dovoljan pravni osnov za podnošenje predloga za osnivanje Instituta.

Komisija u obrazloženju potrebe za osnivanjem Instituta ističe i značajne socio-ekonomske aspekte povezane sa promovisanjem teme, problema i neophodnosti zajedničkog delovanja svih činilaca društva. Žene predstavljaju 52% društva Zajednice i njihov doprinos je ključan za ispunjavanje Lisabonskih ciljeva, one čine ključni element održivog razvoja u kontekstu starenja populacije Evrope, te je stoga neophodan pristup kojim bi se one uključile u sve politike Zajednice.

Evropski parlament je 20.12.2006. godine usvojio Rezoluciju o osnivanju Instituta (Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council; u daljem tekstu: Uredba) koji je trebalo da počne sa radom što pre, a najkasnije do 19.01.2008. godine, što znači da je Institut već operativan i da možemo da očekujemo prva pojavljivanja i izveštaje ove godine.

Budžet Instituta iznosi 52,5 miliona eura za period od 2007. do 2013. godine, a sedište je u Vilniju u Litvaniji.

2. Uloga i zadaci

Prema Uredbi, glavni ciljevi Instituta su pružanje podrške institucijama EU u promovisanju i jačanju rodne ravnopravnosti, uključujući i gender mainstreaming u svim politikama Zajednice i

⁴⁷ <http://europa.eu.int/eur-lex/lex/en/trities/index.htm>

nacionalnim politikama zasnovanim na politikama EU, borbi protiv diskriminacije zasnovane na polu, podizanju nivoa svesti svih građana/ki Zajednice o rodnoj ravnopravnosti, i to uglavnom putem tehničke podrške evropskim institucijama obezbeđujući im informacije i podatke. Kako bi se detaljnije sagledala uloga Instituta potrebno je izložiti zadatke.

Zadaci Instituta su nabrojani u članu 3 Uredbe i glase:

- sakuplja, analizira i promovira relevantne objektivne, pouzdane i uporedive informacije, uključujući rezultate istraživanja i primere dobre prakse od država članica, institucija Zajednice, istraživačkih centara, nacionalnih tela za rodnu ravnopravnost, nevladinih organizacija, socijalnih partnera i relevantnih trećih zemalja i internacionalnih organa, i predlaže oblasti za dalje istraživanje,
- razvija metode da poboljša uporedivost, objektivnost i pouzdanost podataka na nivou EU i uzima u obzir rodni aspekt pri prikupljanju podataka,
- razvija, analizira i evaluira mere u cilju implementacije rodne ravnopravnosti u sve politike Zajednice i nacionalne politike i podržava gender mainstreaming u svim institucijama i telima Zajednice,
- sprovodi istraživanja o stanju rodne ravnopravnosti u Evropi, ustanovljava i koordinira Evropskom mrežom za rodnu ravnopravnost, uključujući centre, tela, organizacije i eksperte koji se bave rodnom ravnopravnošću i gender mainstreamingom u cilju podržavanja i podsticanja istraživanja, optimalne upotrebe raspoloživih izvora i podsticanja razmene i promovisanja informacija,
- organizuje ad hoc sastanke eksperata kako bi podržao institucionalizovan istraživački rad, podsticao razmenu informacija među istraživačima i promovisao uključivanje rodne perspektive u njihov rad,
- u cilju podizanja svesti o rodnoj ravnopravnosti među građanima/kama Evropske unije, sa relevantnim donosiocima odluka organizuje konferencije, kampanje, okrugle stolove, seminare na evropskom nivou i prezentuje otkrića i zaključke Komisije,

- promovira informacije koje se tiču primera dobrih praksi nestereotipnih uloga žena i muškaraca u svakom aspektu života, predstavlja svoja otkrića i inicijativa usmerenih ka publikovanju i stvaranju takvih uspešnih priča,
- razvija dijalog i saradnju sa nevladinim organizacijama i organizacijama koje se bave jednakim mogućnostima, univerzitetima i ekspertima, istraživačkim centrima, socijalnim partnerima i povezanim telima aktivno stremeći ka ostvarivanju ravnopravnosti na nacionalnom i evropskom nivou,
- osniva bazu podataka dostupnu javnosti,
- obezbeđuje informacije o gender mainstreamingu dostupne javnim i privatnim organizacijama,
- obezbeđuje informacije za institucije Zajednice o ravnopravnosti polova i gender mainstreamingu u zemljama u postupku pridruživanja i zemljama kandidatima.

Ovim zadacima je razrađen član 2 Uredbe koji obrađuje ciljeve i kojim se u jednom stavu navodi da je to pružanje pomoći institucijama Zajednice, iako se kroz nabrojane zadatke vidi da je to ipak mnogo više od puke pomoći. Predlog Uredbe upućen od strane Komisije nije imao identična rešenja kao u finalnoj verziji. Promene su išle u smeru proširivanja oblasti delovanja i zadataka Instituta koje prati i veća nadležnost. Tako je stavljeno u nadležnost Instituta osnivanje i koordinisanje Evropske mreže za rodnu ravnopravnost kroz koju će se pružati stalna podrška i kontrolisati istraživački rad, zatim razvijanje saradnje sa nevladinim organizacijama čime će se započeti sa uklanjanjem jaza između ovih struktura. Pored svega postoji opasnost od banalizovanja ovih zadataka čime bi Institut postao samo mesto u koje se slivaju svi podaci i informacije i koji ih obrađuje za potrebe institucija EU. Ovo se može sprečiti daljom jasnom i nedvosmislenom politikom svih institucija i agencija EU, da je rodna ravnopravnost tema koja mora da prožima sve aspekte delovanja Zajednice i da je saradnja na svim nivoima neophodna, što mora da se dokaže kroz rad Instituta. Iako postoje rodni mehanizmi na nivou EU, to ne sme da znači da će Institut da ih zameni ili oslabi u finansijskom ili personalnom smislu, kao ni da se međusobna saradnja isključuje, naprotiv, nužna je stalna razmena podataka i informacija o aktivnostima i oblastima delovanja kako ne bi došlo do udvajanja. Rodna neravnopravnost je problem

koji je strukturalan i kao takvog ga treba rešavati, te postojanje više mehanizama na istom nivou nikako nije nedostatak, uz prethodno navedeni uslov kontinuirane saradnje. Kroz ovakav rad Institut bi postao centar stručnosti i podataka.

3. Organi

Svakako se treba osvrnuti i na organe Instituta, njihov sastav, način biranja, odgovornost. Naime, tri su organa: Upravni odbor, direktor/ka sa zaposlenima i Odbor eksperata.

Upravni odbor se sastoji od: 18 predstavnika/ca koje imenuje Savet uzimajući u obzir predlog svake države članice i jednog predstavnika/ca koji/a predstavlja Komisiju koja ga imenuje. Svi članovi/ice će biti postavljeni tako da se osigura visoka stručnost i zastupljenost relevantnih i transdisciplinarnih eksperata i postigne balans u zastupljenosti žena i muškaraca. Biraju se na period od 5 godina uz mogućnost ponovnog izbora. Članovi/ice između sebe biraju predsednika/cu i zamenika predsednika/ce na period od tri godine. Nadležnost Uprav-

nog odbora je da usvaja godišnji i trogodišnji plan rada, usvaja godišnji izveštaj koji se podnosi Parlamentu, Savetu, Komisiji, Evropskom ekonomsko-socijalnom komitetu, Komitetu regija, usvaja budžet. Odluke se donose većinom svih članova/ica. Sednice saziva predsedavajući (na sopstvenu inicijativu ili po zahtevu trećine članova/ica UO) najmanje jednom godišnje. Na sednicama mogu prisustvovati direktori/ke, kao posmatrači/ce, Evropske fondacije za poboljšanje uslova života i rada, Evropske agencije za bezbednost i zdravlje na radu, Centra za razvoj ako se to smatra prigodnim i ako budu pozvani.

Predstavnici/ce Vlada koje postavlja Savet su imenovani 30. maja 2007. godine i odluka je objavljena u Javnom glasilu Evropske unije 09. juna 2007. godine (C 128), a spisak imena članova/ica možete videti u tabeli. Trenutna predsednica i potpredsednik su izabrani na prvoj sednici Upravnog odbora koja je održana 08. oktobra 2007. godine. Predsednica je Eva Welskop-Deffa iz Nemačke, a potpredsednik Michel Pasteel iz Belgije.

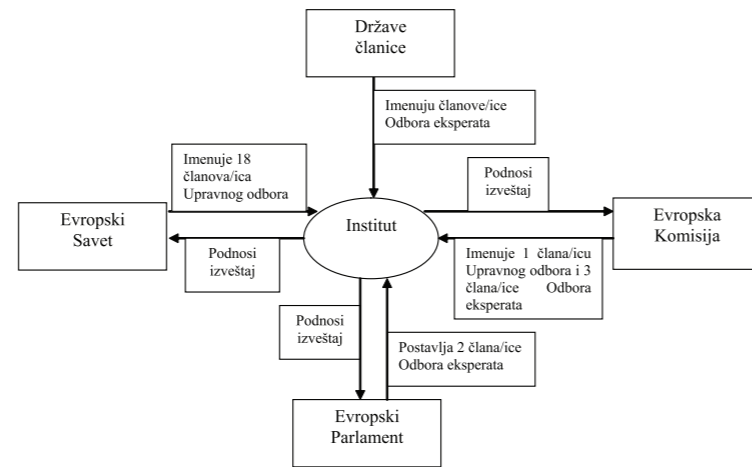
	Članovi/ice		Zamene	
Belgija	PASTEEL	Michel	FASTRE	Frédérique
Češka Republika	PŘÍHODOVÁ	Kateřina	ZELENKOVÁ	Dagmar
Danska	ABEL	Vibeke	BRASK FISCHER	Jesper
Nemačka	WELSKOP-DEFFAA	Eva	AUGSTEIN	Renate
Irska	MOREAU	Pauline	CASHEN	Barbara
Grčka	SARRI	Stamatina Amalia	NANI	Konstantina
Španija	CHICANO JAVEGA	Enriqueta	PAYNO DE ORIVA	Cecilia
Francuska	GRESY	Brigitte	THIERRY	Dominique
Italija	BECCALLI	Bianca	RINALDI	Alfonsina
Kipar	KOUTOUROUSSI	Elpiniki	NEOCLUS	Nelson K.
Letonija	RUPENHEITE	Gundega	PETERMANIS	Kristaps
Litvanija	JURSENIENE	Vanda	NAZAROVAS	Alfredas
Luksemburg	MULHEIMS-HINKEL	Maddy	ALLEGREZZA	Serge
Mađarska	CSORBA	Judit	HADAS	Miklós
Poljska	KSIENIEWICZ	Monika	GAWLAS	Cezary
Portugalija	do CÉU CUNHA REGO	Maria	DELGADO ALVES	Pedro
Slovenija	GORTNAR	Maruša	DEBELAK	Matjaž
Švedska	LAXEN	Marianne	WITTENMARK	Lars

Direktora/ku postavlja Upravni odbor na osnovu liste predloga koju dostavlja Komisija, a sačini je nakon prikupljanja prijativa dostavljenih na otvoren konkurs. Period na koji se bira je 5 godina uz mogućnost produženja na još 5 godina, ako Komisija to predloži. Predlog Komisije se bazira na evaluaciji rada direktora/ke koja se posebno odnosi na postignute rezultate i korišćene načine da se do njih dođe, kao i obaveze i zahteve Instituta u narednoj godini. Deluje pod nadležnošću UO i sprovodi zaduženja predviđena članom 3, predstavlja Institut, priprema i sprovodi plan rada, priprema i objavljuje godišnji izveštaj, vodi administraciju.

Odbor eksperata se sastoji od članova/ica koji se bira ju iz redova članstva specijalizovanih tela po jedan predstavnik/ca izabran od strane svake države članice, 2 člana/ice koji predstavljaju ostale relevantne organizacije koje se bave rodnom pitanjima postavljenih od strane Parlamenta, kao i 3 člana/ice koja imenuje Komisija i koji predstavljaju zainteresovane strane na evropskom nivou, kao što su NVO, organizacije poslodavaca, organizacije radnika sa nivoa Zajednice. Sastaje se najmanje jednom godišnje. Pomaže direktoru/ki koji ujedno predsedava Odborom eksperata. Glavni zadatak je da osigurava saradnju Instituta i kompetentnih tela država članica. Direktor/ka može da pozove eksperte ili predstavnike relevantnih ekonomskih institucija, radnika, sindikata, profesionalnih ili istraživačkih tela, NVO koje imaju iskustvo u disciplinama povezanim sa radom Instituta, kako bi sarađivali na ispunjavanju posebnih zadataka, kao i da uzmu učešće u aktivnostima Odbora eksperata. Ova mogućnost bi svakako trebala da se koristi kako bi što više aktera bilo uključeno u rad i realizaciju aktivnosti Instituta i kao bi se osigurala stručnost za svaku oblast čime bi se postigao maksimalan učinak.

Radi lakšeg razumevanja, odnos između institucija EU i Instituta je prikazan i na grafikonu ispod. Očigledno je da je uticaj Komisije oslabljen promenama koje je pretrpeo predlog Uredbe. Po predlogu Komisija je trebala da imenuje čak 9 članova Upravnog odbora i da joj se podnose izveštaj sa sastanaka i okruglih stolova. Konačnim rešenjem je postignut balans između Komisije, Parlamenta i Saveta kojima se podnosi i godišnji izveštaj, a podnosi ga Upravni odbor. Pored ovih institucija izveštaj se šalje i Računo-

vodstvenom sudu, Evropskom ekonomsko-socijalnom komitetu i Komitetu regija. Ovim se ne dozvoljava institucijama da zaborave na Institut.

Evropski ženski lobi (European Womens Lobby - EWL) koji predstavlja zajednicu preko 4000 ženskih organizacija širom Evrope je, između ostalih, dao svoje komentare na Predlog Uredbe. One ističu da je najveći problem implementacije gender mainstreaminga izmeštanje ljudskih i finansijskih resursa i smatraju da osnivanje Instituta predstavlja priliku da se pojača efektnost programa i politika EU iz oblasti rodne ravnopravnosti, ali da to nikako ne ugrozi ostale evropske rodne mehanizme ni u finansijskom smislu ni smanjenjem ljudstva u korist Instituta. Neki od njihovih predloga za sastav tela Instituta su delimično usvojeni, ali veće i značajnije prisustvo predstavnika/ca civilnog društva nije ostvareno. EWL naglašava da Institut mora delovati u svakoj oblasti života i da se ne sme usmeriti samo na oblast rada i zapošljavanja, jer je rodna neravnopravnost zastupljena u svim sferama života i njegov zadatak treba da bude strukturno rešavanje problema, navodeći kao primere obrazovanje, medije, donošenje odluka itd.

II O Zavodu

Zavod za ravnopravnost polova Autonomne Pokrajine Vojvodine osnovan je Odlukom Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine od 13.08.2004. godine radi sprovođenja načela ravnopravnosti polova, unapređenja politike jednakih mogućnosti, razvoja stručnog rada i praćenja stanja u oblasti rodne ravnopravnosti u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini.

Zavod, između ostalog, obavlja sledeće delatnosti:

1) praćenje položaja žena i ostvarivanje njihovih zagarantovanih prava u domaćem i međunarodnom zakonodavstvu i učešće u izradi izveštaja o ravnopravnosti polova kao i plana ostvarivanja ravnopravnosti polova u AP Vojvodini;

2) ostvarivanje koordinacije i saradnje sa rodnom mehanizmom i sa odgovarajućim organizacijama i organima na međunarodnom nivou i konsultacija sa vladinim i nevladinim organizacijama i organima u oblasti ravnopravnosti polova na pitanjima unapređivanja stručnog rada u toj oblasti;

3) učestvovanje u pripremi zakona, odluka i drugih propisa od značaja za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini;

4) podsticanje i razvijanje jednakih prava i mogućnosti za žene i muškarce;

5) pripremu analitičke dokumentacije za planiranje i programiranje aktivnosti u oblasti ravnopravnosti polova u Pokrajini;

6) organizovanje obrazovnih i drugih aktivnosti i kampanja za unapređenje stručnog rada i aktivnosti u oblasti ravnopravnosti polova u Pokrajini i organizovanje savetovanja, seminara, okruglih stolova o pitanjima vezanim za delatnosti Zavoda;

7) informaciono-dokumentacionu delatnost i vođenje evidencija u oblasti ravnopravnosti polova od značaja za Pokrajinu praćenje i prikupljanje informacija u vezi sa merama koje se u Srbiji i drugim zemljama preduzimaju u cilju unapređenja stručnog rada u oblasti ravnopravnosti polova;

8) osposobljavanje i usavršavanje stručnjaka u oblasti ravnopravnosti polova;

9) podsticanje, unapređivanje i pružanje podrške razvoja naučno-istraživačke delatnosti u oblasti ravnopravnosti polova;

10) izdavanje knjiga, brošura, muzičkih knjiga i drugih publikacija; ostale usluge reklame i propagande.

Organi Zavoda su: Upravni odbor, direktor/ka i Nadzorni odbor. Upravni odbor ima devet članova/ica. Predsednika/-icu i 8 članova/ica Upravnog odbora imenuje i razrešava Skupština AP Vojvodine, sa mogućnošću ponovnog izbora. Direktora/ku Zavoda imenuje i razrešava Skupština AP Vojvodine. Nadzorni odbor ima predsednika/icu i 2 člana/ice koje imenuje i razrešava Skupština AP Vojvodine, sa mogućnošću ponovnog izbora. Zavod podnosi izveštaj o poslovanju Skupštini AP Vojvodine i Izvršnom veću Vojvodine. Upravni odbor usvaja najvažnije akte kao što su plan i program rada, izveštaj o poslovanju, završni račun, dok Nadzorni odbor kontroliše zakonitost rada Zavoda. Direktor/ka predstavlja Zavod i rukovodi njegovim radom.

Kao što se vidi postoje brojne sličnosti u oblasti delovanja i organizaciji rada Instituta i Zavoda što dozvoljava uspostavljanje zajedničke saradnje. Takođe je bitno napomenuti da je Zavod kao institucija takvog tipa prvi u Evropi i da je tokom proteklih godina dokazao svrhu i potrebu svog postojanja. To može biti vodič za Institut koji tek treba da se izbora sa tim. Iako bi ova saradnja bila dalekosežno korisna, javlja se realna prepreka. Uredbom je predviđeno da će Institut biti otvoren za učešće trećih zemalja u njegovom radu ukoliko dotična zemlja ima sklopljen sporazum sa Evropskom zajednicom kojim prihvata i primenjuje pravo EU iz oblasti rodne ravnopravnosti. Kako Srbija nema takav sporazum niti je donela Zakon o ravnopravnosti polova, ovo može onemogućiti dugoročniju i stabilniju saradnju. Pozitivno je to što je vojvođanska Skupština donela Odluku i Deklaraciju o ravnopravnosti polova 2004. godine, kao najviše pravne akte koje to telo može da donese.

Saglasno članu 3 Uredbe Institut ima mogućnost da prikuplja podatke i informacije o stanju rodne ravnopravnosti u svim zemljama potencijalnim kandidatima i zemljama kandidatkinjama za ulazak u EU. Ovaj zadatak otvara vrata saradnji Instituta i Zavoda počev od razmene podataka do zajedničkih projekata. Sama Uredba ne pojašnjava niti specifikuje na koji način treba stvarati odnose niti kakav je položaj pojedinih institucija u njemu, ali je evidentno da su mogući razni moduli. Institut, kao evropska institucija koja ima

pristup svim postojećim podacima sa svih nivoa, biće izvor primera dobrih praksi i najboljih rešenja postojećih problema što umnogome olakšava naš posao. Takođe je moguće dobiti uputstva za najefikasniji i najdelotvorniji rad, s obzirom na to da će Institut imati uvid u rad svih institucija koje se bave rodnom ravnopravnošću, pa tako i naših. Zajednički projekti su ono što bi ojačalo nacionalne i vaninstitucionalne mehanizme i možda dovelo do shvatanja da je neophodno doneti Zakon o rodnoj ravnopravnosti i Antidiskriminacioni zakon, kao osnovne akte kojima država pokazuje spremnost da ovoj temi pristupi na adekvatan način.

Sažetak

Institucije Evropske unije su još 2000. godine prepoznale potrebu za osnivanjem posebnog tela u cilju promovisanja ravnopravnosti između žena i muškaraca. Takvo telo je konačno osnovano 20.12.2006. godine donošenjem Uredbe Evropskog parlamenta i Saveta o osnivanju Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost⁴⁸ (u daljem tekstu: Institut). Da li je ovaj osnivački akt potpun, da li ustanovljava telo koje će u potpunosti odgovoriti zahtevnom i gorućem problemu, da li su sva rešenja u njemu najbolja moguća? Svakako da ne, ali je osnivanje tela koje treba da posluži kao vezivna institucija za sve već postojeće evropske agencije koje se bave ljudskim pravima i rodnom ravnopravnošću, svakako dobrodošlo. Iako postoje brojne primedbe na tekst navedene Uredbe u ovom radu će biti izložene činjenice i mišljenja kojima ću pokušati da pokažem prednosti postojanja Instituta za institucije EU, ali i mogućnost saradnje sa Pokrajinskim zavodom za ravnopravnost polova (u daljem tekstu: Zavod) i širenje saradnje Vojvodine i Srbije kroz temu rodne ravnopravnosti sa pokrajinskog i republičkog na regionalni i evropski nivo, kao i moguće probleme u radu.

Ključne reči: Potreba, saradnja, interdisciplinarnost

Summary

Already in 2000, the institutions of the European Union recognized the need to establish a separate body with the aim to promote equality of women and men. Such a body was finally established on December 20, 2006, by the passing of the Regulation of the European Parliament and of the Council on establishing a European Institute for Gender Equality⁴⁹ (hereinafter referred to as "Institute"). Is this founding document complete, is the body established by it going to fully address a demanding problem requiring urgent attention, are all solutions in it the best possible ones? Of course not, but the establishment of a body that should act as a connective institution for all

⁴⁸ http://eur-lex.europa.eu/lexUriServ/site/en/oj/2006/l_403/l_40320061230en00090017.pdf

⁴⁹ http://eur-lex.europa.eu/lexUriServ/site/en/oj/2006/l_403/l_40320061230en00090017.pdf

existing European agencies dealing with human rights and gender equality, is certainly welcome. Though there are numerous comments concerning the text of the aforementioned Regulation, this work presents facts and opinions by which I will try to show the advantages of the existence of the Institute for EU institutions, but also the possibility of cooperation with the Provincial Institute for Gender Equality (hereinafter referred to as "Provincial Institute") and the expansion of the cooperation of Vojvodina and Serbia through the topic of gender equality from a provincial and republic to a regional and European level, as well as possible problems in work.

Keywords: need, cooperation, interdisciplinarity

Literatura

1. http://europa.eu/employment_social/gender_equality/gender_institute/index_en.html
2. http://europa.eu/employment_social/gender_equality/docs/2005/com_2005_en.pdf
3. http://eur-lex.europa.eu/lexUriServ/site/en/oj/2006/l_403/l_40320061230en00090017.pdf
4. Odluka Skupštine AP Vojvodine o osnivanju Pokrajinskog zavoda za ravnopravnost polova («Službeni list AP Vojvodine», br.14/2004 i 3/2006)
5. http://www.womenlobby.org/site/1abstract.asp?DocID=627&v1ID=&RevID=&namePage=&pageParent=&DocID_sousmenu=&parentCat=15

Evropa kao žena - Žene u Evropi

PREDSTAVA EVROPE KAO ŽENE

EVROPA: PRVI KONTINENT U ŽENSKOM OBLIČJU

Evropa kao žena - žene u Evropi

Poreklo imena Evropa

Etimološko poreklo imena *Evropa* do danas nije do kraja objašnjeno. Postoje mišljenja da je reč izvedena iz semitskog *ereb*, što u prevodu znači *veče, mračan, zaći*. Prema shvatanju Feničana, čiji se jezik ubraja u semitske, Grčka koju su poznavali nalazila se na području zalazećeg sunca. Objašnjenje je izvedeno iz potrebe da se imenuju geografski i iskustveni prostori koje su Feničani poznavali.

U grčkom prostoru (Pauly, Realna enciklopedija), nude se dve varijante porekla imena *Evropa*. Ona označava nešto "što gleda nadaleko, što se ori", a bila je i geografski naziv kojim se u 7. veku pre Hrista mislilo na srednju Heladu, a zatim na Trakiju i Makedoniju. U Tesaliji *Europos* je označavao *reku i jedan grad*, a u Makedoniji *dva grada*. *Europos* znači i "dalek, širok".

Ova shvatanja se delimično ukrštaju sa mitom o otmici Evrope, čije su ime od davnina nosile različite boginje. Hesiod je u svoju Teogoniju (istorija nastanka božanskih polova i Zemlje), uvrstio boginje Evropu i Aziju. Za *Evropu* kaže da je "privlačna", ali joj se ne može odrediti geografsko područje. U Beotiji je *Evropa* bila boginja koju je Zevs sakrio i čuvao u jednoj pećini. Ona je istovremeno bila povezana sa legendom o kritskom kralju Minosu i kultu bika i igre sa bikom u kojima su učestvovala i žene, kao i predstava o biku kao vodenom biću. Poznatoj predstavi o biku odgovaralo je to što je Zevs pretvorivši se u bika odveo *Evropu* preko vode. Ipak, ne zna se u kakvoj sumeđusobnoj vezi prvobitno bili ime i mit. Traganje za odgovorom na ovo pitanje, pobuđivalo je interesovanje i doprinelo slojevitosti značenja imena i lika *Evrope* u kulturnom pamćenju naroda koji su je nastanjivali i nastanjuju.

Stariji i mlađi pojam Evrope

Epoha mlađeg pojma Evrope započinje u 14. veku, kao odraz sve slabijeg autoriteta pape i cara. U periodu od 14. do 16. veka Evropa se definiše kao pojam. I ranije se njeno ime povezivalo sa geografskim i kulturnim prostorom, pa su se tako imena kontinenata Azija i Evropa pojavila u jednoj jonskoj kartografiji iz 6. veka pre Hrista. Poput Azije i Libije (treći kontinent, kasnije nazvan Afrika) i naziv Evropa sve više se odnosio na sve veće područje, odnosno, počinje češće da se povezuje sa stečenim znanjem koje je počelo da zamenjuje mitove i legende. U doba procvata Rimskog carstva, Evropa, kao pojam, nije imala ulogu vrednu pomena.

U svojoj knjizi *Istorija evropske ideje*, Volfgang Šmale navodi da je jedan od najpoznatijih savremenih istoričara kulture Piter Berk, objavio 1980. godine esej sa istim naslovom, ali je u njemu razmatrao razvoj evropske ideje od 1700. godine. Berk je na osnovu štampanih izvora istraživao koliko je često *Evropa* korišćena kao pojam. Zaključio je da tek u 18. veku *Evropa* postaje opšti društveni pojam. Po njemu, do tada se ovaj pojam koristio samo u govoru pismenih, tj. obrazovanih ljudi, a takvih je u to vreme bilo relativno malo. U krugovima naučnika i učenih ljudi, pojam *Evropa*, od druge polovine 15. veka upotrebljavao se češće u vezi sa opasnošću od Turaka⁵⁰.

Mnogi pregledi evropske istorije polaze od geografsko-političke definicije koja je i danas uobičajena. Reč je o geografskoj definiciji gde su "granice" kontineta što se tiče istoka, Ural, Crno more i Bosfor, a kad je reč o zapadu radi se o političkim, ili istorijsko-političkim definicijama (jer se, na primer, Azorska ostrva⁵¹ smatraju Evropom). Ovaj autor Volfgang Šmale smatra da u geografsko-političkom tumačenju evropske istorije ona odgovara zbiru istorija koje su se na

⁵⁰ Posle osmanlijskog osvajanja Carigrada 1433. godine, obrazovana elita Evrope tog vremena često je upozoravala na opasnost od Najezde Turaka, pozivajući na uzbu. Carski komesar Eneja Silvije Pikolomini, doživljava pad Carigrada kao najtežu sramotu za hrišćanstvo "Jer u ranija vremena poražavani smo samo u Aziji i Africi, dakle na tuđim kontinentima, a sada smo najteže poraženi u Evropi, dakle u svojoj otadžbini, u sopstvenoj kući, na sopstvenom staništu." (*V. Šmale, Istorija evropske ideje, 2003, 3*)

⁵¹ Azorska ostrva -portugalski arhipelag u Atlantskom okeanu, udaljen oko 1500 km od Lisabona i oko 3900 km od istočne obale Severne Amerike. Arhipelag Azora je jedan od dva autonomna portugalska regiona.

postoru današnje Evrope odvijale tokom tri do četiri hiljade godina, pri čemu uvek postoji opasnost da se samo prosto sabiraju činjenice koje često nije moguće povezati.

Sve do 19. veka, ostalo je nerazjašnjeno kojim je socijalnim grupama Evropa kao ime i pojam, obezbeđivala identitet. Smatra se da je konačno prihvatanje imena Evropa trajalo do 1500. godine kada su to ime prihvatili pismeni i obrazovani ljudi. Ime je tada počelo da se povezuje sa nekom vrstom kulturno-geografske pripadnosti.

Neki autori smatraju da se može reći da mlađi pojam Evrope obeležavaju tri pola – *Evropa, nacija i hrišćanski svet*. Sva tri pola ostala su važna do danas, iako se hrišćanski svet kasnije zamenjuje hrišćanstvom, dok se krajem 19. i početkom 20. veka misao o društvu naroda utvrdila kao četvrti pol (V. Šmale, *Istorija evropske ideje*, str.12).

Od grčkog starog veka do hrišćanskog srednjeg veka ime *Evropa* pratilo je pomeranja kulturnog težišta koje se uvek kretalo ka područjima u kojima je razvijana istorijski najveća pokretljivost. Prihvatana su nova značenja i zadržavana stara, a Evropa je, kako kaže Wolfgang Šmale, postala jezička spona koja je spajala aktuelno stanje u Evropi sa mitskim izvorima i hrišćanskom verom.

Mit o Evropi prenošen je u književnost u starom veku kroz ikonografiju u različitim verzijama, ali se suština mita nije menjala. Ona predstavlja priču o otetoj Fenikovoju (Ageronovoju) ćerki Evropi, koja se obnažila i podala Zevsu tokom ženskog ritualnog akta. U starom, prethrišćanskom veku ova priča nije shvatana kao priča o silovanju. Biti Zevsova izabranica bila je metafora za sreću i plodnost. U to vreme, to takođe nije mit o osnivanju jednog kontinenta, već mitska pripovetka o izabranosti, sreći i plodnosti.

Arheološka nalazišta starog veka, ukazuju na to da se tragovi i izvori mita o Evropi, nalaze svuda gde su postojale rasprostranjene komunikacije. To važi za grčki i rimski stari vek. Rim kao imperija nije doneo proširenje značenja pojma Evropa, ali je osnivanje rimskih provincija severno od Alpa, doprinelo boljem poznavanju evropskog prostora. U to vreme započelo je pomeranje predstave o Evropi dalje na sever, a Evropa sve više poprima hrišćansko značenje.

Polazeći od Mojsijeve knjige o Noju i njegovim sinovima Hamu, Simu i Jafetu koji su proglašeni praocima mnogih naroda, nastala je legenda o Jafetu kao praocu hrišćanskih naroda u Evropi. U ranom novom veku ova priča je bila dobro poznata, pa je povremeno, uporedo sa nazivom *Evropa*, korišćen naziv *Jafetija*. Biblijska priča o Jafetu i njegovim potomcima imala je ista obeležja omiljenih mitova i legendi o osnivanju kojima su se služile kraljevske i plemićke porodice da sebi obezbede istorijski i genealoški identitet.

Ipak, očigledno da je pojam *Evrope* sadržao više nego što je moglo da se izrazi imenom *Jafetija*. Bilo je više draži u povezivanju Evrope sa ženskim obličjem princeze Evrope nego sa likom muškarca Jafeta. Možda i zato što je mit o Evropi bio pun erotskih aluzija i imao pretežno pozitivna obeležja.

Karlo Veliki⁵² nazvan ocem Evrope (*pater Europae*) stvarao je kraljevstvo Evrope (*regnum Europae*), a posle raspada karolinškog carstva⁵³ došlo je do promene u redu reči i govorilo se, ne više *regnum Europae* (regnum je označavao vladanje nekom teritorijom), nego *Europae regna* (kraljica Evropa). *Regnum* je, za razliku od pojma *imperium*⁵⁴, označavao vladanje nekom teritorijom. Stvaranje evropskih teritorija, praćeno naseljavanjem i političkim i kulturnim približavanjem i povezivanjem novih naseobina, doprinelo je razvijanju novog značenja pojma Evropa. Ovaj pojam o Evropi pripadao je pretežno pisanoj kulturi i živom rečniku viših socijalnih grupa. Nije razjašnjeno da li je dopirao do običnih ljudi, ali se pretpostavlja da je bio manje zastupljen od pojma hrišćanstva.

Dugo se verovalo da je pojam Evropa, koji je na svom vrhuncu u upotrebi bio za vreme Karla Velikog, zaboravljen. Ipak, pronađeno je mnoštvo primera koji potvrđuju suprotno. Stvaranje evropskih regiona, naseljavanje i zaposedanje teritorija, kao i razvijanje komunikacija,

⁵² U zemljama koje je osvojio, Karlo Veliki je sprovodio veliki broj administrativnih i ekonomskih reformi u cilju jačanja centralne vlasti i lakše trgovine. Poznat je i kao veliki pokrovitelj nauke i umetnosti. Za njega su radili najdarovitiji umovi tadašnje Evrope, a većina danas poznatih latinskih tekstova sačuvana je zahvaljujući njegovim pisarima. Zbog procvata kulture pod njegovom vlašću, razdoblje njegove vladavine nazvano je karolinška renesansa. Francuzi i Nemci, smatraju ga praocem svojih država i nacija, a danas se smatra pretečom pokreta za evropsko ujedinjenje.

⁵³ Pod Karolinzima je obrazovano novo političko-kulturno težište, koje je, s druge strane, stvorilo tesnu vezu sa pojmom Evrope. (V. Šmale, *Istorija evroske ideje*, 2003, 23)

⁵⁴ vladanje dušama

doveli su do objedinjavanja evropskog prostora. Tako je stvorena osnova za odgovarajuće shvatanje Evrope u poznom srednjem veku. U srednjevekovnim verzijama mita o Evropi i dalje su zastupljena tri aspekta – izabranost, sreća i plodnost. Ovi aspekti, još uvek se povezuju sa likom Evrope, ali su donekle prilagođeni i bliži hrišćanstvu. Uporedo sa tim javljaju se predstave o Evropi kao kraljici (Regina Evropa).

Evropa 16. veka – gospa od krvi i mesa

Za razumevanje predstave Evrope kao žene, zanimljivo je viđenje Andrea de Lagune. Ovaj humanista, prevodilac i lekar pape Julija II, održao je 1543. godine na Univerzitetu u Kelnu besedu o Evropi na latinskom jeziku, koja je iste godine štampana kao knjižica. Laguna, *gospu Evropu* povezuje sa tradicijom i predznanjem publike⁵⁵ i predstavlja je kao *biće od krvi i mesa* i kao istorijsku ličnost. U svojoj predstavi Evrope, on se oslanja na njen mitološki lik iz starovekovnog mita, izjednačujući je sa lepoticom i majkom. Laguna takođe poredi Evropu sa ratnicom, upućujući svoje čitaoce i slušaoce na lik Evrope-Minerve koji je tek od 16. veka prihvaćen u varijanti kanona. Budući da je bio lekar, on je poredi i sa staricom koja pati od preloma i opisuje njenu spoljašnju i unutrašnju anatomiju. Ovakav pristup bio je uobičajen i u skladu sa interesovanjima njegovog vremena.

Zdravo telo Evrope predstavljala u stvari ono što je u 16. veku moglo da se podrazumeva pod zdravim političkim stanjem Evrope. *Bolesno telo* Evrope najavljuje da pojedini udovi više ne ispunjavaju svoje zadatke. Ovo se odnosilo na oblasti prepustene Turcima koje su označene kao odrubljeni udovi Evrope. To direktno ukazuje na političku situaciju i realnu opasnost od invazije Turske, a sa druge strane i na nespremnost hrišćanskih vladara da zaključe savez protiv nje. Umesto toga evropski vladari su ratovali jedni protiv drugih. U svom govoru, Laguna je aludirao i na reformaciju, što savremenike nije iznenadilo. Sve to odražava političku situaciju tog vremena. Laguna o tome govori u metaforama, predstavljajući Evropu kao ženu. Stvarni smisao govora, otvara se tek ako se žensko obličje ne shvata kao ukrasni dodatak nego kao sredstvo slikovitog predstavljanja suštine.

⁵⁵ Laguna je svoju besedu održao pred kelnskim nadbiskupom, izbornim knezom i mnogim znamenitim ličnostima i naučnicima. (V. Šmale, *Istorija evroske ideje*, 2003, 62)

Andre de Laguna svojoj Evropi daje dva tela. Jedno je – telo lepe žene puno vrlina, koje uprkos svojim oštećenjima još može da se nasluti, a drugo - telo starice, iako Evropa još uvek nije stvarno starica. Svoju predstavu Evrope Laguna je gradio i na poznavanju Ovidijevih dela, gde je naravno, grčki mit prilagođen moralnim normama ranog srednjeg veka, pa tako lepa oteta Evropa iz mita postaje Marija (Bogorodica), ili simbol duše, dok silovatelj Zevs, postaje Hrist koji dušu vodi do

njenog cilja. Obličje starice predstavljalo je različite poroke, a izgled Evrope ne proizilazi iz neke unutrašnje poročnosti, nego je posledica spoljašnjeg zla i razaranja koje joj je naneseo. U njenom telesnom stanju ogleđa se poročnost hrišćanskih vladara Evrope i da bi to objasnio Laguna koristi jezik alegorija. Tako ženske alegorije predstavljaju lepotu i istinu, a muške konkretizacije vidi u likovima evropskih vladara koji simbolizuju poroke. Evropa nije samo niz ženskih alegorija nego čulno spoznatljivo telo, od krvi i mesa. Istovremeno, *Evropa je kao žena i jeste žena*.

Žensko obličje Evrope

Početkom 16. veka razvijena je nova ikonografija Evrope. Korišćenjem ženskog obličja, prevaziđen je tradicionalni mit o Evropi i biku. Predstavljanje Evrope u ženskom obličju doživelo je u tom periodu procvat. Sve tradicionalne predstave iz starog veka prenete su u srednjovekovne hrišćanske varijante. Korišćene su u umetnosti i književnosti, u istoriografiji i u atlasima. Mitološka Evropa bila je omiljeni umetnički siže jer je ta priča, nastavljajući starovekovne tradicije mogla erotski da se ukrašava. Iako su kontinenti mogli da se prikazuju kao muškarci, a biblijska priča o Jafetu i njegovim potomcima bila još uvek živa, pronađen je osoben i originalan lik Evrope. Gramatički rod kontinenta u predstavama Evrope kao žene, imao je sporednu ulogu. Kontinenti su u izvesnom smislu bili žene koje su muški osvajači pokoravali.⁵⁶

Najranije kartografsko predstavljanje Evrope kao žene potiče iz srednjeg veka i predstavlja alegorijsku sliku grešnosti sveta.

⁵⁶ Muški osvajači pristupali su Americi kao ženi koju valja osvojiti. To ilustruju istorije kolonizacije (Schulting, 1997). Evropa je izlagana muškom pogledu. (V. Šmale, *Istorija evropske ideje*, 2003, 60)

Evropa kao devica ili kao kraljica stopljena sa kontinentom javlja se 1537. godine. Ta slika Evrope kao device ili lepe žene neprekidno je opstajala. Stilizovana karta ne čini još Evropu direktno devicom ili kraljicom, nego se samo oblik haljine koristi kao sredstvo stilizacije. Još uvek se sa sigurnošću ne zna, zašto je karta Evrope krajem 16. veka postala tako popularna.

Korišćenje ženskog obličja, moglo je da se poveže i sa predstavom o nekom omeđanom, zatvorenom prostoru, sa predstavom kuće ili vrta. Crtani kao zatvoreni prostor, trebalo je da asociraju na rajski vrt. U tim predstavama, jasno je prepoznatljiv

Dunav koji dočarava rajsku reku - reku majku. Na svom završetku Dunav se grana, baš kao i rajska reka. Evropa je, kao i Rajski vrt smatrana izuzetno plodnom. U jednom propratnom tekstu ona se opisuje kao plodna zemlja sa prirodno temperiranim vazduhom i blagim nebom. I mitološka Evropa, kao što je već pomenuto, posedovala je značenje plodnosti.

Značajna je činjenica da je pored ženskog obličja korišćen oblik geografske karte koja je u 16. veku postala simbol empirijsko-naučnog istraživanja sveta. U to doba, pretežno muški istraživači upoznavali su novootkrivene teritorije (Amerika), ali i ponovo otkrivali Evropu. *Naizgled stara poznanica, Evropa je ponovo otkrivena*. Bilo je to vreme u kome je bila naglašena potreba da se sve naučno objasni. *Ali oblik kojim je izražavano tuđe i tuđinstvo bilo je žensko obličje. Žensko telo kao metafora za tuđinu igralo je u pričama o kolonizaciji u Americi središnju ulogu. Tim pričama o spoznaji stranog jasno je pripisivan odnos žudnje. Izjednačavaju se tuđi svet i divlja žena. I jedno i drugo postaje objekt osvajačeve požude. Naravno u poznatim predstavama Evrope kao žene ona nije divlja, nego žena koja podseća na tuđinstvo i ukazuje na želju za istraživanjem i osvajanjem, koja se najavljuje oblikom karte. Ženska karta vodi dijalog sa muškim čitaocem. (V. Šmale; Isorija evropske ideje, 2003, 68).* Iz prethodno rečenog je jasno da je samo jedan pol postavljen na nivo simbola. To je ženski pol, u kome se, kao u ogledalu i kao kontrast ogleđa muškarac sa svojim mišljenjem i činjenjem. Ženskost se poistovećuje sa "projekcionom površinom muških ideja, pojmova, predstava, radnji, želja itd." (V. Šmale; Istorija evropske ideje, 2003, 69).

Davanje naučnog obeležja bavljenju neevropskim kontinentima sveta u 17. veku, jačalo je i razumevanje Evrope kao jedinstvene geografsko-kulturne celine. U to vreme bile su omiljene alegorije u kojima se Evropa često pojavljuje kao kraljica i u nadmoćnom položaju nad drugim kontinentima. Da bi se izrazila ta nadmoćnost nad drugim kontinentima i kulturama, *gospo Evrope* dodeljivani su atributi vlasti, ali i oni koji simbolizuju mitskog bika – simbola evropskih kvaliteta: smelosti, plemenitosti, obesti, lepote, uzdržanosti, strasti, čednosti, rečju, svega onoga što se od Neevropljana nije očekivalo da poseduju ili im se nije pripisivalo kao osobina. Mit o Evropi koji je doživio vrhunac u 17. veku, predstavljao je pre svega pozitivan i svestan stav prema životu, kao i osećanja nadmoći u kontekstu kultura sveta. Krajem 18. veka mit o Evropi i alegorija Evrope postali su ređi, a širenje i oblikovanje mita o Evropi u obličju Evrope u 19. i 20. veku nije istraženo. Mitološka istorija Evrope je preživela, a tradicija ikonografije ranog novog veka završila se sredinom 19. veka. Umesto nadmoćne, plodne, kontrolisane erotične Evrope (za razliku od tobož nekontrolisane erotike američkog kontinenta) slika se rastrzana Evropa, Evropa na bombi, kako je 1867. godine nacrtao Onore Domje, koja proigrava svoju sreću. Ova karikatura se odnosila na planove Napoleona da diplomatskim i ratničkim sredstvima osvoji evropske države i ojača geopolitički položaj Francuske. Ovakva Evropa, postala je suprotnost srećnoj, izabranoj Evropi iz starovekovnog mita.

Ponovni porast popularnosti, mitološka slika Evrope doživela je oko 1900. godine. Uzroci još nisu sasvim razjašnjeni, ali broj umetničkih svedočanstava o korišćenju mitološke Evrope stalno se uvećavao i tokom 20. veka. Slično se može tvrditi i za oblast literature. Renesansu mita o Evropi objašnjava Lujza Paserini u svojoj knjizi *Evropa u ljubavi, ljubav u Evropi* (Europe in love, love in Europe). Ona nudi nova tumačenja koja objašnjavaju ovu renesansu i pokreće raspravu u kojoj su učestvovali ljudi iz sasvim različitih delova Evrope. *Pred pozadinom pokreta za emancipaciju žena, psihologije, pitanja o odnosu polova, koje su uspostavljali i pokreti i nauka, kao i pred pozadinom potrage za posebnim kulturnim obeležjima „evropskog čoveka“ u poređenju sa drugim kulturama, razvija se široko zasnovan pojam o ljubavi između muškarca i žene. (V. Šmale; Isorija evropske ideje, 2003, 78,*

79). Zahvaljujući tome, razvile su se literarne adaptacije mita o Evropi i biku, kao i rasprave o ljubavi između žene i muškaraca. Sve to se odvijalo u perspektivi aktuelne rasprave o društvenom i političkom odnosu polova. Jedan od pravaca argumentacije vodio je, od dvorske ljubavi u smislu kulturnog pojma kolektivnog sećanja, do određivanja uloge žena u političkom stvaranju evropskog jedinstva.

Ovim pitanjima bavio se i grof Kudenhof-Kalergi, inicijator političkog panevropskog pokreta. On je u raspravi zauzeo stav da je najveća kriza Evrope, kriza oblika ljubavi označenog kao evropski, one ljubavi koju su stvorili minezengeri⁵⁷. Kriza vremena, smatrao je Kudenhof-Kalergi, sastoji se u tome što je erotiku, koja je imala središnju ulogu u evropskoj kulturi, zamenila seksualnost. Kalergi se okrenuo protiv svake androgine interpretacije polova, što je zapravo značilo da je stajao na stanovištu da razlike između polova moraju da postoje i da je borba za žensku emancipaciju, borba koja bi tu razliku mogla da izbriše. Po mišljenju Kalergija, evropski muškarci i žene, razlikovali su se jedni od drugih koliko i Evropljani od Kineza. On se zauzimao za ponovno uspostavljanje te razlike, kako bi muškarci kao borci, a žene kao majke, mogli da doprinesu izgradnji Evrope. Žene bi trebalo da slede logiku svog srca i da se angažuju u političkoj misli mira. Socijalno pitanje spadalo je takođe u oblast njihovih zadataka (što se i danas smatra takvim), baš kao i sprečavanje nasilne revolucije u procesu stvaranja jedinstva Evrope. Kalergi je imao veoma konzervativan stav prema pitanju rodne ravnopravnosti i emancipacije žena, i u tom smislu on prosto nije video kretanja u Evropi i značaj i snagu koji bi u njegovom pokretu paneuropeizma, mogle doneti žene.

Uporedo sa ovakvim pristupom razvijala se naprednija verzija argumentacije u kojoj se polazi od izjednačenosti oba pola u odnosu na Evropu.

Proces razvijanja svesti o jednakosti polova i važnosti jednakog učešća muškaraca i žena u društvenom i političkom životu, značajan je i sa aspekta evropskih integracija. Za razvoj evropske ideje i evropskih vrednosti važna je uloga oba pola, koji u te vrednosti ugrađuju svoje specifične kvalitete i potencijale.

⁵⁷ minezinger (Minnesinger, nem.) nemački lirski pesnici iz XII i XIII veka, nazvani po tome što je glavni predmet njihovog pevanja bila ljubav i udvaranje ženama

Zaključak

Može se zaključiti, da se tek od druge polovine 15. veka stvaraju jedna za drugom određene, jasne i čvrste predstave o Evropi koje prenose utisak da je Evropa nešto nepromenljivo. U ranom novom dobu to je bilo žensko obličje koje je Evropi pridodavano u formi alegorije i drugih ženskih likova. Od prosvetiteljstva do danas, reč je zapravo, o predstavi Evrope kao zajedničkog kulturnog prostora, a od Drugog svetskog rata Evropa se sve više prikazuje kao identitet.

U *Istoriji evropske ideje* Wolfgang Šmale, opredelio se za kulturnoistorijski koncept. koji podrazumeva da je centralno polazište povezivanje istorije Evrope s onim što su ljudi označavali pod tim pojmom, odnosno ono što su podrazumevali pod pojmom Evropa u starom, srednjem i novom veku. "Evropa je tamo gde ljudi govore i pišu o Evropi, gde zamišljaju i vizuelno predstavljaju Evropu, gde s imenom i pojmom Evropa ustanovljavaju smisao i značenje, ali je sigurno da nije ostajalo isto". To nešto se, po Šmaleu, menjalo, povećavalo, smanjivalo ili delilo. Pitanje međusobne povezanosti ljudi koji su u određeno vreme živeli na prostoru Evrope, kao i pitanje da li su oni znali jedni za druge, u ovim premišljanjima nema središnje, a ni ključno mesto. Ima li smisla govoriti o evropskoj istoriji, ako ljudi još nemaju svest o tome da zajedno žive na jednom kontinentu? Šmale objašnjava, da zajedno treba da znači samo to da znaju jedni za druge, da komuniciraju i uspostavljaju osnovne veze. Možda bi trebalo da glasi: Da li ima smisla govoriti o evropskoj istoriji ako ljudi još nemaju svest o tome da zajedno žive na jednom kontinentu, pita se Šmale i istovremeno odgovara da treba. Naravno da je njegovo stanovište, stanovište jednog „evropskog ideologa“, zastupnika i promotera ideje Evrope kao zajedničkog kulturnog, istorijskog, političkog prostora koji ljudima koji na njemu žive daje identitet Evropljana. Utvrđivanjem zajedničkih strukturnih elemenata, ovako shvaćena istorijska nauka stvara evropsku istoriju i u vremenima kada ljudi nisu imali svest o Evropi. Težnja je da se stvori Evropa koja Evropljankama i Evropljanima obebeđuje istorijski identitet koji zbližava Fince i Špance, mada njihova zajednička istorija seže tek nekoliko decenija unazad. I u tome se postepeno uspeva.

Položaj žene u društvu, obeležen je vekovnom isključenošću iz društvenog i političkog života. Moglo bi se reći da žena, gotovo i da nema u zvanično beleženoj istoriji. Istorija je „muški svet“ i polje moći koje su muškarci imali. Žene su uglavnom predstavljane kao mitska bića kojima se pripisuju različite moći i karakteristike. Te predstave su proizvodili muškarci i one su bile namenjene muškarcima. Žene su uglavnom bile nepismene i retko su imale mogućnost da se bave naukom (*Moćne vladarke ili kraljice samo su potvrđivale to pravilo*). Promene su se dogodile tek u 19. i 20. veku. Feministkinje su pokrenule proces preispitivanja dosadašnjeg znanja iz kojeg su žene isključivane, kao i očekivanje da se više promišlja činjenica da su kontinentima davana ženska obličja i imena. Da li je reč o potrebi da se moć koju su muškarci imali iskoristi za osvajanje i vladanje nad manje moćnima, na potčinjavanje, ne samo žena, nego i naroda, prostora. Postavilo se i pitanje, gde nas je dovela takva predstava sveta? Evropa se razvijala kroz ratove, previranja, osvajanja i kolonizaciju drugih kontinenata, ali i kroz stvaralaštvo i nauku. Da li je ovo istorijsko iskustvo bilo u stvari dobra podloga za stvaranje evropskog identiteta i temelj za ujedinjavanje ljudi, odnosno država koje je čine?

Od kasnog prosvetiteljstva do danas, veza između ljubavi i civilizacije upućuje na različito pripisivanje ključnih pojmova različitim polovima. *Žena* i *priroda* činile su jedan par, a *muškarac* i *kultura* drugi par. Ženski pol je shvatan kao metafora prirode, a muški kao metafora kulture. Odnos muškaraca i prirode javlja se kao vladanje muškarca prirodom, poput njegovog vladanja ženom. Ovakvo pripisivanje osobina polovima i podela uloga u 20. veku donekle su dovedeni u pitanje i delom razdvojeni. Savremene literarne varijante antičkog mita o Evropi postaju ogledalo izmenjenog razumevanja odnosa među polovima. To još uvek nije dovelo do promena koje bi u praksi vodile do boljeg položaja žena na evropskom kontinentu. Ekonomska i politička moć još uvek nisu ravnopravno raspodeljene, iako žene danas, više nego ikada u njenoj istoriji, učestvuju u stvaranju jedinstvene Evrope.

Sažetak

Ljudi od davnina imaju potrebu da imenuju geografske i iskustvene prostore. Otkrivanjem novih teritorija, kontinenata i kultura i nastojanjem da se povežu sa svojim korenima i prošlim civilizacijama, često koristeći mitološki okvir, prilagođavali su shvatanje pojmova onim predstavama do kojih su vremenom dolazili, predstavama zemalja i kontinenta. U tekstu se govori o pojmu Evropa i njegovim različitim značenjima. Posle Drugog svetskog rata, Evropa se polako ujedinjuje da bi se šezdesetih godina dvadesetog veka, konstituisala kao jedinstven politički fenomen i funkcionalan politički subjekt i ovaj proces traje i danas.

Ključne reči: Evropa, žena, značenje, politički i funkcionalni subjekt

Summary

From ancient times, people have had the need to name geographical and experiential spaces. With the discovery of new territories, continents and cultures, and in the effort to bond with their roots and former civilizations, often using a mythological frame, they adapted the understanding of ideas to the notions they came upon with time, the notions of countries and continents. The text is about the notion of Europe and its different meanings. Europe is slowly uniting after the Second World War, in order to constitute a unique political phenomenon and functional political phenomenon by the nineteen sixties, a process which is continuing even today.

Keywords: Europe, woman, meaning, political and functional subject

Literatura:

1. Šmale, Wolfgang, Istorija evropske ideje, Clio, Beograd 2003
2. www.wikipedia.org, Evropa
3. www.danas.co.yu/20070705/terazije1.html, Tomaž Mastnak, Kratka istorija imena Evropa (3), Treći deo sveta
4. www.evropski-forum-decembar-2003

ŽENE U ISTORIJI EVROPE

Žene u istoriji ili ženska istorija ili istorija bez žena

Ono što ti je potrebno, mislila sam – zašto to ne bi neka briljantna studentkinja na Njunemu ili Girtonu sakupila? – to je gomila informacija; u kojoj se dobi udavala; koliko je po pravilu imala dece; kakva joj je bila kuća; da li je imala svoju sobu; da li je kuvala; da li je možda imala služavku. Sve te činjenice negde leže, verovatno u parohijskim registrima i finansijskim knjigama; život prosečne elizabetanske žene mora da je negde rasut, i neka bi mogla da ih sakupi i da od toga napravi knjigu.

(...)

*Ja nisam dovoljno smela da tu ambiciju, razmišljala sam oledajući se za policama onih knjiga kojih tu nije bilo, sugerišem studentima onih čuvenih koledža, da bi trebalo da ponovo pišu istoriju, iako priznajem da istorija često izgleda malo uvrnuto, tako reći nerealno, neproporcionalno; ali zašto oni ne bi napravili jedan dodatak istoriji, dajući, naravno, neki neupadljiv naslov, tako da žene mogu tu da figuriraju a da to ne bude neprikladno? (Virdžinija Vulf: **Sopstvena soba**)*

Tokom druge polovine XX veka, nadahnute političkim organizovanjem žena, snažnim ženskim pokretima i u Evropi i u Americi, ali i strukturalističkim diskursom⁵⁸, feminističke teoretičarke i istoričarke počele su da se bave ženama u istoriji, istorijom žena i rodnom dimenzijom društvenih odnosa, odnosno istorijom društva s rodnog aspekta. Sva tri pojma iziskuju dodatno objašnjenje kako bi se razumelo teorijsko polazište ovoga rada. Takođe je potrebno objasniti u kom će se kontekstu u ovom radu upotrebljavati pojam rod i rodni odnosi.

Proučavanje uloge žena u istoriji značilo bi najkraće rečeno i parafrazirajući Viržiniju Vulf iz citata na početku ovog teksta, nadopu-

⁵⁸ Najveći uticaj na stvaranje tzv. nove istorije imao je Mišel Fuko, francuski profesor i strukturalista, pisac danas već klasičnih dela iz ove oblasti: *Istorija seksualnosti i Istorija ludila u doba klasicizma*. Pomenimo još jednog autora sa takođe već klasičnim delom, Žan Delimo: *Strah na Zapadu i Greh i strah*. Oba autora su prevedena na srpski jezik.

nuti postojeću istoriju i rasvetliti neke istorijske događaje na osnovu građe koja je ostala od žena koje su u njima učestvovala. Napisane su studije i studije o ulozi žena u Francuskoj revoluciji, socijalističkom pokretu, nacionalsocijalističkom pokretu ili stvaranju nacionalnih država na osnovu njihovih privatnih pisama, govora, političkih pamfleta i spisa.

Proučavanje onoga što smo nazvali istorijom žena predstavlja teorijski pristup u kojem je pre svega proučavana istorija ženske emancipacije, uloga ženskih pokreta i njihov uticaj, priče znamenitih žena, vladarki i političarki koje su na ovaj ili onaj način doprinele celokupnoj istoriji čovečanstva. Brojna je literatura o čuvenim vladarkama, političarkama ili umetnicama koje su na neki način obeležile određeno vreme i istorijski trenutak.

Treći teorijski pristup koji je značajan za ovaj rad je proučavanje rodni odnosa kroz istoriju, odnosno shvatanje istorije kao dinamike društvenih odnosa u kojima su rod i rodni odnosi odigrali presudnu ulogu, određujući položaj žena i njihovu ulogu i u stvaranju istorije neke nacije, države ili kontinenta između ostalog. To bi značilo da je proučavanje nekog vremenskog perioda pre svega bilo fokusirano na ispitivanje rodni odnosa (ili rodni režima) u tom periodu, odnosa između žena i muškaraca koji su određivali njihove uloge, pozicije i mogućnosti u društvu. Termin rodni odnosi (rodni režimi) ovde shvatamo pre svega kao: „nejednaki odnosi i preraspodela moći između muškaraca i žena koje karakteriše bilo koji rodni sistem.”⁵⁹

U prva dva teorijska pristupa istoriji termin žena i rod su izjednačeni i u tom kontekstu termin rod nema ono značenje koje dobija u trećem teorijskom pristupu: značenje društveno oblikovanih razlika između žena i muškaraca, odnosno “koncept koji se odnosi na društvene razlike koje postoje između muškaraca i žena, a koje su naučene, podložne promenama tokom vremena i variraju u okviru i među

⁵⁹ Citirano prema 100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca. Prvi put objavljeno kao One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. prevod na srpski: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, 2004.

različitim kulturama.⁶⁰ Ovaj poslednji teorijski pristup istoriji je možda i najbliži najnovijim interdisciplinarnim teorijskim i istorijskim istraživanjima o odnosu roda i nacije, roda i nacionalizama i nekih novijih istorijskih pojava i njihovom dubljem razumevanju i tumačenju kao što su etnički sukobi, čak i nasilje nad ženama, stvaranje nacionalnih država, ali stvaranje i nadnacionalnih struktura kao što je, na primer, Evropska unija. Sva tri teorijska pristupa objedinjuje termin, ili možda više kovanica feminističkih istoričarki: "her-story" naspram "history", iako "I "njezina priča" ("her-story") i povijest društva (history) uspostavljaju žene kao povijesne subjekte; uistinu se njihovi pristupi često i preklapaju ili međusobno presjecaju u radu povjesničara koji se bave temom žena. Razlikuju se, međutim, u svojim krajnjim implikacijama jer je svaka povezana s nešto drukčijom analitičkom perspektivom.⁶¹ Upravo o toj analitičkoj perspektivi biće reči u ovom radu.

Ako se vratimo citatu Virdžinije Vulf sa početka ovog teksta i ako se zaista iskreno zapitamo kako je živela, koliko dece je imala i kako ih je rađala, kako se školovala i da li je imala svoju sobu i petsto funti godišnje da bi mogla da piše, onda pitanje rodnih odnosa postaje političko, a ne samo teorijsko pitanje. A onda i istorija koju pišu pobednici, prestaje da bude manje ili više potpun zapis o prošlosti i postaje predmet kritičkog preispitivanja društvenih odnosa koji su doveli do toga da se isključivanje i potčinjavanje žena smatra zakonitošću.

Promišljajući teorijski, ali i praktično odsutnost ili nevidljivost žena u zvaničnoj istoriji, feminističke teoretičarke i istoričarke, oslanjajući se na radove strukturalista, osmišljavaju metodologiju tzv. "usmene istorije" (oral history). Ova istorijska građa sakuplja se posebnom metodologijom pojedinačnih intervju sa ženama o tome kako su živjele, kako su se školovala, zapošljavale, kakav im je bio privatni i porodičan život, kako su one doživjele neke važne nacionalne i svetske istorijske događaje i kako su oni uticali na njihove živote. Ova metodologija primenjuje se u istraživačkom radu na rodnim studijama i do sada je uspešno sakupljena građa o životu žena u doba socijalizma koja se nalazi u arhivi Centra za ženske studije u Pragu. "Usmena

istorija" predstavlja pokušaj da se istorija shvati i doživi kroz individualne sudbine i živote i da se pokuša rekonstrukcija vremena, ali i ideja i vrednosti vremena kroz njegove istorijski nevidljive učesnice.

Ako posle svega postavimo još jedno pitanje koje sebi, u tekstu Sopstvena soba, postavlja i Virdžinija Vulf govoreći o tome zašto nema puno žena spisateljica, ono bi parafrazirano, moralo da glasi: zašto, dakle, nema žena u istoriji? I tim pitanjem zapravo pravimo korak u jednu novu teorijsku oblast društvenih odnosa koja građansko društvo deli na privatnu i javnu sferu, a odnose između muškaraca i žena determiniše tzv. polni ugovor po kojem muškarcima pripada javna, a ženama privatna sfera društvenog života i moći.⁶² Polni ugovor (rodni ugovor) kako se najčešće prevodi je: "Skup implicitnih i eksplicitnih pravila koja uređuju odnose među polovima, a koja određuju različit rad i vrednost tog rada, odgovornosti i obaveze za muškarce i žene. Odražavaju se na tri nivoa – u kulturi – norme i vrednosti društva; institucijama – porodična davanja, obrazovanje, politika zapošljavanja itd; i procesu socijalizacije, primarno u porodici."⁶³ Kako je žena, njena rodna i društvena uloga uglavnom bila definisana kroz privatnu sferu koja nije bila predmet istorijskog proučavanja, ona ostaje nevidljiva tj. odsutna iz istorije, naspram muškarca koji ovladava javnom sferom i samim tim stiže mogućnost da utiče, menja i proizvodi istorijsku građu. Predodređenost žena za privatnu sferu uglavnom se tumačila činjenicom da žena rađa i da iz njene materinske uloge proizilaze njene osnovne rodne uloge kao hraniteljice, negovateljice, majke i supruge. I tako, da se poslužimo parafrazom Simon de Bovoar iz njene čuvene knjige "Drugi pol", iako rađa novi život, žena se ne izdiže iznad prirode, već to čine oni koji doprinose da taj novi život bude žrtvovan na smetlištu istorije i ta žrtva ih uvodi u kulturu, tj. istoriju. Rađaju se nacije, kroz kulturu, jezik, nauku i istraživanja, a ženina sudbina je i dalje njena biologija, kao što reče Sigmund Frojd. Tim pitanjem da li je žena čovek, da li ima dušu i šta je zapravo razlikuje od životinje koja takođe rađa, započinje još u XII veku stara rasprava, koja izgleda još uvek traje: "Querelle des femmes".

⁶² Najpoznatija teoretičarka u ovoj oblasti je Karol Pateman i njena knjiga „Polni ugovor“, takođe je prevedena na srpski jezik u izdanju Feminističke 94.

⁶³ Citirano prema *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, Prvi put objavljeno kao *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. prevod na srpski: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, 2004.

Biologija kao sudbina

Žena? Odgovor je sasvim jednostavan, kažu oni koji vole jednostavne formule: ona je materica, jajnik. Ona je ženka. (Simon de Bovoar Drugi pol)

Od srednjeg veka do renesanse traje filozofska rasprava o tome šta je čovek: životinja ili anđeo, telo ili duša, beslovesnost ili razum. Za žene onoga doba ova rasprava ima političke i društvene posledice i odražava se na njihov položaj i ulogu u društvu. Žene ne mogu da se obrazuju, one ne smeju da rade, osim ako su zatvorene u četiri zida, one su grešne jer su sve Eve, one su greška prirode, „nesavršeni muškarac“ što će u nekim veoma uticajnim teorijama ostati sve do naših dana i XX veka (Frojdova psihoanaliza je najznačajnije doprinela očuvanju ove teorije). Širom Evrope pišu se različiti filogeni (u korist žena) i mizogini (na njihovu štetu i protiv njih) tekstovi u kojima se naširoko raspravlja o tome kako ženama vlada priroda i kako je ona izdvojena iz kulture. Na ženu se gleda kao na Drugo i ta drugost oblikuje njen društveni položaj, njenu moć i uticaj. Interesantno je da u to vreme, u XVI veku i doba renesanse, počinju da se otkrivaju kontinenti, pa i Evropa dobija svoje vizuelne predstave u geografskim kartama u obliku ženskog tela. „Kontinenti su, u izvesnom smislu „bili“ žene. Muški osvajači pristupili su Americi kao ženu koju valja osvojiti – to ilustruju istorije kolonizacije. Evropa je izlagana muškom pogledu. Ovo se održalo naspram, još uvek žive, biblijske priče o Jafetu i njegovim potomcima.“⁶⁴ Iako je priča o Jafetu i njegovim sinovima kao osnivačima Evrope bila tako draga kraljevima i vladarima Evrope jer im je pružala priliku da i sami postanu potomci osnivača, mit o Zevsu i kćeri feničanskog kralja Evropi preovladao je, možda je neumesno tvrditi, zbog toga što je insistirao na rodnoj dimenziji mita: to nije bio samo mit o otmici, silovanju i osvajanju, već i o plodnosti, obilju dece i hrane, o rađanju. Možda nije slučajno što se takva ikonografska predstava Evrope zadržala i do naših dana i postala efikasno oružje u rukama promotera evropskog ekonomskog izobilja i zajedništva.⁶⁵

⁶⁴ Šmale, Volfgang Istorija evropske ideje, Clio, Beograd, 2003, str. 60.

⁶⁵ Isto, str.

(Zevsova otmica Evrope, simbol na evropskoj moneti.

Izvor: Internet)

Rasprava šta je čovek, odnosno šta je žena trajala je od XII do XVI veka, udarajući temelj savremenoj mizoginiji, ali i emancipatorskoj borbi žena za ostvarivanje sopstvenih prava. Jedna od ključnih pojava ove rasprave je svakako Kristina de Pizan autorka čuvene knjige "Grad žena" iz 1405. godine. Biografija Kristine de Pizan mogla bi odgovarati biografijama mnogih žena, Evropljanki i naših savremenika. Rođena je u Veneciji iz koje se zajedno sa mužem seli u Pariz i jedno vreme živi na dvoru Karla Petog. Posle smrti muža kao udovica sa dvoje dece izdržava se prepisujući tuđe tekstove, ali pišući i svoje sopstvene. Najveći deo svoje kreativne energije ulaže u polemiku sa piscem najznačajnijeg dela u oblasti rasprave o tome šta je čovek, Žan de Menom. Kristina piše stranice i stranice odgovora na njegov "Roman o ruži" koji značajno utiče na kreiranje rodnih odnosa onog vremena, ali i kasnije. U svom najznačajnijem delu "Grad žena" koje je koncipirano kao dijalog Kristine i tri Gospe simboličnih imena: Razumnost, Ispravnost i Pravednost koje joj se javljaju sa idejom da sagradi grad žena, ona se suprotstavlja mizoginoj tradiciji svog vremena i pripisuje ženama sve ono što im je ta tradicija oduzela: dušu, inteligenciju, sposobnost da vladaju sobom i drugima. Interesantno je da se Kristina suprotstavlja i mizoginom pogledu na ljubav i muško-ženske odnose u kojima treba da vlada odnos poverenja, međusobnog uvažavanja i ljubavi, a ne laži, prevare i prezira. "Grad žena" Kristine de Pizan treba čitati u ključu teorijskog pristupa koji smo nazvali her-story, odnosno kao prilog raspravi o rodovima i rodnim odnosima koja je stvarala, a i dalje oblikuje privatni i javni prostor i živote žena i muškaraca u Evropi.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Scott, Joan Wallach *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb, 2003, str. 41-42.

Još mnogo žena će morati da ustane u odbranu svog pola i njegovih sposobnosti, pre nego žene počnu da se posmatraju kao “drugačije”, a ne “negacija muškarca” i manje vredne. Biologija će još nekoliko vekova, i gotovo sve do naših dana biti njena sudbina.

Polemiku da li prirodne osobine žene utiču na sposobnost njenog rasuđivanja, a samim tim i bavljenja javnim poslom i mogućnošću da se obrazuje, započeće u eri prosvetiteljstva mnoge žene. Jedna od njih, Meri Vulstonkraft, Engleskinja, polemisaće sa Žan Žak Rusoom i njegovim čuvenim delom “Emil”, tražeći jednake šanse za obrazovanje žena. Ova samouka guvernanta i učiteljica, osnivačica škole u Njuington Grinu (gde je bilo sedište i mesto okupljanja filozofskog kruga Disentera, radikalnih naslednika engleskog liberalizma) smatrala je da je obrazovanje ključ ženske emancipacije, i to pre svega obrazovanje koje bi bilo jednako za dečake i devojčice i u mešovitim školama. Ove ideje bile su, za ono vreme, veoma slobodumne, čak su izazivale i javnu sablazan. Najznačajnije zapažanje Meri Vulstonkraft, kojim se poentira rasprava započeta u srednjem veku o tome da li su žene ljudi, jeste svakako zapažanje da žene jesu razumna bića sposobna da vladaju sobom, porodicom i državom⁶⁶, samo ako im se omoguće isti obrazovni programi kao i za muškarce i ako se pobede predrasude koje društvo ima o njima. Dobro obrazovanje za žene, smatrala je Meri Vulstonkraft, učinilo bi da nestanu neke od ženskih osobina koje ni sama nije odobrala, a koje nije pripisivala prirodi pola, već specifičnom vaspitanju koje dobijaju devojčice.

U svojoj najznačajnijoj knjizi “Odbrana prava žene” Meri Vulstonkraft pokrenuće i pitanje osnovnih ljudskih sloboda i prava za ženu, uključujući pre svega one slobode i prava koja su garantovana svim građanima i građankama Ustavom: “Razmotrite, gospodine, ova razmišljanja nepristrasno, jer je tračak ove istine izgleda bljesnuo pred vama kada ste primetili, “*da je to što jedna polovina ljudskog roda iz celokupnog učešća u upravljanju isključuje drugu, politički fenomen, koji je apstraktnim principima nemoguće objasniti.*” Ako je to tako, na čemu se zasniva vaš ustav? Ako apstraktna prava čoveka mogu da istrpe raspravu i objašnjenje, tada, pred podjednako umnim promišljanjem, neće ustuknuti ni prava žene, iako u ovoj državi preovlađuje drukčije

shvatanje, koje se temelji upravo na onim argumentima koje vi koristite da opravdate podređenost žene – na običajnom pravu.”⁶⁷

Meri Vulstonkraft umrla je na porođaju, u 44 godini.

Gotovo istovremeno s radovima Meri Vulstonkraft, u Francuskoj piše Olimpija de Guž tražeći jednaka prava na učešće u javnom i političkom životu za građanke, tj. pripadnice Trećeg staleža. Kao odgovor na “Deklaraciju o pravima čoveka i građanina” koja izrasta iz Francuske revolucije i predstavlja kamen temeljac savremene demokratije, Olimpija de Guž piše “Deklaraciju o pravima žene i građanke u kojoj traži pravo glasa za žene, pravo da učestvuju u izvršnoj i zakonodavnoj vlasti.

Sudbina Olimpije de Guž na najbolji način predstavlja život građanke u doba Francuske revolucije i obuhvat građanskih prava koja žene poseduju. Rođena u malograđanskoj porodici u provinciji, Olimpija je veoma mlada (sa 16 godina) udata protiv svoje volje za čoveka koji je bio mnogo stariji od nje. Nezadovoljna takvim životom, a posle smrti muža odlazi u Pariz i tamo se kao “galantna dama” odnosno, dama za pratnju, kreće u krugovima revolucionarno raspoloženih intelektualaca, okupljenih u takozvanom “Društvenom krugu”. Olimpija de Guž bila je višestruko interesantna osoba. Neki biografi i istoričari smatraju da je njena priča da je vanbračno dete plemića, ime koje je sama sebi dala, trud da pobedi provincijski naglasak svog francuskog, njeno skromno obrazovanje, a visoka spisateljska produktivnost, proizvod težnje da živi po svom i da sama bude odgovorna za svoj život. Njena “Deklaracija o pravima žene i građanke” smatra se prvom Deklaracijom u kojoj su ljudska prava univerzalna i sveobuhvatna, jer ona u Deklaraciji pominje i žene i muškarce. Deklaracija ima 17 članova koji su ekvivalentni članovima iz Deklaracije o pravima čoveka i građanina, obraćanje kraljici, preambulu, pogovor i Društveni ugovor. U Deklaraciji, de Gužova se zalaže za mogućnost žena da učestvuju u političkom životu, da “svim građankama i građanima moraju – budući da su pred očima zakona jednaki – u jednakoj meri biti dostupni svi javni položaji i službe, uzimajući u obzir njihove sposobnosti, vrline i talente.”⁶⁸ Njene progre-

sivne ideje i zalaganje za univerzalnost ljudskih prava odvele su je i na gubilište. Ona je sama, životom i smrću potvrdila sopstvene reči: “Žena ima pravo da stane na gubilište; u istoj meri, ona mora imati i pravo da stane na govornicu.”⁶⁹

I Kristina de Pizan i Meri Vulstonkraft i Olimpija de Guž i mnoge druge koje nismo pomenuli u ovom radu, morale su kako svojim delom, tako i svojim životom da dokazuju da žene nisu “manje vredne”, “nedovršeni muškaraci”, nesposobne za obrazovanje, upravljanje, rasuđivanje. One su započele raspravu koja traje do naših dana. Iako su oblici koje ta rasprava ima promenljivi, biologija i dalje ostaje ženska sudbina.

Osim prava na obrazovanje, prava na učešće u javnom i političkom životu, jedno od prava koje su žene pokušavale da osvoje bilo je i pravo na rad. Gotovo sve feminističke teoretičarke i istoričarke slažu se da je reproduktivna uloga žene uvek bila prepreka da ona u potpunosti ispuni svoju produktivnu funkciju. Industrijalizacija koja počinje sredinom XIX veka, donosi potrebu za većim obuhvatom radne snage i iskorišćavanjem punog kapaciteta ljudskog kapitala. Žene (i deca) ulaze u proces rada kao najniže plaćena i vrednovana radna snaga. S druge strane, pojava nekih novih naučnih disciplina, pre svega ginekologije kao oblast medicine i antropologije u oblasti društvenih nauka, unose novu dimenziju u shvatanje rodni uloga. Žena prestaje da bude posmatrana kao “nedovršeni” ili “nesavršeni” muškarac, njegova izvrnuta slika u iskrivljenom ogledalu, ona postaje “drugačija”. “Novi “građanski” model predstavio ju je, ne više kao “manje vrednu”, već kao suštinski “drugačiju” i komplementarnu sa muškarcem, *separate but equal* (razdvojeni ali jednaki): “jednopolni” model zamenjen je “dvopolnim” i takva “biologija” je, navodno, bila u skladu i sa socijalnim odnosima polova.”⁷⁰ Žensko pitanje ostaje pitanje rodni odnosa i hijerarhije moći među polovima koja se i dalje objašnjava biološkim razlikama. One ostaju osnov za dalje produbljivanje društvenih uloga za koje su žene “predodređene”. Tako je otvorena rasprava o pravu žena na rad, koje se tobož kosilo s njihovom “prirodnom” obavezom da budu majke, supruge i negovateljice. Međutim, po težnjama za pro-

menom i ostvarivanjem prava, radnice ostaju bliže svojim klasnim kolegama muškarcima nego što nalaze solidarnost među ženama građanske klase. Ipak, i ovde je bilo izuzetaka.

Upravo sredinom XIX veka uporedo sa promenom proizvodnih režima, dvoje ljudi poreklom iz građanske klase, bračni par Džon Stjuart Mil i njegova supruga Herijeta Tejlora Mil započinju zajedničku borbu za žensko pravo glasa i pravo na rad. Prema Simon de Bovonar⁷¹ 1867. ovaj engleski filozof i predstavnik liberalizma, održao je u britanskom parlamentu vatreni govor, prvi takve vrste u istoriji engleskog parlamentarizma, u kojem se vatreno zalaze za žensko pravo glasa kao temelj demokratije. Takođe su značajni i njegovi spisi, koji se danas mogu svrstati u feminističku literaturu: *Rani ogledi o braku i razvodu* i *Potčinjenost žena*. U vezu sa Herijetom Tejlora Mil ulazi još u vreme kada je ona bila u braku sa Džonom Tejlora, što je izazvalo opštu sablazan i zgražanje građanskih krugova u kojima su se kretali. Posle smrti Džona Tejlora, Herijeta i Stjuart Mil ulaze u brak i plodnu stvaralačku vezu iz koje će se izroditi njeni najznačajniji tekstovi na koje su, preko Stjuarta Mila, posebno uticali engleski radikalni unitaristi, filozofski i intelektualni krug koji je zahtevao promene u društvu, a naročito u porodici i braku.⁷²

U svojim tekstovima, koje su često i zajedno pisali, Herijeta i Stjuart Mil dotiču se i ekonomske isplativosti, ali i društvene pravednosti svake zajednice u kojoj je jedna polovina isključena iz proizvodnog procesa i lišena svih prava. Biologija nikako nije razlog ne ulaska žene na tržište rada ili u parlament, od žena se ne može zahtevati da budu samo majke ili da onoga trenutka kada to postanu, ne mogu da se bave nečim drugim.⁷³ “Ne postoji nikakva potreba za zakonskim odredbama koje će sprečiti žene da se aktivno bave kućnim poslovima ili vaspitanjem dece, i da istovremeno budu zaposlene ili izabrane u parlament.”⁷⁴

Herijeta Tejlora Mil nadala se da će za žene doći bolji uslovi rada i da će sveobuhvatne društvene promene doprineti tome. Ona informiše evropsku javnost o pojavi feminističkog pokreta u Americi

⁶⁶ “Ko je postavio muškarca za jedinog sudiju, ako žena s njim deli dar razuma?” Vulstonkraft, Meri *Odbrana prava žene*, Filip Višnjić, Beograd, 1994, str.34.

⁶⁷ Isto, str.34.

⁶⁸ Citirano prema Bok, Gizela *Žena u istoriji Evrope*, Clio, Beograd 2005, str.86.

⁶⁹ Isto, str. 86.

⁷⁰ Isto, str. 142.

⁷¹ Bovoar de, Simon *Drugi pol I*, BIGZ, Beograd, 1982, str.170.

⁷² O životu i radu Herijete Tejlora Mil i Džona Stjuarta Mila u predgovoru Daše Duhaček, Mil, Džon Stjuart i Mil, Herijeta Tejlora *Rasprave o jednakosti polova*, Filip Višnjić, Beograd, 1995.

⁷³ Isto, str.46.

⁷⁴ Isto, str.46.

i ohrabruje žene da ne odustanu od svoje borbe za ravnopravnost. Od tog trenutka borba za radna prava, socijalnu sigurnost i bolju plaćenost ženskog rada postaće srce borbe za emancipaciju žena, pre svega u Evropi, ali i širom planete. Ta borba traje i danas, kada se najveći broj regulativa, direktiva i preporuka Evropske unije tiče upravo radnih prava žena i boljih uslova rada za trudnice, porodilje i majke. Osnovna težnja ženskog pokreta i danas, u Evropi, jeste upravo pomirenje porodičnog i poslovnog života žene, odnosno njene reproduktivne i produktivne uloge.

Žene: najduža revolucija⁷⁵

Krajem XIX i početkom XX veka, reč feminizam⁷⁶ počinje da ulazi u širu upotrebu i da označava "pravo žena da same odrede svoje mesto u društvu zarad razvoja sopstvene ličnosti, a time, i na tome se uvek iznova insistiralo, i zarad pospešivanja opšteg dobra"⁷⁷. U takvoj atmosferi borbe za opšta ljudska prava i dostojanstvo čoveka, stvar se široki feministički pokret i pokret za oslobođenje radnika i radnica. Socijalizam i feminizam dugo su imali iste ciljeve, ali nisu imali saglasnosti oko toga šta je potrebno da bi se oslobođenje radnika i radnica zaista desilo. Za socijalistkinje, klasa je bila kategorija koja je potčinjavala mase bez obzira na pol, feministkinje su smatrale da je pripadnost određenom polu, takođe važna. Pojava sifražetkinja, uloga koju žene igraju u pokretima za nacionalno oslobođenje, socijalistički pokret sa svojim idealima jednakosti, pripreme za rat, a potom i sam rat koji su gurnuli žene, silom prilika na tržište rada, sve su to bili elementi koji su doprineli da u nekim evropskim zemljama žene dobiju pravo glasa, pravo na rad, pravo na obrazovanje, i da konačno ovladaju javnim prostorom koji im je toliko dugo bio nedostupan.

Užasi Prvog i Drugog svetskog rata naterali su žene i muškarce da razmisle o ustanovljavanju mehanizama pomoću kojih bi se na efikasniji način štitila ljudska prava i krhka demokratija. Međutim, da

nije bilo snažnog pritiska malobrojnih žena koje su kao delegatkinje učestvovala u izradi Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, rodne ravnopravnosti, odnosno osude diskriminacije na osnovu pola u ovoj Deklaraciji ne bi bilo. Uloga koju su žene odigrale u Prvom i Drugom svetskom ratu nije mogla da ostane neprimećena. Zahvaljujući radnicama ratnih industrija, borkinjama, bolničarkama i graditeljicama, ustavi mnogih evropskih zemalja (Francuska, Italija, Zapadna i Istočna Nemačka), posle Drugog svetskog rata uvode i princip rodne ravnopravnosti pored ostalih osnovnih principa nediskriminacije.

Pored novih mehanizama zaštite ljudskih prava i prvih koraka učinjenih u pravcu borbe za socijalna i politička prava žena, kao što su biračko pravo i pravo da odlučuje o rađanju, pojavljuje se i novi teorijski diskurs, odnosno pojam roda kao društveno konstruisane, stečene i naučene uloge žena, odnosno muškaraca. Pitanje „Šta je žena?“ ponovo je bilo aktuelno, ali sada postavljeno kao pitanje: „Šta je feminizam?“ odnosno koji su to efikasni načini borbe da bi žena bila i ostala ravnopravna sa muškarcem. Feministkinje su nastupale sa različitim socijalnih i ideoloških stanovišta, jedne smatrajući bezpogovorno da sve žene treba da rade van kuće i u svemu budu jednake sa muškarcima, a druge da ženu treba zaštititi kao majku i negovateljicu dece, ako je to njen izbor. Ova rasprava i na teorijskom i na praktičnom nivou ženskog pokreta još uvek traje, pod različitim imenima i sa različitim efektima. Njena suština je pitanje slobode izbora, ali i pitanje rodnog identiteta: prava na jednakost, ali i prava na različitost.⁷⁸

Ipak, ova teorijska rasprava nije ostala bez praktičnog odjeka u vođenju politika za žensku emancipaciju i rodnu ravnopravnost. Pitanja koja nikada pre nisu bila postavljena, formulisana su u zakonske odredbe: plaćeni rad u kući, materinski dodatak, zaštita trudnica, porodilja i dojilja, pitanje društvene brige o deci, skraćenog radnog vremena, jednake plate za rad jednake vrednosti, pomirenje privatnog, tj. porodičnog i radnog života. U današnjoj Evropi, sva ova pitanja pretočena su u odgovarajuće direktive i preporuke Evropske unije, ali i različite mehanizme zaštite domaćeg zakonodavstva evropskih zemalja, pre svega kroz zakone o ravnopravnosti polova.

⁷⁸ Vrhunac ove rasprave bio je dijalog Beti Fridman spisateljice danas kultne knjige „Tajna ženskosti“ („Feminine Mystique“ u originalnom izdanju, još uvek nije prevedena na srpski jezik) i Simon de Bovoar, takođe spisateljice kultne knjige „Drugi pol“.

Iako su prvi podsticaji nastanka Evropske unije bili ekonomska integracija, mir i sigurnost, od samih početaka i osnivačkih ugovora zajednica evropskih naroda nastojala je da pitanje jednakosti i ravnopravnosti postavi u prvi plan kao jednu od temeljnih vrednosti budućih integracija. Tako je u Članu 2 Amsterdamskog ugovora promovisanje ravnopravnosti između žena i muškaraca definisano kao jedan od zadataka Zajednice. U Članu 3 istog ugovora izričito se nalaže zemljama članicama da u svim oblastima rada zajednice, od jačanja zajedničkog tržišta i stvaranja uslova za slobodan protok ljudi, robe, kapitala i usluga, preko socijalne kohezije i politika istraživanja i tehnološkog razvoja mora „težiti eliminisanju nejednakosti i promovisanju jednakosti između žena i muškaraca“.⁷⁹ Takođe je važno napomenuti da je oblast rada i zapošljavanja jedna od oblasti gde je Evropska unije najdalje otišla u uspostavljanju regulative i poštovanja pravila, pre svega u oblasti uznemiravanja i seksualnog uznemiravanja na radnom mestu (Direktiva 1976/207/ECC koja sadrži odredbe o sprovođenju principa jednakosti između žena i muškaraca u radu, profesionalnoj obuci i napredovanju kao i jednakim radnim uslovima i koja je izmenjena i dopunjena 2002. godine u smislu uvođenja seksualnog ucenjivanja i maltretiranja kao nedozvoljenog ponašanja). Član 141 Amsterdamskog ugovora nalaže državama članicama da obezbede uslove za sprovođenje principa jednakih zarada za rad jednake vrednosti, nastavlajući na taj način težnje feminističkog i socijalističkog pokreta radnica s početka XX veka. Evropska komisija je do sada objavila nekoliko Akcionih planova za integrisanje rodne perspektive u razvojnu saradnju unutar Zajednice i naložila zemljama članicama da rodnu perspektivu uključe u programe podrške makroekonomskih politika i strategije za smanjenje siromaštva, kao i socijalne programe razvoja u zdravstvu i obrazovanju. Evropska komisija je takođe naložila integrisanje rodne perspektive u programe koji se bave bezbednošću hrane, održivim ruralnim razvojem, transportom, izgradnjom institucionalnih kapaciteta, dobrog upravljanja i vladavine prava, kao i u trgovinu, razvoj i regionalnu saradnju. Ovo praktično znači da je

⁷⁹ Citirano prema *Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima - Evropska unija*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 2005, str. 8.

Evropski savet, zajedno sa Evropskom komisijom i Evropskim parlamentom naložio integrisanje rodne perspektive u sve zajedničke politike Evropske unije.

Kao odjek reči Henrijete Tejlor Mil i Stjuarta Mila, odjekuju dve direktive Evropske unije: Direktiva 75/117/EEC od 10. februara 1975. o približavanju zakona država članica koji se odnose na primenu principa jednakih zarada za muškarce i žene i Direktiva 76/207/EEC od 9. februara 1976 o sprovođenju principa jednakog tretmana za muškarce i žene u pogledu pristupa zapošljavanju, stručnoj obuci i unapređenju uslova rada.

Jedna od najvažnijih Direktiva Evropske unije odnosi se na teret dokazivanja u slučajevima diskriminacije na osnovu pola. Ova Direktiva 97/80/EC od 15. decembra 1997. godine, predstavlja korak napred ka sprovođenju politika jednakih mogućnosti i regulative u oblasti rodne ravnopravnosti. Usvajanjem ove Direktive, zemlje članice su se obavezale da će svoje zakonodavstvo uskladiti sa direktivom, što direktno znači da će u slučajevima diskriminacije prema polu biti primenjivan princip pretpostavke krivice, a ne pretpostavke nevinosti kako je to predviđeno zakonima i ustavima većine evropskih zemalja, uključujući i Srbiju. Ovo će omogućiti efikasniju zaštitu žrtava diskriminacije, posebno žrtava seksualnog uznemiravanja i ucenjivanja na radnom mestu, koje većinom čine žene.

Ako pogledamo Evropu danas, i proučimo gde su je odnela leđa zaljubljenog bika, možemo biti optimistične, ali i pesimistične istovremeno. Žene jesu najduža revolucija, koja ima svoje uspone i padove, koja se kreće korakom raka: dva koraka napred i tri nazad. Osvojene slobode uvek moraju da se brane, mora nad njima da se strepi i bdi, a istovremeno još uvek postoje prostori koji nisu osvojeni, kao što su najviše upravljačke pozicije u politici i finansijskom sektoru. Evropa danas primenjuje koncept gender mainstreaming, koji najkraće rečeno znači uvođenje principa rodne ravnopravnosti u sve politike na svim nivoima odlučivanja, postoje različiti mehanizmi zaštite i određeni standardi. Pa ipak, ne može se reći da se daleko otišlo. Pravo na odlučivanje o sopstvenom telu, o rađanju ili nerađanju u nekim novim evropskim državama je ukinuto, talas konzervativizma zahvata Evropu i sve manje žena ulazi u parlamente, sistem kvota doživljava negativne reakcije (back clash) čak i u skandinavskim

⁷⁵ Naslov teksta Džulijet Mičel, objavljenog u *New Left Review* 40, 1966.

⁷⁶ Verujemo da je ovde vredno pomenuti neverovatni kuriozitet da se u već citiranom rečniku termina o rodnoj ravnopravnosti *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, feminizam uopšte ne pojavljuje kao pojam. Prosto je nepojmljiva i nerazumna težnja da se poništi i porekne rad svih naših pretkinja, vekovima pre nego je pojam rodne ravnopravnosti ušao u upotrebu.

⁷⁷ Bok, *Gizela Žena u istoriji Evrope*, Clio, Beograd, 2005, str.139.

zemljama. U zemljama Balkana i bivšim socijalističkim zemljama, neka osvojena socijalna prava popuštaju pod navalom liberalnog tržišta i bespoštedne tržišne utakmice gde samo najjači ostaju.

Istorija nam se opet pokazuje kao niz malih pobeda i velikih poraza na putu za rodnu ravnopravnost i jednake mogućnosti za žene i muškarce. I zato je neophodno kao deo političke, građanske i društvene odgovornosti upoznati istoriju žena i njihovu ulogu u društvenim promenama koje su izmenile i još uvek menjaju lice i geografiju Evrope. Sve dok to ne budemo znale, nećemo razumeti da "istorijska beznačajnost žene nije u njenoj inferiornosti već ju je njena istorijska beznačajnost osudila na inferiornost."⁸⁰

⁸⁰ Bovoar de, Simon *Drugi pol*, BIGZ, Beograd, 1982, str. 183.

Sažetak

Namera ovog rada je da prikaže dugoročnu i postepenu borbu žena, pre svega u Evropi, za ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda i veće učešće u društvenom i političkom životu. Rad polazi od koncepta tradicionalnog shvatanja istorije iz koje su žene bile isključene i pokušava da podseti na neke poznate Evropljanke koje su se izborile za prava i slobode koje danas uživaju žene u većem broju svetskih zemalja, ali još uvek ne svim. Tekst pokušava da na sažet i informativan način upozna čitaoce sa osnovnim dostignućima duge tradicije feminističkog delovanja u Evropi i njihove današnje veze sa postojećim evropskim direktivama, strategijama i preporukama.

Ključne reči: žena, istorija, Evropa, feminizam, Evropska unija

Summary

The intention of this work is to present the long-term and gradual fight of women, primarily in Europe, for the achievement of basic human rights and freedoms and greater participation in social and political life. The work begins with the concept of the traditional understanding of history and tries to remind us of some famous European women who succeeded in winning the rights and freedoms that women today enjoy in most countries in the world, but still not all. The work aims to familiarize readers, in a concise and informative way, with the basic achievements of the long tradition of feminist action in Europe and their links with today's European directives, strategies and recommendations.

Keywords: woman, history, Europe, feminism, European Union

Literatura

1. *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, Prvi put objavljeno kao *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. prevod na srpski: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad 2004.
2. *A roadmap for equality between women and men 2006-2010*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006.
3. Bok, Gizela *Žena u istoriji Evrope*, Clio, Beograd 2005.
4. Bovoar de, Simon *Drugi pol I*, BIGZ, Beograd 1982.
5. *Equality between women and men*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2005.
6. Fagan, Colette & Hebson, Gail and group of experts: *Making work pay, debates from a gender perspective*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2005.
7. Mil, Džon Stjuart i Mil, Herijeta Tejlor *Rasprave o jednakosti polova*, Filip Višnjjić, Beograd 1995.
8. *Report on equality between women and men, 2006*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006.
9. *Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima, Evropska unija*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica 2005.
10. Scott, Joan Wallach *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb 2003.
11. Vulf, Virdžinija *Sopstvena soba*, Plavi jahač, Beograd 1994.
12. Vulstonkraft, Meri *Odbrana prava žene*, Filip Višnjjić, Beograd 1994.
13. Шмале, Волфганг *Историја европске идеје*, Clio, Београд 2003.

POZNATE EVROPLJANKE: Virdžinija Vulf

Virdžinija Vulf rođena je u Londonu, 25. januara 1882, u uglednoj viktorijanskoj, intelektualistički nastrojenoj porodici Stiven. Njen otac, Lesli Stiven, istaknuti književni kritičar, bio je odgovoran za njeno rano kućno obrazovanje. Adelaidu Virdžiniju Stiven odgajali su uglavnom privatni učitelji. Snažan uticaj, takođe, imala su i braća koja su se obrazovala na Kembridžu i velika kućna biblioteka iz klasične književnosti i engleske književnosti osamnaestog veka.

Engleska književnica jedna je od ključnih autorki narativnog modernizma i osnivačica feminističke književne kritike. Virdžinija Vulf pripada onim spisateljicama XX veka koje su odigrale presudnu ulogu u oblikovanju tokova moderne književnosti, koji su stvarali intelektualnu klimu jednog vremena. Dala je lični pečat sudbini žene u atmosferi društvenog sloja kojem je pripadala. U svojim složenim delima, uspevala je da oblikuje i poveže složenu sliku sveta: važne istorijske događaje i "sitne unutrašnje treptaje svojih junakinja".^{81*}

Umrla je 28. marta 1941, tako što je napunila džepove kame-njem i bacila se u reku Uz, kod Romela. Telo nikada nije nađeno.

Sama pomisao na život, a naročito na smrt Virdžinije Vulf, iziskuje malo duže zadržavanje na tom, doduše, mnogo puta analiziranom aspektu njene ličnosti.

S obzirom na moje lično višegodišnje iskustvo rada u jednom humanitarnom centru koji se bavi prevencijom samoubistva i pružanjem emotivne podrške osobama u krizi, potpuno me je zaokupilo razmišljanje o Virdžinijinom samoubistvu.

Neki osnovni uzroci duševnih padova, koji su bili deo Virdžinijinog stanja tokom života, mogu se tražiti u seksualnom zlostavljanju njenog polubrata u detinjstvu. Ranim gubitkom roditelja i voljenog brata, njeno odrastanje obojeno je mračnim emotivnim tonovima (šokovima), što kasnije prouzrokuje prve nervne slomove,

koji za sobom ostavljaju trajnu povredu u njenom biću. Okrenutost ka unutrašnjem životu, a ne ka spoljašnjem svetu, premalo prijateljskih odnosa, česti doživljaji praznine i hipersenzitivnost, uzrok su čestih strahova, depresija i pomisli na smrt. Tu počinje njena prva borba sa maničnom depresijom, kojoj odoleva uprkos dva pokušaja samoubistva, sve do tragičnog kraja u svojoj 59. godini.

Njenom psihom najviše se bavio njen suprug, Leonard Vulf, izdavač, pisac i društveni aktivista, koji je bio svedok svih njenih psiholoških padova. Virdžinija je svoje poslednje pismo, puno topline, ljubavi i zahvalnosti, uputila upravo njemu.

Koliko znam, još uvek se povodom samog čina samoubistva, postavlja pitanje da li je to bila hrabrost ili kukavičluk. Otvaraju se iste polemike. Kakvo stanje osećanja postoji u biću dok korača ka hladnoj reci (a u Engleskoj je svaka reka hladna, bez obzira na doba godine), s namerom da okonča svoj život? Tu ne postoji svest o radnji. Tu nema mesta emocijama. Postoji samo pusta praznina, inače česta gošća u domu Virdžinijinog bića. Tada i tu ne svraća intelekt, u takvom trenutku se, izgleda, razum i osećanja ne poznaju.

Samoubistvo se tumači i kao čin predaje. To je adekvatna reč za to trenutno stanje ljudskog duha. Ako je tako, onda je Virdžinija Vulf to učinila kada je uvidela da je na izmaku snage, da postaje u borbi sa svojim negativnim i problematičnim duševnim stanjima, da više ne želi da stvara probleme svojim najdražima, a ostavljajući za sobom dovoljno pisanih vrednosti koje su i danas predmet izučavanja.

SLOBODA GOVORA I PISANJA...

Ova žena visokog intelektualnog potencijala, okarakterisana je i kao egocentrična ličnost. Razvoj stvaralačke strane njene prirode proizašao je upravo iz navedenih psihotičnih stanja, u trenucima najdubljeg ponora njene duše. To je svojstveno genijalnim umovima. Tako sazdana ličnosti se ne sreću svakodnevno, na njih se nailazi samo u retkim prilikama. Osobe koje poseduju visok nivo inteligencije, često nisu uobičajenog mentalnog sklopa, a najčešće ih ni okolina ne razume. Nije ih lako pratiti u njihovim idejama, a najteže je prihvatiti njihova ponašanja i stanja svesti. Tako neshvaćeni, povlače se u sebe,

⁸¹ * Svi citati navedeni u ovom tekstu nalaze se u knjizi Virdžinija Vulf "Tri gvineje, Feministička 94 i Žene u crnom, Beograd, 2001, prevela s engleskog Dragana Starčević.

što im stvara bolan osećaj usamljenosti. Prosečna okolina nigde nije spremna da se divi blistavom umu, i da ga, iako ga ne razume, izuzme iz proseka i poštuje, a kamoli da njegove domete primeni za svoj i opšti napredak. Takve osobe pribegavaju pisanju, koje postaje sigurno sklonište i jedan od načina da ono što je proizvod njihovog uma bude čitano, kada već ne može da bude saslušano.

...za kćeri obrazovanih muškaraca

U svom delu *Tri gvineje*, Virdžinija Vulf najviše govori o jednom načinu sagledavanja neravnopravnog položaja žene toga vremena, a to je obrazovanje. Tokom pisanja, služi se konstrukcijom “kćeri obrazovanih muškaraca”. Kroz nju isijava izvesna doza cinizma, jer – kako bi inače privukla pažnju na problem diskriminacije žena koji vekovima postoji? Pisanjem uspeva da prizove mnoge svoje protivnike na “obračun”. Njih je mnogo, ali je želja za oslobađanjem i ličnom intelektualnom slobodom kod nje veoma jaka. Uspeva da se bavi temama koje zaokupljaju ženski rod, a da pri tom, kao i uostalom svaka “nova i nedokazana stvar”, vrlo često ostaje sama na vetrometini analitičara suprotnog pola.

Ipak, ono što nam je ostavila u nasleđe jeste citat koji sledi i na koji se vredi vraćati svaki put kada stignemo do momenta preispitivanja sebe i svojih odluka:

“...Prodavati um mnogo je gore nego prodavati svoje telo.

Jer kada žena prodaje svoje telo, prodaje trenutno zadovoljstvo i dobro se pazi da se “transakcija” tu i okonča. Ali, kada žena proda um, njegov anemičan, opak, gorak, nametnut i bolestan proizvod pušta se na slobodu da inficira i korumpira, da poseje seme bolesti kod drugih.

Prva “prodaja” je benigna, može se sprečiti i saseći u korenu, a i lakše se prevazilazi, dok je druga malignog karaktera i deluje razarajuće.

Zato ne dozvolite da napravite preljubu uma svog...”

ŽENE I POLITIKA (kao oruđe)

Finansije su oružje. Okidač je politika.

To saznanje imala je i Virdžinija Vulf. Nadprosečno inteligentna, sa dobrom obrazovnom podlogom, vrlo rano je spoznala krug u kojem se ceo društveni sistem svodi na ulaganje u muškarce, počevši od obrazovanja (*Fond za Arturovo obrazovanje, Kembridž,*

Oksford...), pa sve do mnogih drugih privilegija u društvu. Ona navodi, poređenja radi, da je ženama dodeljeno samo da besplatno prenose svoje profesionalno stečeno znanje onima kojima je to potrebno, a i da su zakoni Engleske „vodili računa“ o tome da žene ne mogu da naslede veliku imovinu. I pored svega, ona pristaje na to da se jedna gvineja odvoji za obnovu koledža, kako bi se školovale „kćeri obrazovanih muškaraca“, koje će zatim zarađivati za život obavljajući svoje profesije.

Međutim, ona i dalje sumnja da će njihov nezavisan i objektivni stav imati uticaja na sprečavanje ratova. Zašto? Zato što javno mnjenje i dalje ne dopušta da žene, i pored svoje intelektualne slobode, budu akterke društvenih pomeranja i promena. Bilo kako bilo, i danas smo svedokinja toga da se prisustvo žena u politici još uvek doživljava kao “strano telo u organizmu”!

ŽENE I EKONOMSKA NEZAVISNOST

Nezaposleni nisu izvor ni duhovnog ni intelektualnog bogatstva za svoju zemlju!

Virdžinija Vulf, kao jedna od začetnica feminističke teorije, počela je da se bavi ženama i njihovim položajem u društvu kroz pisanje o njima. Na veoma lucidan način, kroz opšti društveni problem nezaposlenosti, uspeva da privuče pažnju na „žensku sudbinu“. Logično, jer onog trenutka kada se problem nezaposlenosti u jednoj zemlji uoči kao problem, jasno će se prikazati da je procenat nezaposlenih žena veći. Još ako je sreće da se neko prihvati da rešava taj problem, onda mi, žene, makar i kroz negativni kontekst, imamo šanse da se nametnemo kao vidljivi deo opštedruštvenog problema.

Istine o kojima Virdžinija piše potkrepljene su vrlo jednostavnim primerima. Ona citira Meri Kingzli, koja kaže:

“...Ne znam da li sam vam ikada otkrila činjenicu da mi je učenje nemačkog jezika bilo celokupno plaćeno obrazovanje koje sam dobila. Na obrazovanje mog brata potrošeno je dve hiljade funti...”

U nastavku, Virdžinija Vulf kroz istoriju ženske emancipacije skreće pažnju na siromašno obrazovanje (misleći na novčana ulaganja) kod žena i odsustvo prava i privilegija. Otvoreno postavlja pitanje:

šta je sa plaćanim radom u kući, sa rađanjem i odgajanjem dece; da li su za rad jednake vrednosti jednake i plate; da li postoji ravnopravni uticaj na određene društvene pojave i tako dalje. Ona kroz svoje razmatranje ekonomskog položaja žena predočava javnosti njihovu odsutnost u procesu stvaranja zvanične istorije.

Zanimanje, profesija žene

Rad u svojoj profesiji jedini je način da zaradimo novac

Iz ovoga bi se mogao izvući zaključak da je pisanje put kojim treba ići, jer se pisana reč svakako bolje “taloži” u memoriji, nego usmeno kazivanje. Dakle, Virdžinija Vulf ima pravo kada govori, tačnije nagovara darovite žene da nastave da se bave svojom profesijom, pisanjem. Ona u svojoj knjizi *Tri gvineje*, kaže sledeće:

“...Već smo primetile činjenicu da je književna profesija, da je tako jednostavno nazovemo, jedina profesija u kojoj se nisu vodile bitke u devetnaestom veku. Nije bilo bitke u Ulici hrane. Ta profesija nikad nije bila nedostupna kćerima obrazovanih muškaraca. Razlog je, naravno počivao u njenim izuzetno jeftinim profesionalnim zahtevima. Knjige, pera, hartija veoma su jeftini.”

Virdžinija Vulf stavlja pisanje u red slabije plaćenih zanimanja. Konstatcija je tačna, jer spisateljski talenat do danas nije naišao na veću plaćenost, uprkos tome što se i pored savremene tehnologije još uvek služimo “starim dobrim” zapisima. Štampane knjige su još uvek izvor mnogih saznanja, iz njih učimo, a ako je suditi po izreci “zamkovi se ruše, ljudi se gase, a knjige ostaju”, valja ih više ceniti. Virdžinija Vulf je bolno svesna toga koliko je izraženo i sveprisutno protivljenje očeva „kćeri kojima je uskraćeno pravo na zaradu“. Naime, Očevi smatraju da je rad za platu ispod dostojanstva njihovih kćeri i da je to mesto zaposlenja prihvatljivo samo ako je počasno i korisno. Stoga je veoma važno da uspemo da za svoje kćeri, pored ljubavi, od malena izdvojimo i novac koji će im trebati za obrazovanje, za pomoć u radu u svojoj profesiji, za nesmetano pisanje, za stvaranje njihove lične ekonomske nezavisnosti. Važno je da naše kćeri ne budu, kako Virdžinija Vulf kaže, samo “kćeri obrazovanih muškaraca”, već da se obrazuju po principu jednakih mogućnosti. Da isto tako, svojim sinovima, pored ljubavi, damo i jedno drugačije razmišljanje. Nama je potreban drugačiji pogled

na svet. Moramo imati predstavu o svetu koji će najviše da liči na onaj koji za sebe želimo. Da bismo hodale u tom pravcu, umesto opravdanja, istorije i porekla birajmo dostojanstvo, samopouzdanje i veru u sebe.

PORUKE

Uzajamnim poštovanjem (brigom o velikim delima velikih žena) nastavljamo da gradimo svet u kojem će RAVNOPRAVNOST zaista biti deo naših života. Na putu izgradnje mira, civilizovanog društva, boljeg života i međusobnog uvažavanja, prethodi briga o delima koja imaju dokazanu vrednost. Jedan od načina je vraćanje na pisanje poznatih žena Evrope, ali je još važnije od toga – stvaranje novih.

Svaka od nas je važan deo procesa promena. Nama koje smo tu da se bavimo promenama na bolje, ova konstatacija svakako uliva optimizam i daje snagu. S jedne strane. Opet, sa druge, ako se uzmu u obzir istraživanja o položaju žene u Srbiji danas, nemamo mnogo razloga za radost. Ako se zna da su žene i dalje manje plaćene, više nezaposlene, žrtve nasilja i diskriminacije, ne preostaje nam ništa drugo, već da, kroz institucije i lični aktivizam intenzivnije delujemo. Za početak imamo instituciju (Zavod za ravnopravnost polova), imamo ne „kćeri obrazovanih muškaraca“, već vrlo obrazovane kćeri i imamo sebe same. Nije li to dovoljno?

Put koji vodi ka pobedi nikada nije posut samo usponima, već i padovima, pa i gubicima. Prepreke postoje i one se moraju prevazilaziti, nikako obilaziti. Nije uputno odustajati, naročito kada se unapred zna da se ni do koje pobede ne stiže lako. Mi, žene, to bar znamo! Žene ne bi smele da se nakon poraza osećaju osete i poražene. To ih objektivno demoralise i to je razumljivo. Ali, pridavati preveliku pažnju tom trenutku nije toliko neophodno koliko je važno osmišljavanje sledećeg koraka. Međusobno podržavanje, ulivanje optimizma i nade koja jača, svakako su pravi potezi koji mogu da nas uvere da će neka sledeća bitka biti dobijena. Uzajamna podrška žena je veoma bitna, ali to otvara jednu novu temu koja se zove solidarnost.

Važno je prepoznati Veliku Ženu. Koliko je meni poznato, ne postoji model po kojem se one prepoznaju ili kako dalje da se razvijaju. Ne znam čak ni kako treba da izgledaju. Jedno je sigurno: one ne

smeju da budu sklonjene sa putanje koja je zacrtana prethodnim zajedničkim dogovorom. Zato je važno da se povezujemo, mada se, na žalost, još uvek nedovoljno dobro organizujemo, i da se međusobno podržavamo. Jedino tako možemo zajednički stvoriti neki novi bolji svet. Bolji svet za „kćeri obrazovanih muškaraca“, ali i za „kćeri aktivnih, obrazovanih i samosvesnih žena“.

Sažetak

Kroz pet ključnih sintagmi, a na osnovu dela *Tri gvineje* Virdžinije Vulf, u tekstu koji sledi, nastavila sam da se bavim aktuelnim pitanjima žena iz svog okruženja. Sasvim nenamerno, ispostavilo se da sam napravila presek stanja u razmaku od sto godina. Posle niza godina iskustva u radu sa ženama, moja zapažanja su prikupljena u neku vrstu zaključka sa porukama koje, u nastavku koji sledi, šaljem kroz svoje pisanje. Ono što je važno da napomenem jeste da se biografija, dela i način pisanja ove poznate engleske spisateljice, provlače kroz sve segmente mog zapažanja, a svako kritičko sagledavanje iz mog ugla treba tumačiti samo kao podsticaj za dalji rad.

VIRDŽINIJA VULF - biografija
SLOBODA GOVORA I PISANJA
ŽENE I POLITIKA
ŽENE I EKONOMSKA NEZAVISNOST
PORUKE

Summary

Through five key syntagms, and based on Virginia Woolf's *Three Guineas*, I focused in this text on current issues concerning women in my environment. Completely unintentionally, it seems I have made a situation overview for a period of one hundred years. After years of experience in working with women, my observations are collected into a sort of a conclusion with messages I am sending through this text. What is important to note is that the biography, works and literary style of this famous English writer permeate all segments of my observations, and any critical point made from my side should be interpreted as an encouragement for further work.

VIRGINIA WOOLF-biography
FREEDOM OF SPEECH AND WRITING
WOMEN AND POLITICS
WOMEN AND ECONOMIC INDEPENDENCE
MESSAGES

Literatura

1. Virdžinija Vulf "Tri gvineje", Feministička 94 i Žene u crnom, Beograd 2001, s engleskog prevela Dragana Starčević
2. M.Živanović: Ispovest Virdžinije Vulf – Elizabetanska drama, u: „Dnevnik spisateljice“, Feministička 94, Beograd 2002.

IZMEĐU PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI

Umeće okretanja stranica u životu – Kako postati i ostati individua – žena? Neformalni esej povodom stogodišnjice rođenja Simon de Bovoar, iz ličnog ugla

Ne sećam se više koliko puta sam pokušala poslednjih meseci da stavim na papir sve što mi je palo na pamet prilikom ponovnog čitanja nekih dela Simon de Bovoar. Na kraju uvek sam odustajala. Dok nisam jednog dana, šetajući obalom Dunava kod Novog Sada, u mislima počela da pišem ovaj neformalan esej o Simon, u stvari o sebi, a pomalo i o nama, ženama svakodnevice. Propuštajući reči preko svojih unutrašnjih senzora, polazila sam od svog aspekta, možda drugačije i ne bih mogla, jer tokom mog životnog i radnog veka nisam se profesionalno bavila književnošću. Studije o Simon, o životu i delu, o njenoj filozofiji, o ponovnom čitanju i tumačenju njenog bogatog i obimnog stvaralaštva, već su napisali, ili pišu, odnosno pišaće oni koji se bave time: filozofi/filozofkinje, književnici/književnice, naučnici/naučnice, profesori/profesorke... Naime, životni i stvaralački opus Simon de Bovoar krije u sebi puno izazova, pa je verovati, baš zbog toga, da će biti tema još bezbrojnog filozofskog diskursa. Njena književna i filozofska zaostavština iznosi približno pet hiljada stranica. «Za sebe u 21. godini kaže, „moja strast je filozofija“, u 23. godini piše „nesumnjivo je da sam žena“, u 26. „Moj život je moj projekat“. U poslednjem TV intervjuu kaže „da nikada nije bila diskriminisana kao žena“, a u međuvremenu napiše čuvenu knjigu „Drugi pol“, koja će je lansirati među kultne autorke feminističke literature, i u kojoj na 800 strana dokumentuje najokrutnije oblike diskriminacije i ropstvo žena.» (Marković, 2008, VII)

Minuti su prolazili dok sam gledala usled vetra razigranu reku, kako sitni, talasi vijaju jedni druge, kao da se takmiče, da što pre stignu do Crnog mora. Zastala sam kod mosta Sloboda, razapeta u mislima između prošlosti i budućnosti. I one daleke, a i ove nedavne. Zamišljala sam sebe, da sam na onom brodu pomirenja i to-

lerancije koji bi trebalo da krene iz Novog Sada, pa sve do Pariza. Ne slučajno. Civilna organizacija «Esperanca» je pripremala nešto slično za ovo proleće, pa je odloženo, navodno za jesen. Niz radionica bi se održalo do Pariza, a u svakom gradu još dodatne. Jedna tema bi trebala da bude posvećena i Simon. Možda baš na obali Sene u Parizu kod pešačkog mosta Simon de Bovoar, napravljenog 2006. godine po projektu arhitekta Ditmara Fajhtingera. On je mostu dao oblik stilizovanih ženskih oblina što asocira na to da njen privatni život i posle dve decenije od njene smrti privlači mnogo više pažnje od njenog intelektualnog, filozofskog dostignuća. Uzgred rečeno, pešački most vodi do Nacionalne biblioteke.

Prva moja zamisao prilikom izbora teme ustvari je bila, da ću započeti ovaj neformalni esej sa prisećanjem na prvu knjigu koju sam dobila na poklon, a koju je napisala Simon de Bovoar „Uspomene lepo vaspitane devojke“. Na obali Dunava mi je odjednom sinulo: treba da sledim tu nit ako želim da budem iskrena i dosledna prema samoj sebi. Tek sam bila napunila osamnaest godina, kada sam na jednom književnom takmičenju u Subotici dobila tu knjigu. Počela sam odmah da je čitam i ponovo sam shvatila koliko znači u kakvoj sredini, pod kakvim okolnostima raste, razvija se i uči jedno dete, buduća ličnost. Sećam se, koliko sam bila zahvalna što sam baš tu knjigu dobila. Nakon toliko godina ponovo sam je skinula sa police, u prevodu Petera Nađa na mađarski jezik (Forum, 1966 godine), a iz Ženskih studija pozajmila na srpskom u prevodu Mirjane Vukmirović (Prosveta, 1994).

Knjiga «Uspomene lepo vaspitane devojke», ponovo me je podsetila na vreme od pre više od četiri decenije, kada sam je prvi put pročitala, a pri tom sam osetila kako sam čitajući je po drugi put u stvari ponovo stvarno postala punoletna. Sticajem okolnosti shvatanje i pokušaj razumevanja sveta u kojem živimo, još traje. A verovatno će i dalje trajati. «Lekciju svoju čovek uči, dok je živ...» (Đula Revicki, pesma *Diákélet – Đačko doba*).

Bezbrizno detinjstvo, vaspitanje, učenje jezika, mnogostrano obrazovanje nesumnjivo su bili oni preduslovi koji su uticali na formiranje sopstvenog ja i ličnosti. Možda od svih drugih, delom autobiografskih romana, iz eseja iz ovog autobiografskog romana, objavljenog 1958. godine, saznajemo najviše, čitam u predgovoru, iz

pera Petera Nađa, možda više od bilo koje studije. Čak od onih koji pokušavaju da analiziraju stvaralački opus, a i privatni život najpoznatije francuske filozofkinje, spisateljice, intelektualke, feministkinje, koja je svojim, možda najpoznatijim delom «*Drugi pol*» (1949) utrla put savremenom feminizmu.

Nakon skoro idiličnog detinjstva Simon de Bovoar već u ranoj mladosti «sve odlučnije se okreće protiv tog sveta u kojem je odrastala, da za studentske dane otvoreno i dosledno poriče: svet francuskog konzervativnog i katoličkog plemstva i građanstva». Ova biografija govori o takvim društvenim slojevima, životu, formama mišljenja sa početka dvadesetog veka, o kojima gotovo da ne možemo ništa pročitati u drugim knjigama napisanim u tom vremenskom periodu. (...) Kod opisivanja studentskih godina, skoro neočekivano, srećemo se sa jednim zanimljivim mađarskim detaljem. Skoro neočekivano, jer od «Francuskih varijacija» Đule Ilješa znamo da je između obećavajućeg, na početku rata tragično poginulog mađarskog pisca Andraša Hevešia i Bovoar postojala neka veza – po Ilješu, Heveši je bio zaljubljen u Bovoar. Sada, na stranicama ove knjige, pojavljuje se «*Bandi*», buc masti lik mađarskog novinara, koji često menja raspoloženje, mrcvari se u protivrečnostima i zbog nesretne ljubavi što oseća prema Ukrajinki Štefi, izbegle iz Poljske u Francusku, prema prijateljici Simon de Bovoar. Napisani detalji nesumnjivo su istiniti. Bovoar tako je malo mogla znati o književnom značaju Hevešia, da ne možemo sumnjati u verodostojnosti napisanih reči.» (Bovoar, 1966, 11) Detalji koji trajno ostaju, dopunjuju mađarsku književnost, mislim u sebi.

Biografija, stvaralaštvo Simon de Bovoar, feministkinje, i najzad gde smo sada, nakon sto godina? Kako da krenemo svojim putem rodne ravnopravnosti? Da pri tom biramo svoj život?

«Zorom u četiri sata sam se rodila, 9. januara 1908., u sobi s belo lakiranim nameštajem, okrenutim prozorima k' Bulevaru Raspaj.» (Bovoar, 1966, 15) Ovako počinje biografski roman Simon de Bovoar «*Gospođa de Stal XX veka*». Simon de Bovoar je rođena u Parizu na Monparnasu, koji upravo u to vreme postaje središte umetničkog života grada svetlosti, a tu je 14. aprila 1986. i umrla i sahranjena na drevnom groblju Monparnas, pored Žana Pola Sartra (Vukmirović, 1994, 343). U «*Uspomenama lepo vaspitane devojkice*» detaljno piše

o svom detinjstvu, o odrastanju, a pri tom ujedno i analizira prvih 20 godina svoga života. U katoličkoj gimnaziji maturira, privatno uči filologiju i matematiku. Prvi slom i konflikt sa ocem doživljava zbog gubitka vere. Nakon mature studira na Sorboni filozofiju, nastavlja studije, gde se upoznaje sa Žan Pol Sartrom kome će ceo život biti saputnica. Kada je hospitovala u liceju «*Žanson-de-Saji*» već je bila svesna da studentkinje više moraju da se dokazuju od studenata. Bez obzira na sve ona piše: «*Odista nisam žalila što sam žena; to mi je, naprotiv, pružalo velika zadovoljstva. Vaspitanjem su me ubedili da je moj pol u intelektualnom pogledu inferioran, a to mišljenje su prihvatile i mnoge devojkice slične meni. Žena se ne može nadati da će položiti profesorki ispit a da ga pre toga nije barem pet ili šest puta polagala,*» govorila mi je gospođica Rulen, koja je već dva puta padala. Zbog tog hendikepa moji uspesi su dobijali veći sjaj od uspeha studenata muškaraca: bilo je dovoljno da im budem ravna. (...) Prema meni se nisu ponašali popustljivo, već izuzetno ljubavno, jer u meni nisu videli suparnicu; na ispitu su devojkice ocenjivane prema istim skalama kao mladići, ali su ih primali kao prekobrojne, te im nisu otimala mesta.» (Bovoar, 1994, 280-281)

Posle diplomiranja 1929. godine, predaje filozofiju u srednjim školama u Marselju (do 1932), u Ruenu (do 1937) i u Parizu (do 1943). Za vreme nemačke okupacije optužuju je za «zavođenje mladih» i udaljavaju je sa katedre. Njen «*greh*» je bio što je odbila da utiče na jednu svoju učenicu da prekine svoj odnos sa jednim pesnikom, Jevrejcem. U suočavanju sa protivrečnostima svakodnevice svoga vremena, Bovoar kaže da treba umeti okrenuti stranice u životu. Posle toga živi samo za književnost, piše i mnogo putuje. Obišla je skoro čitav svet od Amerike do Sovjetskog saveza, bila je u Kini, Japanu, Brazilu, Meksiku, na Kubi.

U prvom njenom romanu «*Gošća*», objavljenom 1943. godine, piše o neobičnom ljubavnom trouglu, dok u drugom «*Tuđa krv*» (1944) naglasak stavlja na društvene prilike, na izazove otpora, na moralno-filozofska pitanja slobodnih izbora.

Bovoar i Sartr 1945. godine dospevaju u središte pažnje javnosti. U tom periodu pokreću zajednički časopis «*Les Temps Modernes*» („*Moderna vremena*“), u kojem dominiraju tekstovi o egzistencijalizmu, o savremenim strujanjima. Postali su zagovornici levice, ali

nikada se nisu opredelili ni za jednu političku stranku. U to doba je objavljen njen filozofski fantastični roman «*Svi su ljudi smrtni*», koji mnogi književno-filozofski kritičari i dan-danas smatraju romanom koji sledi ideje egzistencijalizma i jednim od najinteresantnijih avanturističkih romana spisateljice. Iz beletristike ističe se „*Mandarin*“, za kojeg je dobila Gonkurovu nagradu 1954. godine. Taj roman nije samo uzbudljivo štivo, nije samo dokument o vremenu, o moralnim dilemama francuskih levičara oko postojanja gulaga u Sovjetskom Savezu, nije samo interesantna, dinamična, raznolika hronika simpatizera društvene revolucije, i onih «*mandarina*» koji su se u nekoj meri otcepili od naroda, ali istovremeno ne mogu da se oslobode od svega onoga što tišti široke mase, nego je, pre svega, jedinstveno umetničko delo. Senzualno, na veoma osetljiv način prikazuje intimni život i privatnost svojih junaka.

Kako da čitamo dela i slušamo poruke Simon de Bovoar danas?

Stalno razmišljam u sebi o tom pitanju od kada sam izabrala životni i stvaralački put te veoma interesantne ličnosti prošloga veka i iz aspekta filozofije, a i zbog feminizma. Osećam: ima puno da nam kaže i danas. Naročito u svojoj čuvenoj, po nekima najpoznatijoj studiji «*Drugi pol*» (1949). U ovom delu sažela je skoro sve što je dotle objavila; od naučnih radova, istraživanja do ličnog iskustva. Izazvavši protiv sebe oštru kritiku dela javnog mnjenja, pa i Vatikana koji delo smatraju skandaloznim i traže njegovu zabranu. S druge strane, feministički pokret prihvata delo kao temeljni akt svoga delovanja. Simon de Bovoar je u toj knjizi pokrenula izazovni diskurs o stereotipima, o predrasudama koje su na neki način i danas prisutne, a odnose se na primer, da su žene individue drugog reda. Čitajući «*Drugi pol*» van svake sumnje je da Bovoar spada u red najvećih filozofkinja, te da je veoma značajna i za filozofiju, a i za svakodnevicu, rekla je u Novom Sadu na Filozofskom fakultetu Eva Bahovec, vanredna profesorka na Univerzitetu u Ljubljani. A ujedno postavila i pitanje, aktuelno i dan danas: «*Kako treba da uvodimo ženu u istoriju filozofije, koja je možda poslednja tvrđava bez žena? S druge strane da razmišljamo o teorijskim radovima; šta je aktuelno, šta jeste, šta nije život? To da danas u Sloveniji na fakultetu, na Filozofskom maratonu, koji je inače odr-*

žan pod pokroviteljstvom UNESCO, u organizaciji Filozofskog društva Slovenije, sedi 9 muškaraca, filozofa, a nijedna žena. Oni su govorili o svim temama, vezanim za “mušku” i “žensku” filozofiju. Smatrajući, pri tome, da su žene u filozofiji poseban problem. Za mene je to simpotom, jer na ženu i nadalje gledaju kao na “nešto drugo”, a ne sa aspekta rodne ravnopravnosti. Osim toga, niko se nije setio da ovogodišnji Filozofski maraton posveti stogodišnjici rođenja Simon de Bovoar. A na moj predlog još nisam dobila odgovor. To nam daje pravo za duboko razmišljanje.» (22. januara 2008.)

U «*Drugom polu*», u delu koja se smatra jednim od prekretnica u istoriji teorijskog, filozofskog mišljenja feminizma, Bovoar veoma intrigantno postavlja pitanje: «*Šta je žena?*» (Bovoar, 1983, I-11) Drugi tom počinje sa poznatom rečenicom: «*Žena se ne rađa kao žena, već to postaje. Nikakva biološka, psihička i ekonomska predodređenost ne definiše lik koji ženka čoveka dobija u društvu; čitava civilizacija stvara taj prelazni period između mužjaka i kastrata nazvan ženski rod. Isključivo posredovanje drugih može od jedinke stvoriti Drugog. Sve dok egzistira za sebe, dete ne može shvatiti da se po polu razlikuje. Telo devojkice i dečaka isprva je zračenje subjektiviteta, oruđe kojim se spoznaje svet: deca shvataju svet očima, rukama, a ne polnim organima.*» (Bovoar, 1983, I-11)

Žene danas kao i pre sto godina, a kao i nekad davno, piše Bovoar, sačinjavaju otprilike, u Srbiji za koji procenat čak i veću, polovinu čovečanstva. Globalno gledano žene su ipak drugi pol, o kojem institucionalno odlučuju većinom muškarci. Od Protagore znamo da je «*Čovek mera svih stvari.*» Znači i žene su ljudi, samo što nisu ravnopravne ni dan-danas, skoro ni u jednoj državi na svetu. Pravni status žena nije identičan sa statusom muškaraca. «*I kada su joj prava apstraktno priznata, duga navika onemogućava da ta prava nađu konkretne izraz u životu. Ekonomski, muškarci i žene sačinjavaju gotovo dve kaste. U svemu jednaki, muškarci imaju povoljnije uslove, veće plate, više mogućnosti za uspeh nego njihove konkurentkinje od nedavna. U industriji, politici, itd. zauzimaju najviše mesta i nalaze se na najvažnijim položajima.*» (Bovoar, 1983, I-19)

Biti, znači postati. Ženom se postaje. Samovaspitanjem, ličnim usavršavanjem, učenjem, kontinuiranim građenjem samog sebe do autonomne ličnosti. Samo tako se može izaći iz

tradicionalne patrijarhalne pozicije što su je nametnuli, odredili, stvorili prvenstveno muškarci. Danas, još uvek, i nakon skoro šest decenija od «Drugog pola» – svet je po meri muškaraca, a žene su uvek iza njih, u najboljem slučaju, pored njih. Ženama su u istoriji patrijarhalne civilizacije dodeljene reproduktivne dužnosti: rađanje, odgajanje dece, održavanje celog domaćinstva, «zadovoljavanje potreba subjekta civilizacije – muškarca. To nije uloga Prvog pola». A kako Bovoar kaže: «Nismo rođene nesposobne da otvorimo flašu vina ili da upalimo cigaretu, nego su nas takvima napravili.» (Bovoar, 1983, I-91) Pouka: ako uloge pola nisu prirodnom date, nego su naučene, onda mogu i da se „oduče“. Da, na primer, ženama uloga žrtve nije društveno predodređena, i da iz te uloge one mogu da izađu, uz podršku prijateljica, iskrenog prijatelja, uz podršku civilnih organizacija, institucija, zakona... Ostvarivanje individualne slobode i etičnosti je u stvari suština filozofije Simon de Bovoar, jer samo filozofija koja priznaje slobodu jedinki, slobodu izbora i egzistencije može biti etična.

«Drugi pol» i dvotomni filozofska studija «Starost» nesumnjivo su uveli Bovoar u sam vrh svetske esejistike. Spadaju u najčitanija njena dela, kao i njene autobiografske, memoarske knjige: «Uspomene lepo vaspitane devojkice», «Najbolje godine», «Moć stvari», «Svođenje računa», «Veoma blaga smrt» i «Ceremonija oproštaja».

Birajte svoj život, poručuje Bovoar. Ona je uspela skoro u potpunosti da to i ostvari. Mada sve može biti relativno, a i to je pitanje pogleda. Povodom stogodišnjice njenog rođenja u Parizu na Univerzitetu Didro, u „Centru Rolan Bart“ je održana trodnevna međunarodna konferencija u organizaciji „Društva Simon de Bovoar“ i fondacije „La Florens Guld“. Predsedavala je poznata profesorica, psihoanalitičarka i književnica Julija Kristeva. Bila je prisutna filozofkinja Silvi Le Bon de Bovoar, koju je Simon de Bovoar usvojila. Iz štampe znamo da su i uoči, za vreme a i posle konferencije objavljene brojne knjige, studije, prikazane su televizijske reportaže, dokumentarni filmovi povodom tog događaja u Parizu. «Nekonvencionalni život ovog francuskog para Simon de Bovoar i Žan Pola Sartra, ponovo je u žiži interesovanja i na naslovnim stranicama francuskih novina-časopisa», piše Anželik Krisafis, u Gardijanu, citirajući poziv biografkinja Bovoar, Danijele Sallenav, da se «ove godine usredsredimo na njeno celokupno delo, ne

samo na njen ljubavni i seksualni život koliko god da je i on bio važan». Bilo bi bitno da konačno Simon de Bovoar izađe iz senke Žan Pol Sartra. (Stojanović-Čvorić, 2008, 31).

Delimično sam pročitala ono što je objavljeno u medijima u Srbiji i Mađarskoj. Interesantan je članak Nataše Marković u Danasu. I naslov «Birajte svoj život» je u duhu jubileja, priličan najvećoj francuskoj intelektualci, filozofkinji i književnici. «Dugogodišnjoj saputnici čuvenog francuskog filozofa, barda egzistencijalizma, Žana Pola Sartra, sa kojim je provela pedeset jednu godinu zajedničkog života, druženja, putovanja, rada, intelektualnog angažmana, na neuralgičnim temama sveta, od Alžira, Raselovog suda, do Vijetnama. O poslednjim godinama njihovog života, i njihovih razgovora, ostaviće zanimljivo svedočenje u knjizi: “Ceremonija oproštaja”. Jedan od najpoznatijih parova sveta držaće do lične slobode, a ona će ženama poručiti: “Birajte svoj život...” Kada su se sreli, početkom dvadesetih godina, na nekoj večeri u Parizu, ona je imala 22 a on 25 godina i nikada nisu živeli pod istim krovom. I jedno i drugo imali su i druge “slučajne” ljubavi.» (Marković, 2008, VII) Svoj odnos nazivaju «jedinstvenim i otvorenim», i možda baš zbog toga će postati jedan od najslavljelijih, nekonvencionalnih, neformalnih intelektualnih parova. Nikada se nisu venčali, a ipak, ili možda baš zbog toga, su posvetili sebe jedno drugom. Iz njihovih dela znamo da su imali emocionalne i seksualne veze sa drugim osobama, da su međusobno razmenjivali svoja iskustva.

«Ovostrana obala jedne ljubavi» je naslov teksta Janoša Lackfija objavljen u časopisu «Nađvilag», iz kojeg sam više saznala o odnosu Simone de Bovoar sa američkim piscem Nelsonom Algrenom. Lackfi počinje citatom, odlomkom iz pisma Bovoar Algrenu: «Vi ste čeznuli samo za malom rasonodom u jednoj divnoj prolećnoj noći, a ja samo za noć, za vruće prepuštanje u rukama jednog prijatnog čoveka, a sada vidite šta biva sa nama?» (Lackfi, 2001) Ta jedna noć, u stvari njihova ljubavna veza trajala je sedamnaest godina. Površno poznanstvo u početku, sazrelo je u strastvenu vezu, kasnije do bolnog raskida, pa do ponovnog, ovog puta krhkog prijateljstva.

Simon de Bovoar, na poziv više univerziteta, otputovala je u Ameriku 1947. godine. Sa ovog putovanja će objaviti poznati američki putopis «Amerika iz dana u dan». Dok je boravila u Čikagu

Algren, odličan poznavalac grada, bio je njen vodič i domaćin. Bovoar se, kada je završila predavanje u Njujorku, vratila svojoj novoj ljubavi. Zajedno su proveli dve nedelje u Algrenovoj kući na jezeru.

Nakon povratka u Pariz veoma često (u proseku 4-5 dana) se dopisuju. Bovoar još tri puta putuje za Ameriku, a Nelson Algren 1949. i 1960. godine u Pariz, i pri tom zajedno obilaze Evropu. Algren ju je još u prvim godinama molio da se venčaju, čeznuo je za porodicom, decom. Bovoar odbija brak, detaljno obrazlaže svoj pogled na život, porodicu i zbog čega ne želi dete. Kao svoj najveći razlog navodi da voli Francusku i ne može da se odvoji od Pariza... U pozadini je, u stvari, Sartr. Njihovu vezu Algrenu otkriva već 1948. godine, veoma otvoreno govori i o njihovom intimnom životu, čak i o tome da je Sartr bio prvi muškarac u njenom životu, pre njega niko je nije ni poljubio. Kasnije u jednom pismu Bovoar piše: «Naš život (mислеći na Sartra) je već podugo postao jedinstven. Rekla sam Vam da naša veza koliko je tesna, najviše liči na savršenu bratsku ljubav...» (Lackfi, 2001) Iz tih ljubavnih očitavanja-pisama Algrenu, puno saznajemo o intimnom životu Bovoar. Celokupno njihovo dopisivanje hteo je da objavi pariski izdavač «Gallimard» pod uredništvom Silvi Le Bon de Bovoar, međutim za pisma Nelsona Algrene nisu dobili dozvolu od njegovih pravnih naslednika. I bez toga zbirka pisama Simon de Bovoar iznosi 610 strana. I u tim pismima Simon bira svoj život, iskrena je. Čovek – žena, ako je dosledna samoj sebi i ne može drugačije.

Feministkinja novinarka Alis Švarcer je povodom stogodišnjice rođenja Simon de Bovoar objavila dve knjige. Prva knjiga je više čitanka sa odlomcima, uglavnom iz Bovoarinih eseja, pisama i sa mnogo slika. Dok druga knjiga sadrži njene intervju sa Simon de Bovoar. Alis Švarcer je imala 28 godina, kada je prvi put razgovarala sa Simon. Nakon toga, više od jedne decenije je trajao njihov razgovor: intervju između filozofkinje, spisateljice, utemeljivačice feminizma, simbola ljudskih, seksualnih sloboda i mlade feministkinje. Odlomci iz intervju, sačinjenog sedamdesetih godina:

«Alis Švarcer: Šta znači za Vas ženstvenost?

Simone de Bovoar: Opšte mišljenje je da žena treba da bude uvek žena, privlačna i lepa, da je ne interesuje vlast, slava, karijera. Da se zadovoljava prostim, tradicionalnim životom. Prirodno je, naravno da danas žena ne treba da se stidi svoga tela, promena na svom telu,

drugo stanje, menstruacija... Međutim sve ovo nije vrednost sama po sebi, jer bi to bilo smešno i apsurdno.

AŠ: U Vašim knjigama često pišete o seksualitetu, o seksualnom aktu. Čini se, da ovome Sartr nije davao velikog značaja.

SB: Naš odnos nije se bazirao prvenstveno na seksualnost, bili smo suviše intelektualni i svesni svega. Sartra zaistinu, stvarno nije interesovao seksualni čin, radije me mazio. A ja sam bila i suviše strastvena, naročito u prvim (2-3) godinama u njemu sam otkrila samu seksualnost. Ta strast je jenjavala kasnije, ali bili smo još 15-20 godina zajedno, i seksualno, mada to već nije imalo takvog značaja.

AŠ: Puno pišete o starosti. I sami osećate tegobe starosti?

SB: Nikada nisam bila narcisoidna. Nisam se pokorila svome telu, kako vreme odmiče to se više neće promeniti. (...) Ne zanima me bore. Kada sam imala 30, 35, 40 godina, pogledala sam sebe u ogledalu, i pomislila sam: baš dobro izgledam. Naspram mišljenja većine žena, nisam pridavala veliki značaj lepoti. Više me je zanimala glava, pamet, sve drugo je sekundarno.» (Lendvai, 2008)

Razbijanje zavere ćutanja

U poslednjim godinama Simon de Bovoar se bavi problemima starenja, fenomenologijom starosti. Zašto? Na pitanje koje postavlja sebi, društvu i svima nama, jer je i na početku novog milenijuma, novog veka i dalje aktuelno, ona odgovara: «Da bih razbila zaveru ćutanja.» (Bovoar, 1987, I-6) Krajem prošle godine beogradska izdavačka kuća Plavi jahač je objavila povodom rođendanskog jubileja njenu knjigu «Veoma blaga smrt» koju Simon posvećuje umiranju i smrti njene majke.

Posle smrti Žan Pol Sartra (15. aprila 1980.) kao da ne može da se pomiri sa situacijom. Vodi gorku beskrajnu prepirku sa usvojenom ćerkom Silvi Le Bon de Bovoar. Sve češće pribegava alkoholu, što zajedno sa amfetaminima ubrzava njeno psihičko i fizičko slabljenje. Umrta je od zapaljenja pluća 14. aprila 1986. godine. Sahranjena je pored Sartra na groblju Monparnas, koje je gledala sa svog prozora. Filozofkinja, feministkinja ipak je za sebe rekla «da je njeno najveće životno dostignuće veza sa Sartrom.» Svoju ljubav su smatrali oboje «apsolutnom». A njena dela pak dokazuju da je i Sartr bio u pravu rekavši: «Da je Simon de Bovoar kao ličnost mnogo zanimljivija od svih

junakinja njenih romana.» (Stojanović-Čvorić, 2008, 31)

Birajmo svoj život

«Kada pola čovečanstva (žene) izađe iz ropstva zajedno sa celim sistemom hipokrizije koju nosi sa sobom, tad će podela čovečanstva otkriti svoj pravi značaj, a zajednica čoveka i žene naći će pravi smisao.» (Bovoar, 1983, II-606) Učenje Simon de Bovoar (Kastor, kako su je zvali na Sorboni, a što na francuskom znači dobar) je aktuelno i dan danas. Ovu godišnjicu trebalo bi da iskoristimo, da se tokom cele godine bavimo raznim temama, problemima rodne ravnopravnosti, jednakih mogućnosti. Simon de Bovoar mogla bi da bude povod, polazna tačka da se otvaraju pitanja savremene filozofije, šta može da bude novi trend filozofije iz aspekta (ne)jednakih mogućnosti. Ustvari šta može da bude perspektiva, kako je profesorka Eva Bahovec rekla. Posle Filozofskog fakulteta u Novom Sadu mogli bismo drugu neformalnu radionicu posvećenu Simon da održimo na obali Dunava, sada na proleće. Setila sam se predloga profesorke Svenke Savić, jedne od osnivačica Ženskih studija «Mileva Marić Ajnštajn», šetajući nedavno levom obalom Dunava. Blago sveži južni vetar milovao mi je lice... Što da ne? Suština filozofskog stava Simon de Bovoar je u ostvarivanju individualne slobode i etičnosti. I ona je smatrala da se samo takva filozofija, koja vrednuje pojedinačnu slobodu, egzistenciju i slobodu izbora, može nazvati etičnom.

Sloboda izbora, stvarnost i realnost naše svakodnevice. Položaj žena u Srbiji obeležen je uslovima otežane i neravnomerne transformacije društva. Ključ je u upoznavanju sopstvenih prava, institucionalnih, zakonodavnih i ostalih okvira u kojima mogu da nađu njihovo ostvarenje. Ali i upoznavanje dela naše feminističke istorije, kroz delo Simon de Bovoar.

Učenjem, ličnim usavršavanjem, birajmo svoj život... Mislim, dok gledam kako jedan brod plovi nizvodno Dunavom.

Sažetak

Životni i stvaralački opus Simon de Bovoar krije u sebi puno izazova koji nas podstiču na razmišljanje, i na usavršavanje, s ciljem da stalno gradimo sebe. Mada sazrevanje i formiranje autonomne ličnosti u mnogome zavisi i od toga u kakvoj sredini, pod kakvim okolnostima raste, razvija se i uči jedno dete. Žena se ne rađa kao žena, već se to postaje, kaže Bovoar u *Drugom polu*. Nakon skoro šest decenija od tog njenog dela svet je i dalje po meri muškaraca, a žene su iza njih. U najboljem slučaju pored njih. Iz te uloge žene mogu izaći ostvarivanjem individualne slobode i etičnosti. Sloboda izbora je na nama: Birajmo svoj život!

Ključne reči: Bovoar, Sartre, sazrevanje, drugi pol

Summary

The life and creative opus of Simone de Beauvoir hide many challenges that encourage us to think, improve ourselves, with the aim of constant personal development. Despite the fact that the maturation and formation of an autonomous individual also largely depends on the environment and the conditions in which a child grows, develops and learns. Woman is not born a woman, she becomes one, states Beauvoir in *The Second Sex*. After almost six decades from the publication of her work, the ways of the world still suit men, while women remain behind them. Or, in the best case, beside them. Women can escape from this role by achieving individual freedom and ethicality. The freedom of choice is ours: Let us choose our own life!

Keywords: Beauvoir, Sartre, maturation, the second sex

Literatura

Bovoar, Simon de, *Uspomena lepo vaspitane devojke*, Prosveta, Beograd, 1994.

Beauvoir, Simone de, *Egy jóházból való úrilány emlékei*, Forum, Novi Sad, 1966.

Bovoar, Simon de, *Drugi Pol*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1983.

Bovoar, Simon de, *Starost*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1987.

Bovoar, Simon de, *Moć stvari*, Prosveta, Beograd, 1996.

Bovoar, Simon de, *Slomjena Žena*, Pešić i sinovi, Beograd, 1997.

Bajomi, Endre Lázár, „*Beauvoir, Simone de*“ *Világirodalmi Lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

Lackfi, János, „*Egy szerelem innenső partja*“ *Nagyvilág*, godište XLVI broj 2, Budapest, 2001 februar.

Vámos, Miklós, „*Hogy volt?*“ *Élet és Irodalom*, godište XLVIII broj 26, Budapest, 2004.

Nagy Farkas Dudás, Erika, „*Mit ér az író, ha nő?*“ *Magyar Szó*, godište LXIV broj 288, Novi Sad, 08-09. 12. 2007.

Stojanović-Čvorić, Dušica, „*Oslobađanje uma i seksualnosti*“ *Politika*, Beograd, 11. 01. 2008.

Marković, Nataša, „*Birajte svoj život*“ *Danas*, Beograd, 12-13. 01. 2008.

Milojević, Nataša, „*Žene na tržištu rada*“ *Danas, Specijalni dodatak povodom Međunarodnog dana žena*, Beograd, 08-09. 03. 2008.

Vukmirović Mirjana, *Beleška uz delo Uspomene lepo vaspitane devojke*, Prosveta, Beograd, 1994.

Lendvai, Zsóka, *Simone de Beauvoir*, <http://www.tusarok.org/rovatok/cikk.php?id=2113>, 29. 01. 2008.

Sarudi, Ágnes, *100 éve született Simone de Beauvoir*, <http://www.muvesz-vilag.hu/irodalom/visszatekinto/7309>, 09. 02. 2008.

Maja Sedlarević

O HANI ARENT – sukob dva sveta ili...

Identitet/Kolektivitet
Krivica/Odgovornost
Nasilje i Totalitarizam
Filozof/Žena
Hana Arent/Feminizam

Johana Hana Arent, filozofkinja i jedna od najvećih intelektualki 20. veka tvorkinja je pojma totalitarizma i jedna od vodećih ličnosti političke teorije prošlog veka. Rođena je 14. oktobra 1906. godine u Hanoveru u naprednoj jevrejskoj porodici socijaldemokratskih opredeljenja poreklom iz Kenigsberga (današnjeg Kalinjingrada) u istočnoj Pruskoj. Najzačajniji uticaj na njeno obrazovanje i životno usmerenje svakako su bile studije filozofije, teologije i starogrčkog jezika kod Martina Hajdegera i Rudolfa Bultmana u Marburgu, kod Edmunda Huserla u Frajburgu i, najznačajnije, kod Karla Jaspersa u Hajdelbergu. Godine 1928. doktorira kod Jaspersa na temu „Pojam ljubavi kod Avgustina“. Početkom tridesetih godina, zbog progona i mogućeg hapšenja, bila je prinuđena da napusti nacističku Nemačku. Posle bekstva u tadašnju Čehoslovačku, uz pomoć porodice koja je posedovala kuću sa ulaznim vratima na nemačkoj, a zadnjim vratima na čehoslovačkoj teritoriji, Hana Arent kratko boravi u Ženevi, a zatim u Parizu, gde je kao aktivistkinja radila na zbrinjavanju jevrejske dece, da bi najzad 1941. godine, preko Portugala, emigrirala u SAD i utočište našla u Njujorku. Ispočetka joj je bilo jako teško, morala je da uči jezik i sebe afirmiše. U tome je uspela i postala je jedna od najznačajnijih nezavisnih intelektualki.

Od 1953. godine predaje na Prinstonu, Harvardu, na New School, na Bruklinskom koledžu u Njujorku i na Kalifornijskom univerzitetu u Berkliju. Od 1961. godine izveštava sa suđenja Adolfu Ajhmanu u Jerusalimu, o čemu piše i iscrpnu, kontroverznu studiju. Od 1963. je profesorka na Univerzitetu u Čikagu, na New School for Social Research u Njujorku, a predaje i na seminaru lorda Giforda pri Univerzitetu u Aberdinu.

Tačno deset godina posle svog odlaska u Sjedinjene Američke Države napisala je knjigu „Izvori totalitarizma“, delo koje joj je donelo ono što će je pratiti do kraja života - svetsku slavu i osporavanje. Osim toga, najznačajnija dela su joj „Ljudska situacija“, „Između prošlosti i budućnosti“, „Ajhman u Jerusalimu“, „O revoluciji“, „Ljudi u mračnim vremenima“ i „O nasilju“.

Umrla je 4. oktobra 1975. godine, u trenutku kada je započela sa pisanjem poslednjeg poglavlja obimne studije „Život duha“. Umrla je u Njujorku, na mestu gde je bio centar drugog talasa feminističkih teorija. Imala je veliki problem sa feminizmom kao pokretom i nikad sebe nije htela da nazove feministkinjom.

U Drezdenu je 1993. godine osnovan Institut „Hana Arent“, čiji je osnovni zadatak istraživanje totalitarizma.

Hajdeger - Ljubav/Strast

Prvi njen „problem“, lični dualizam koji predstavlja jedno od obeležja njenog života jeste njeno jevrejsko poreklo i povezanost sa njenim profesorom i mentorom Martinom Hajdegerom, sa kojim je bila i u emotivnoj vezi pre Drugog svetskog rata, pa onda ponovo i nakon rata. Stalno mu se vraćala i opravdavala njegove postupke, jer je Hajdeger, između ostalog, saradivao sa Trećim rajhom i bio jedan od intelektualaca koji su bili istaknuti kao promoteri njegove politike. To je nešto što stvara čitav niz nedoumica, pretpostavki i analiza. Svakako, smatra se da je ovaj detalj iz njenog intimnog života bitno uticao i na njen profesionalni angažman.

Identitet/Kolektivitet

Hana Arent je u nekoliko navrata tvrdila da je svog jevrejskog identiteta postala svesna tek kad je na ulici doživela antisemitske provokacije. Znači, jedna osoba postaje svesna pripadnost i kolektivitetu tek kao odgovor na nasilje.

KOLEKTIVITET vs IDENTITET – kad je identitet kolektivan, ili proizvodi nasilje ili odgovor na njega...

Krivica/Odgovornost

Odgovornost može biti lična i kolektivna, tvrdi mentor Hane Arent, Karl Jaspers. Kada se bavi pitanjem kolektivne odgovornosti i ona insistira na naglašavanju potrebe razlikovanja ova dva termina. Takođe, oboje prave bitnu i jasnu razliku i između pojmova „odgovornost“ i „krivica“. Postoji odgovornost čoveka za nešto što nije učinio, na primer, nije pomogao čoveku da preživi iako je bio u mogućnosti da to učini, ali ne postoji krivica za nešto u čemu neka osoba nije direktno učestvovala.

U posleratnoj Nemačkoj pojava trenda uzvikivanja „Svi smo krivi“, tvrdi Arentova, imao je kontraefekat i služio je uglavnom onima koji su bili zaista krivi da se izvuku od sopstvene krivice i zaslužene sankcije. Krivica, za razliku od odgovornosti, uvek izdvaja - ona mora da bude i jeste strogo lična i odnosi se isključivo na konkretan čin.

Za razliku od krivice, odgovornost može biti i kolektivna.

Kao Jaspersova učenica, filozofski razmatra i dualizam ovih pojmova i slaže se sa njegovim tvrdnjama.

Sve vreme poziva da na „razvalinama Aušvica razgovaraju dželatari i žrtve“ i tematizuje pojam odgovornosti u čitavom svom opusu...

„ŽELIM DA RAZUMEM!“

Možda i ključna rečenica izučavanja „banalnosti zla koje ni sa čim ne može da se poredi“.

Nasilje i Totalitarizam

„Ako se jednom dogodi zločin razmera Aušvica, onda je verovatnoća da će se, ukoliko državne i političke opcije ne vode politiku kompromisa, zločin i ponoviti.“ (Arent, „Knjiga o Ajhmanu“)

Banalnost zla, pojam kojim Hana Arent obeležava čin realizacije zločina definiše, ipak, kao lični čin pojedinca. Smatra da se totalitarni režimi oslanjaju na mase i vladaju zahvaljujući podršci mase. Prati ih kolektivni duh, euforija i gubitak ličnog identiteta pojedinca ili pojedinke.

„Privlačnost koju zlo i zločin imaju za mentalitet gomile nije nikakva novost. Pozdraviti nasilje, primećujući zadivljeno: možda je podlo, ali je vrlo inteligentno“. Pojmovi koji karakterišu totalitarno društvo su moć, sila, snaga, autoritet i nasilje... Glavno obeležje totalitarizma jeste surovost, ogromna moć i siguran krah. Samo je pitanje koliko će biti trajanje takvog uređenja i koliko žrtava će odneti pre svog kraja.

Hana Arent/Feminizam

Hana Arent je imala izuzetan problem sa feminizmom kao pokretom. Tvrdila je da svaki društveni pokret koji polazi od toga što se bavi parcijalnim interesima nije nešto što nju može interesovati. Svedokinja je da su žene ugrožene, ali neće da se bavi samo time... Nikad sebe nije nazivala feministkinjom, a od strane feministkinja bila je i osporavana i slavljena, u zavisnosti od toga o kojoj se fazi njenog stvaralaštva radilo.

Filozof/Žena

Neki od istraživača koji su se bavili životom i delom Hane Arent su zabeležili da jednu od brojnih anegdota iz njenih susreta sa novinarima. Naime, na pitanje kako se oseća kao filozof, s obzirom na to da je žena, Hana Arent je jednom novinaru odgovorila da nema pojma o čemu on priča... Onda mu je dala istorijski odgovor (parafraza): „*Nikad nisam bila primljena u krug filozofa... Možda će jednog dana i žene biti filozofi!*“

Politika - privatno/javno

U svojoj političkoj teoriji ona oštro razdvaja PRIVATNO/JAVNO i insistira na jasnoj granici između ova dva pojma. Pri tom, ona nije nužno smatrala privatno ženskim, a javno muškim.

Za Hanu Arent politika je potpuno suprotno nego ono svakodnevno. To nije svakodnevna politika, nego dugoročnije. O politici govori kao o nečem čarobnom, koristi reči kao u bajci kada je opisuje. Smatra je nečim lepim i korisnim. Politika je svaki javni čin osvajanja slobode. Pojma je kao (parafraza) „trenutke koji su retki kao vilin konjici i jednorogi...“. Ona je insistirala na tome da se politika posmatra očima koje nisu zamagljene filozofijom, želela je

da sagleda kao delanje i konkretnu radnju, sredstvo za postizanje određenog konkretnog cilja.

Hana Arent tvrdi da se politika kao čin može ostvariti samo u javnom prostoru, a to zahteva ODVAŽNOST – žene moraju da se odvaže. Samo na taj način izaći će iz privatne sfere i osvojiti javnu.

Takođe, Hana Arent smatra da srž takvog delovanja i osnovna pretpostavka je PLURALITET NAS, ljudskih bića. Pluralitet je takva pojava, takav fenomen, gde smo svi isto utoliko što niko nije isti, niti će ikada biti, niti je ikada bio kao drugi.

Najbitnije njeno shvatanje kad je reč o politici kao delovanju jeste da ne treba razmišljati u okvirima pobeđe i poraza, jer je to najčešće pogubno. Sve treba posmatrati mnogo šire i otvorenije.

Hana Arent naglašava da je ono zbog čega se razlikujemo osnovni razlog zbog čega treba i da se poštujemo i uvažavamo.

Većite dileme koje je Hana Arent imala, proizvodila ih ili rešavala svojim filozofskim delom mnogobrojne su i raznovrsne. Njen opus podrazumeva bavljenje intrigama koje svaki pojedinac/pojedinka nosi u sebi, ali i obeležjima koje čine jedno društvo, određeni kolektivitet koji čine pojedinci i pojedinke kao zasebne ličnosti, ali i kao celina. Prosto je zastrašujuće koliko svako od nas, ljudskih bića, nosi u sebi različitosti i oprečnih stavova, emocija ... Stvar je ličnog opredeljenja, snage i izbora kako ćemo se izboriti sa određenom situacijom, koliko ćemo ostati svoji i verni svojim ubeđenjima i ciljevima, a koliko će nas „povući“ kolektivna svest, duh i ono gde sebe kao individuu gubimo. A to je momenat koji predstavlja jasnu granicu najopasnijeg dualizma - **oni koji nasilje čine/oni nad kojima se nasilje čini**. Rezultati ovog sukoba uvek su opasni, sobom nose žrtve i patnju.

Iako nikad nije sebe htela da obeleži kao feministkinju, jer joj je to bilo skućeno i ograničeno na samo jedan segment bavljenja društvenim problemima, bila je aktivna učesnica različitih rasprava na temu feminizma, saradnica određenih feminističkih krugova i zastupnica nekih femičkih teorija. Ono što je

obeležilo njen lični „sukob“ sa feminizmom sadržano je u jednoj anegdoti iz njenog života. Prema zapisu njene saradnice, kad je prisustvovala skupu na kome se pričalo o „problemima“ žena, na ceduljicu joj je napisala:

„ŠTA ĆEMO IZGUBITI AKO POBEDIMO?“⁸²

⁸² Ovaj rad je nastao kao plod uredno prikupljenih i čuvanih beležaka autorke. Sa drži podatke koji su godinama pronalazeni u opusu Hane Arent, radovima o njenom životu i radu. Jedan deo podataka predstavlja beleške sa predavanja prof. dr Daše Duhaček održanog 14. februara 2004. godine u okviru kursa Teorije rodnosti Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu.

Sažetak

Ovaj rad ima za cilj da u kratkim crtama prikaže nekoliko dualizama koji su obeležili život i rad Hane Arent, koja je značajna filozofkinja i politička teoretičarka 20. veka. Konceptija rada je takva da postavlja u suprotnost pojmove koji predstavljaju ključne reči njenih istraživanja. Hana Arent je izabrana kao značajna Evropljanka, intelektualka koja je svojim naučnim radom obeležila 20. vek. Izabrana je iz dva razloga. Prvi je taj što je ona tvorkinja pojma totalitarizma. Najznačajniji segment njenog sveobuhvatnog rada predstavlja upravo pojava totalitarnih režima u Evropi i svetu. S druge strane, nadasve je zanimljiv njen odnos prema feminizmu i feminizmu prema njoj. Nikad nije dozvolila da je identifikuju kao feministkinju. Ipak, svojim zdravim stavom i konstruktivnim kritikama doprinela je pokretu žena više od mnogih. Opširniju analizu i prikaz celokupnog opusa Hane Arent ostavljamo za neka naredna istraživanja i radove.

Ključne reči: feminizam, filozofija, identitet, kolektivitet, krivica, nasilje, odgovornost, totalitarizam.

Summary

The aim of this work is to present in short several dualisms that marked the life and work of Hannah Arendt, a significant philosopher and political theoretician of the 20th century. The concept of the work is such that it poses in opposition notions that represent key words of her researches. Hannah Arendt was chosen as a significant European woman, intellectual, whose scientific work marked the 20th century. She was chosen for two reasons. The first reason is that she is the creator of the notion of totalitarianism. The most important segment of her comprehensive work is the very phenomenon of totalitarian regimes in Europe and the world. In addition to this, her relation towards feminism and the relation of feminism towards her is, above all, interesting. She never let herself be identified as a feminist. Still, with her healthy attitude and constructive criticism, she contributed to the movement more than others. We leave the more elaborate analysis and presentation of the opus of Hannah Arendt to future research and works.

Keywords: feminism, philosophy, identity, collectivity, guilt, violence, responsibility, totalitarianism

ODGOVORNOST, JAVNOST, POLITIČKE STRANKE I INSTITUCIJE

Jedna od teško prevodivih reči sa engleskog na naš jezik je „accountability“, a razlog tome nije siromaštvo našeg jezika izrazima i idiomima, već više nedostatak realnosti koju bi ta reč opisivala. Tako ona iziskuje „opisne“ reči kojima bi je istovremeno i preveli i objasnili šta podrazumevamo izgovarajući tu reč. Tako se, brzo i lako, pokušaj prevoda jedne reči može pretvoriti u društveni i politički aktivizam, jer prevod zahteva i utvrđivanje uzroka zbog kojih takva reč ne postoji u jeziku, i time motiviše i jača volju da se izgradi realnost u kojoj će biti lako prevodiva. Tom rečju se označava da postoji odgovornost na svim javnim poslovima, da postoji dobra informisanost kritičke javnosti, a da postoje i institucije sa tako usvojenim pravilima da od međusobno ukrštene odgovornosti ta dva segmenta društva (ljudi na javnim poslovima i kritičke javnosti u najširem smislu) – koristi imaju građanke i građani višim kvalitetom svakodnevice. Takva odgovornost podrazumeva „polaganje računa“ za izrečeno i učinjeno, a da nijednim svojim delom to što je „izrečeno i učinjeno“ nije u sukobu sa bilo kojim zakonom kao krivično ili prekršajno delo, dakle, ne radi se o „krivici“ koju treba da utvrđuju drugi nadležni organi, već o jasno podeljenoj svesti o tome „ko, kome i čemu služi, ko koga zapošljava i plaća za brigu o opštem dobru“.

Ko sve ima odgovornost za opšte dobro?

- političari/ke (kao članovi/članice političkih stranaka i kao izabrani predstavnici/e u skupštinskim ili izvršnim telima u državi)
- institucije svih nivoa (lokalni, pokrajinski, nacionalni)
- servisi javnih poslova svih nivoa (i u svim mogućim sektorima, a finansirani iz javnih finansija)
- mediji (javni servis)
- bilo ko finansiran novcem javnih finansija
- postavljena, imenovana i izabrana lica (ne nužno „politički“ vezana za neku političku stranku)

Kako se dolazi do stanja u kojem je svima jasno ŠTA znači odgovornost za javno dobro?

Najčešće primenjivan i najefikasniji je – pritisak. Kritička jav-

nost (u najširem smislu te reči) uoči neodgovornost, aroganciju, neodgovorno činjenje ili uoči da nastaje šteta po opšte dobro zbog „nečinjenja“ i reaguje – pritiskom. Oglašava se u medijskoj, stručnoj, političkoj ili bilo kojoj drugoj javnosti da bi argumentacijom „naterali“ odgovorne na promenu ponašanja i iskazivanje odgovornosti. Da bi to bilo moguće, da bi bilo delotvorno, svi oni koji odgovornost traže (jer ne postoji „dobrovoljnost za odgovornost“) moraju biti dobro informisani, jer INFORMACIJE o svemu su ključne za kontrolu odgovornosti, oni koji traže odgovornost moraju steći znanje i veštine za prikupljanje i obradu informacija i, još važnije, veštine za dijalog. Samo je utemeljena kritika, a nikada diskvalifikacija „ad hominem“, temelj dijaloga kojim se vrši pritisak za odgovornost. Samo tako – svaka neodgovornost postaje društveno neprihvatljivo ponašanje i pojačana strogim propisima za ljude na javnim poslovima, dovodi do pozitivnih rezultata pritiska i do odvijanja celog procesa kontrole u dobrom smeru.

Postoje jasne prepreke u društvu, kako uspostavljanju dijaloga, tako i razvoju sistema odgovornosti upravljanja opštim dobrima. Te prepreke mogu biti smatrane i izazovima, pobedive su i tiču se svih učesnika u procesu. Četiri najveća izazova su:

- nedostatak reformskog procesa u političkim strankama – nema „vidljivosti“ načina donošenja odluka, nejasni su kriterijumi za stranačke predstavnike za učešće u upravljanju opštim dobrom, što kod kritičke javnosti izaziva podozrivost i sumnju da političke stranke zaista rade u opštem, a ne u ličnom ili stranačkom interesu, a onda zahtev za odgovornošću lako „sklizne“ u diskvalifikacije politike kao posla, što smanjuje verovatnoću da odgovornost bude uspostavljena
- nedostatak znanja i veština za dijalog – ovo je najozbiljniji izazov za tranziciona društva, jer kad se nema znanja za unutarpartijski ili međupartijski dijalog, za dijalog sa civilnim društvom, institucionalni, društveni dijalog u najširem smislu te reči, onda se ni ne zna ko za šta treba da bude odgovoran i kome, onda imamo samo beskrajne monologe koji se samo izgovaraju „u ime opšteg dobra“, ali pravih pomaka – nema. Pri tome nije retko da se primeti da ljudi postanu „ponosni na sopstveno neznanje“ što je neophodan uslov za bahatost, aroganciju i negira svaku potrebu za odgovornošću

- nedostatak svesti o temama koje su stvarni društveni prioritet – proces “ideologizacije” stranaka kod nas je na samom početku, retko se ili nikako govori o tome da je ideologija – dobra, pozitivna stvar, da je ono osnovno što ljude okupi u stranke ili u aktivizam – ideja koju sobom nosi pojedinac/pojedinka ili organizacija, bez jasnoće ideologije koju neko zastupa ne može biti ni razgovora o društvenim prioritetima, jer su ideje ono što u izgradnji prioriteta treba „sukobiti”, u najboljem smislu te reči
- nedostatak znanja jednih o drugima – vladavina stereotipa i predrasuda je „preddijaloško doba” i ono prvo mora biti uklonjeno, a temelj za to je donošenje zakona i propisa kojima se zabranjuje ponašanje zasnovano na stereotipima i predrasudama, tek nakon toga sledi sticanje znanja za „dijaloško doba” u društvu.

Kakvi mehanizmi nam stoje na raspolaganju za borbu sa izazovima „nedostatka znanja”, ako pripadamo najširoj kritičkoj javnosti, imamo stečena znanja i veštine i imamo volju za dijalog? Jedan od najefikasnijih mehanizama je „promeni pitanje” strategija, ako i kad se uvidi da na naše dotadašnje pitanje o odgovornosti ne dobijamo nikakav ili blokirajući, nezadovoljavajući odgovor. Strategije pritiska, kako god bile lepo zamišljene, moraju s vremena na vreme da „pretrpe” pogled na sopstvene rezultate – ako rezultata nema, to je znak da strategiju treba menjati, ma koliko nam se do tada dobrom činila. Ili – taktiku menjati, ali u slučaju izostanka rezultata – svakako menjati oblik pitanja kojim tražimo odgovornost. Iskustvo nam kazuje da je dobar mehanizam i „strategija pozitivnog primera”, jer mora postojati bar jedan/jedna koji/koja usvojenim znanjima ispunjava standarde odgovornosti i njegovo/njeno isticanje (možda i češće nego negativni primeri) može da donese uspeh.

Šta je krajnji cilj svake strategije pritiska? Pojednostavljeno – cilj je potpuna vidljivost građanki/građana i njihove svakodnevne kao osnovnog posla za sve koji se bave javnim poslovima. Cilj je da se tom vidljivošću jasno podeli i svest o tome da je politika posao koji je briga o drugima i da svima postane jasno da u centru svakog političkog ili institucionalnog sektora mora biti – ljudsko

biće. U sudstvu, školstvu, kulturi, zdravstvu, bezbednosti, socijalnoj politici, bilo gde – u centru je pojedinac/pojedinka i svest o njegovim/njenim interesima i potrebama. Cilj je prestanak omalovažavanja ljudi u našem „preddijaloškom” i „neideologizovanom” vremenu i temeljenje poštovanja i uvažavanja ljudi od strane onih koje isti ti ljudi plaćaju da u njihovo ime obavljaju javne poslove bilo koje vrste.

Da bi se taj cilj ostvario neophodno je da svi učesnici u procesu uoče (nauče) da postoji jasna razlika između „spiska želja” da se odgovornost i polaganje računa uspostavi i „spiska mogućnosti” koje to uspostavljanje čine realnim. Sklonost „spiskovima želja” direktno je proporcionalna „količini” neznanja, što je neznanje veće, to je i spisak želja duži, jer se ne zna šta je realno moguće i u kom roku promeniti – na bolje. Želje ne zahtevaju planiranje, ali mogućnosti – itekako zahtevaju jasno planiranje i merljive rezultate. Suočavanje sa realnošću znanjem, veštinama i podacima nužno kreira „spisak mogućnosti” i još važnije – kreira svest da je u pitanju proces koji se nikada ne završava. Sistem uspostavljene odgovornosti za ljude koji se bave opštim dobrom – uvek može biti bolji i to treba stalno imati na umu, bez obzira da li živimo u društvu koje gradi svoje demokratske institucije ili živimo u razvijenom, stabilnom i po javne interese relativno pouzdanom sistemu.

Dinamičnost promena i gradijent brzine promena na bolje u svakom tranzicionom društvu ključno zavisi od dva činioca – od znanja onih koji upravljaju promenama i od znanja onih koji kontrolišu kvalitet „izvođenja promena”. (U tome je jednostavna lepota sistema evropskih integracija – to je jedan od najefikasnijih „prenosa znanja” koje su ljudi smislili). Dokle god ne postoji „kritična količina znanja” imamo samo konflikte u društvu, a sa konfliktima i opravdano nezadovoljstvo ljudi i smanjivanje ukupne energije za promene, za uspostavljanje odgovornosti i polaganje računa, dok se, s druge strane, svaki „rast znanja” ugrađuje u institucionalni, politički i društveni sektor - u mehanizme za uspešno rešavanje tih konflikata. Demokratija je najkonfliktnije moguće uređenje koje su ljudi odabrali da u njemu žive, a uspešni i neuspešni se razlikuju skoro pa jedino po tome koliko uspešnih mehanizama za upravljanje i rešavanje konflikata imaju izgrađeno, funkcionalno i efikasno.

Odgovornost i polaganje računa, kao i kontrola bilo koje vrste, nisu procesi kojima su ljudi dobrovoljno i „po prirodi stvari” skloni, ali su svi spremni da u tome učestvuju ako se svima jasno predoči kakav i koliki je dobitak za opšte dobro. Ako svima postane jasno da se radi više o neophodnoj solidarnosti sa generacijom koja dolazi posle nas, nego o našim sopstvenim, trenutnim teškoćama i problemima koje živimo u tranzicionom društvu. Kako izgleda neodgovornost „prethodnih” prema „budućima” najbolje znamo MI koji smo ti budući, danas i ovde.

Vreme je da se istorijski lanac političke i institucionalne neodgovornosti našeg društva prekine na svojoj danas najslabijoj karici – nepostojanju volje za modernom, evropskom, uređenom i uljuđenom državom. Ta volja je danas jača nego ikada i najbolji saveznik svakome ko hoće uspostavljanje odgovornosti.

Sažetak

Tranziciona društva najviše teškoća imaju zbog nedostatka znanja za upravljanje javnim poslovima u svim sektorima, od ekonomskih i tržišnih parametara ponašanja, preko slabih institucija, krhke kontrole izvršne vlasti i neodgovarajuće legislative do nereformisanih političkih stranaka koje su nosioci ideja u svakom društvu, pa samim tim i najodgovornije za stanje u društvu. To kreira osećanje nepravde i nezadovoljstva u društvu jer je očito da veoma malom broju ljudi tranzicija donosi dobitak, a mnogo većem – gubitke svake vrste. Najoštriji i najočitiji razlog za nezadovoljstvo je i prividan i stvarni izostanak bilo čije odgovornosti za takvo stanje.

Ključne reči: Odgovornost, znanje, institucije, javnost, stranke

Summary

Transition societies have most difficulties because of the lack of knowledge of management of public affairs in all sectors, from economic and market parameters of behavior, through weak institutions, fragile control of executive powers and inadequate legislation, to unreformed political parties which are the bearers of ideas in all societies, and are, therefore, the most accountable for the situation in society. This creates the feeling of injustice and dissatisfaction in society, as it is evident that transition brings profit to a very small number of people, while it creates losses of all kinds to a far greater number of people. The most severe and most evident reason for dissatisfaction is an apparent and real absence of accountability for such a situation.

Keywords: accountability, knowledge, institutions, transparency, parties

BIOGRAFIJE AUTORKI:

Ana Pajvančić, rođena 1980. u Novom Sadu. Završila osnovnu školu i gimnaziju u Novom Sadu. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, odsek za Sociologiju, na temu "Demokratizacija gradskih institucija – učešće građana u donošenju odluka". Trenutno je studentkinja master studija na odseku za Sociologiju.

Učestvovala u CeSID-ovoj obuci za posmatranje izbore u Srbiji, Crnoj Gori i Ukrajini; bila angažovana na istraživanjima javnog mnjenja agencije SCAN; učestvovala kao trenerica na programu za mlade «Postani građanin» (Građanske inicijative) u periodu od 2001. - 2007. godine.

Stažirala u Kancelariji Pokrajinskog Ombudsmana i u okviru toga se bavila ljudskim pravima, posebno pravima deteta, žena i nacionalnih manjina.

Samostalno istraživala na teme: *Diskriminacija na teritoriji AP Vojvodine* (u saradnji sa Helsinškim odborom za ljudska prava); *Kolektivna dinamika nacionalnih manjina* (u okviru Vojvođanske Sociološke Asocijacije –VSA); *Maloletnička delikvencija*: zaštita prava deteta u procesuiranju maloletničke delikvencije - istraživanje organizovano i sprovedeno za potrebe kancelarije Pokrajinskog Ombudsmana; *Ekološki problemi vojvođanskih gradova na Dunavu*, koordinatorka istraživanja; *Prepoznatljivost i potencijali vojvođanskih turističkih lokacija*.

Članica nadzornog odbora Evropske asocijacije studenata sociologije (ESSA) od 2005. godine.

Trenutno angažovana kao saradnica u nastavi na Prirodno-matematičkom fakultetu u Novom Sadu, na predmetu Sociologija turizma i Kultura i komunikacija.

Saradnica Zavoda za ravnopravnost polova na projektu «Istraživanje položaja žena na selu i izrada preporuka za poboljšanje njihovog položaja».

Andrijana Čović, rođena u Sremskoj Mitrovici 1982. godine. Osnovnu školu završila u Beočinu, a gimnaziju u Novom Sadu.

Diplomirala na Pravnom fakultetu u Novom Sadu 2006. godine. Od 2002. godine radila kao posmatrač izbora za CeSID i na istraživanjima javnog mnjenja vezanim za izbore, a od 2005. do 2006. bila lokalna koordinatorka regionalne kancelarije u Novom Sadu i koordinatorka za područje Srema. Pohađala program stažiranja u organima uprave kada je radnu praksu obavljala u Pokrajinskom sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, nakon čega je bila angažovana na donatorskom projektu „Organizacija seminara/treninga na osnovu rodne analize“ Zavoda za ravnopravnost polova kao asistentkinja. Trenutno zaposlena kao stručna saradnica u Zavodu za ravnopravnost polova.

Danica Todorov (1954. Zrenjanin) diplomirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na odseku za jugoslovenske književnosti.

U Skupštini AP Vojvodine 2004. godine izabrana je za zamenicu Pokrajinskog ombudsmana za ravnopravnost polova. Više od dve decenije bila je novinarka (Radio Novi Sad). Vodila odnose sa javnošću u privatnoj firmi Menadžment trening centar u Novom Sadu. Aktivistkinja u nevladinom sektoru u oblasti ženskih ljudskih prava, angažovana na pitanjima ekonomskog osnaživanja žena. Jedna je od osnivačica i prva predsednica Asocijacije poslovnih žena – PAŽ u Novom Sadu. Trenerica u programu Vojvođanska inicijativa za samozapošljavanje žena u oblasti marketinga i menadžmenta. Koordinatorka i trenerica u programu «Žene to mogu» koji podstiče osnaživanje žena za učešće u javnom i političkom životu. Jedna je od autorki publikacije «Zajedno do rešenja – mogućnosti za kreditiranje ženskog biznisa» i saradnica u knjizi «Žene u Srbiji – preduzetnički izazovi».

Gabriela Teglaši Velimirović, www.ballet-gabriella.com rođena 11.06.1961. u Novom Sadu. Razvedena, živi u roditeljskoj kući sa sedamnaestogodišnjom ćerkom. Po zanimanju balerina, pedagoškinja, koreografkinja... autorka brojnih tekstova iz struke i knjige Balet da li se to jede? Polaznica brojnih vidova neformalnog obrazovanja i medijskih nastupa. Posle bogate umetničke karijere, izražen politički angažman i društveno koristan rad u sferi ženskog

aktivizma. Osnivačica dve nevladine organizacije i jednog udruženja. Kandidatkinja za pokrajinsku poslanicu 2008. po većinskom izborom sistemu. Posедуje zapažene organizacione sposobnosti, vedar duh i optimizam, strogost u radu, disciplinu i istrajnost. Elokventna, komunikativna, radoznala...

Hobi: putovanja, pisanje, pecanje...

Gizela Štanjo-Tot (Stanyó Tóth Gizella)

Rodila sam se u Feketiću 27. novembra 1948. godine. Osnovnu školu sam završila u rodnom mestu, Temerinu i Oromu, a srednju školu u Subotici. Apsolvirala sam na Filozofskom fakultetu Novosadskog univerziteta na Katedri za mađarski jezik i književnost. Bila sam saradnica Omladinskog programa Radija Novog Sada. Više od 35 godina profesionalno se bavim novinarstvom, novinarka sam dnevnika Mađar soa (Magyar Szó). Od 1991. godine redovno učestvujem u programima civilnih organizacija za ljudska prava, za mir, protiv rata, kao i humanitarnih organizacija. Udata sam, majka dva odrasla sina. Završila sam obrazovni program Ženskih studija i istraživanja "Mileva Marić Ajnštajn".

Gordana Čomić, rođena sam u Novom Sadu, 16.06.1958., gde sam završila školovanje i po obrazovanju sam dipl. fizičar(ka). Udata, majka četvoro dece. Govorim engleski, a služim se francuskim i nemačkim jezikom. Radila sam u osnovnom i srednjem obrazovanju, na Univerzitetu u Novom Sadu, u organima lokalne samouprave Novog Sada, sektorima gradskih javnih preduzeća, Skupštini autonomne pokrajine Vojvodine i Narodnoj skupštini republike Srbije. Politički aktivizam počela sam u Demokratskoj stranci devedesetih, radeći kako na pridobijanju pristalica, tako i na temeljenju i širenju organizacije i stičući i deleći zanatska znanja o politici kao poslu. Moj moto je „budi promena koju želiš da vidiš u svetu“ – M.Gandhi. U Demokratskoj stranci birana sma u dva mandata za predsednicu Pokrajinskog odbora DS za Vojvodinu i potpredsednicu Stranke (1998 – 2004.), vodila sam Izborne štabove Novog Sada i Vojvodine (1996. i 2000.), trenutno sam (2006. -) predsednica Forumuma žena DS. Birana sam u dva mandata u Skupštinu regionalnih i lokalnih vlasti Saveta Evrope, a trenutno (2007. -) sam članica Parla-

mentarne skupštine OSCE (OSCE PA).i članica Parlamentarne mreže WB, po pozivu, kao i „focal point“ Parlamentarne skupštine Saveta Evrope za pitanja rodne ravnopravnosti u Narodnoj skupštini republike Srbije. Radila sam kao potpredsednica Skupštine AP Vojvodine (2000 – 2001), potpredsednica Narodne skupštine republike Srbije (2001 – 2004), predsednica Odbora za inostrane poslove (2004.- 2007) i članica Odbora za EU integracije i Odbora za zaštitu životne sredine (2004.. -)

Dobitnica sam Priznanja Izvršnog Veća AP Vojvodine u oblasti ravnopravnosti polova za 2007. godinu.

mr Dragana Todorović (1980) je magistarka rodni studija, rođena u Novom Sadu. Studirala je filozofiju, politiku i međunarodne odnose. Magistrirala je na Centralno-evropskom univerzitetu u Budimpešti (Central European University - CEU), na odseku za studije roda, odbranivši rad pod naslovom "Sopstvo, liberalizam i diverzitet". Oblasti užeg teorijskog i istraživačkog interesovanja su joj rodna teorija, queer teorija i feministička (politička) filozofija.

Jasmina Knežević (Sombor, 1971.) Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, odsek psihologija, 2005. specijalizirala poslovnu psihologiju. Rodnim pitanjima bavi se od 2001.godine, osnivanjem i vođenjem nevladine organizacije Ženska Alternativa iz Sombora.

Profesionalna trenerica u oblasti menadžmenta nevladinih organizacija, pri Timu TRI Građanskih inicijativa iz Beograda od 2000. godine. Učestvovala u brojnim projektima vezanim za osnaživanje žena: sos telefon i savetovalište za žene u krizi, osnaživanje žena na tržištu rada, uvođenje rodne ravnopravnosti u osnovne i srednje škole, obuka profesora građanskog vaspitanja o rodnoj ravnopravnosti, obuka novinara/ki o rodno senzitivnom izveštavanju itd. Nominovana za godišnju nagradu Izvršnog Veća Vojvodine za doprinos razvoju rodne ravnopravnosti.

Formalno zaposlena u Nacionalnoj Službi za zapošljavanje kao stručna saradnica za profesionalnu orjentaciju i karijerno vođenje i saradnica za odnose sa javnošću.

Od 2005. godine bavi se razvojem ljudskih resursa u lokal-

nim samoupravama, aktualno radi na Nacionalnoj trening strategiji za zaposlene u lokalnim samoupravama.

Živi u Subotici.

Maja Sedlarević, rođena 08. 04. 1977. godine u Sremskoj Mitrovici.

Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu diplomirala na Katedri za srpski jezik i književnost. Po struci je diplomirana profesorka srpskog jezika i književnosti.

Takođe, završila je i jednogodišnje Specijalističke akademske studije, Odsek „Medijska istraživanja i multikulturalnost“, u Novom Sadu, školske 2001/2002. godine.

Završila je postdiplomske studije Univerziteta u Novom Sadu, ACIMSI, odsek - Rodne studije, trenutno radi magistarski rad „Zastupljenost i uticaj žena u Skupštini Autonomne pokrajine Vojvodine u periodu 2000 – 2001. godina“.

U januaru 2006. godine imenovana je za predsednicu Forumuma žena Lige socijaldemokrata Vojvodine i postala članica Predsedništva LSV.

Od 30. oktobra 2004. godine je poslanica Skupštine AP Vojvodine, potpredsednica Odbora za ravnopravnost polova i Odbora za obrazovanje, kulturu, omladinu i sport i članica Odbora za informisanje Skupštine AP Vojvodine.

Predsednica Upravnog odbora Pokrajinskog zavoda za ravnopravnost polova.

Mirjana Dervisević, 47godina, članica Asocijacije poslovnih žena - PAŽ u Novom Sadu. Učestvuje u programu Norveške narodne pomoći - *Žene To Mogu* od 2001. godine, od 2005. je koordinatorka ovog programa u Vojvodini, a od 2007. koordinatorka je programa *Ženski glas u budžetskoj politici* (UNIFEM).

Više od 10 godina radila je kao novinarka (omladinski i informativno-politički sektor). Početkom devedesetih započela je samostalno da se bavi izdavaštvom i marketingom.

Tokom devedesetih bila je aktivistkinja u borbi za demokratiju i ljudska prava, ali se tek od 2000. godine, kada je osnovana Asocijacija poslovnih žena (PAŽ), počela ozbiljnije baviti ovim temama. Od

tada, u saradnji sa koleginicama iz Asocijacije, posvećena je njihovoj zajedničkoj misiji – poboljšanju pozicije i položaja žena kroz motivisanje dugotrajnog uspeha poslovnih žena i podsticanje ženskog liderstva u svim oblastima života i rada.

Nije članica nijedne političke stranke, ali učestvuje u svim kampanjama koje se fokusiraju na demokratizaciju, osnaživanje građanskog društva, evropske integracije i poboljšanje pozicije i statusa žena u društvu.

Vesna Šijački, rođena u Rumi 1958, završila osnovnu školu i gimnaziju u Rumi, diplomirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, grupa za jugoslovenske književnosti. Kao direktorka Kulturnog centra u Rumi i Zavoda za kulturu Vojvodine u Novom Sadu koordinirala i organizovala mnoge značajne programe i međunarodne projekte kao što su: *Interetnička komunikacija putem medija u okviru programa afirmacije multikulturalnosti i tolerancije u Vojvodini; Prvi regionalni susret u Vojvodini od osnivanja Asocijacije evropskih gradova i regija kulture; Seminar o strateškom menadžmentu kulturnih centara u SCG*; brojni programi i festivali koji promovišu umetničko stvaralaštvo i kulturni identitet srpskog naroda i nacionalnih zajednica u Vojvodini. U maju 2007. imenovana za direktorku Pokrajinskog zavoda za ravnopravnost polova.

U periodu 2001-2004. angažovana i kao koordinatorka programa *Revitalizacija zajednice kroz demokratsku akciju* pod pokroviteljstvom Agencije Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj (USAID) na teritoriji Opštine Ruma.

Politički aktivna od 1994. u Demokratskoj stranci. Živi u Rumi sa mužem i sinom.

Viktorija Čović, rođena 15. januara 1976. godine u Novom Sadu. Završila gimnaziju „Jovan Jovanović Zmaj“, u Novom Sadu, društveno-jezički smer, 1995. godine, a 2002. godine stekla zvanje diplomirani ekonomista na Ekonomskom fakultetu u Subotici, smer finansije i računovodstvo. Upisala postdiplomske studije na Fakultetu za menadžment u Novom Sadu, na smeru menadžment ljudskih resursa. Položila sve ispite i trenutno je u toku izrada magistarske teze iz predmeta Menadžment ljudskih resursa. Govori engleski jezik, služi se ruskim i italijanskim jezikom. Pohađala niz obuka u zemlji i ino-

stranstvu iz oblasti upravljanja projektima, evropskim integracijama i upravljanje ljudskim resursima. Aktivna je u posmatranju izbora od 2001 i istraživanjima javnog mnjenja vezanim za izbore, od 2002.

Zaposlena u Skupštini AP Vojvodine od 2003. godine. Trenutno obavlja poslove saradnice za odnose sa javnošću i koordinatorka je Programa radne prakse u pokrajinskim organima uprave, Skupštini i Izvršnom veću AP Vojvodine.

Zorana Šijački (Kikinda, 1970). Diplomirala srpsku i komparativnu književnost u Beogradu. Rodnim pitanjima bavi se od 2000 godine, a različitim osetljivim grupama od 1995. Uredila nekoliko knjiga i vodila više projekata. Pisala i objavljivala pesme. Radila na rodnom pitanjima i u vladinom i u nevladinom sektoru. Najznačajnijim smatra svoj rad u Fondu za otvoreno društvo i Pokrajinskom sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova. Nepune dve godine bila je direktorka Pokrajinskog zavoda za ravnopravnost polova. Trenutno na poslediplomskim studijama iz Evropskih integracija, javne politike i administracije na Fakultetu za ekonomiju, finansije i administraciju. Radi kao konsultantkinja za rodna pitanja Kanadske agencije za međunarodni razvoj i drugih agencija. Živi u Novom Sadu.

Enit vesceperoris potatus.

Quidet nos Ad morio, con Ita L. Habem, opos ad novenic mac inclestravo, nim apervid enatili serudem incus, nor ipteris castilicat.

La Sci te, consimi ssilint, que medium in viris, sedionf enatus locus teredie movigna Sp. Equamque cam dit vendi facio host accivit vit. Opimus, nocauc furs re, sperdis. Gra iamente nosum inatu sed nonscie adhuc maciendio auderis ina derissus tis viri, qua et; nones! Post interius ines, conem amendum porae ta munulegit. O tela prim re in diis, Ti. Ant pulariortem si in sintioccis, nem occhil unum interuderis? Pali in tid pos num de pestemquo iumus cavo, Catrebat L. Quit, ocaed in dem nonsus, sendiem, ninis, moreis, quod atimumus ren aliam iamenatudero acto ursus cruntem hocrudamdi, que ori is vicae re ac teat, ompordii in tum alabusc epopubis. Sena sim iusus consimpris; is am num con scerrit atistim perferbi prave, sendis, cuppl. C.

Lista održanih predavanja:

„Istorija evropske ideje“, prof. dr Ana Trbović

“Žene u istoriji Evrope“, Zorana Šijački

“Pravo Evropske unije i proces odlučivanja u Evropskoj uniji“, Zorana Šijački

“Organi i institucije u Evropskoj uniji“, Zorana Šijački

“Uvod u evropske ekonomske integracije“, Zorana Šijački

“Zajedničke politike EU“, Zorana Šijački

“Socijalna politika Evropske unije - između želja i mogućnosti“, Zorana Šijački

„Ravnopravnost polova u oblasti rada u Evropskoj uniji“, prof. dr Senad Jašarević

“Lisabonska strategija i obrazovanje“, prof. dr Fuada Stanković

“Položaj ženskih/rodni studija u Evropi posle Bolonjske deklaracije: Pogled iz Istočne Evrope“, Mr Marija Grujić

“Javno mnjenje o evropskim integracijama“, Svetlana Logar

“The role of the Council of Europe in promoting gender equality as a human right“, Nanna Magnadottir

„Politika Saveta Evrope protiv nasilja nad ženama“, Tanja Ignjatović

“EU fondovi u Republici Srbiji“, Mirjana Nožić

“Odgovornost u politici – evropske vrednosti“, Gordana Čomić

Lista održanih prezentacija polaznica:

“Direktive Evropske Unije“, Danica Todorov

“Strategije rodne ravnopravnosti u EU“, Vesna Šijački

“Gender mainstreaming“, Dragana Todorović

“Evropska strategija zapošljavanja i rodna ravnopravnost“, Jasmina Knežević

“Socijalno uključivanje kao deo socijalne politike Evropske unije“, Ana Pajvančić

“Položaj žena u Evropskom parlamentu“, **Jelica Rajačić Čapaković**

“Evropski parlament, izbor poslanika i ravnopravnost polova“, Gordana Francuski

“Evropski Institut za rodnu ravnopravnost“, Andrijana Čović

“IPA Instrument za pretpristupnu pomoć“, Viktoria Čović

“Poznate Evropljanke – Virdžinija Vulf“, Gabriela Teglaši Velimirović

“O Hani Arent – sukob dva sveta“, Maja Sedlarević

Spisak polaznica kursa Evropska unija i rodna ravnopravnost:

Ana Pajvančić, Zavod za ravnopravnost polova

Andrijana Čović, Zavod za ravnopravnost polova

Danica Todorov, Pokrajinski ombudsman

Dragana Todorović, EXIT, EKVIVA (regionalni ženski nedeljnik)

Gabriela Teglaši Velimirović, Zavod za ravnopravnost polova, Forum
žena LSV

Gizela Štanjo Tot, Mađar so

Gordana Francuski, Služba za ljudske resurse Izvršnog veća Vojvodine

Jasmina Knežević, Nacionalna služba za zapošljavanje, Ženska
alternativa

Jelica Rajačić Čapaković, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljava-
nje i ravnopravnost polova

Katica Bengin, Pokrajinski sekretarijat za lokalnu samoupravu i među-
opštinsku saradnju

Maja Sedlarević, Skupština AP Vojvodine

Maja Stajčić, AŽIN

Mirjana Dervišević, Asocijacija poslovnih žena- PAŽ

Nataša Perišić Pavlović, HORA grupa za emancipaciju žena

Vesna Šijački, Zavod za ravnopravnost polova

Viktoria Čović, Skupština AP Vojvodine

ZAVOD ZA
RAVNOPRAVNOST
POLOVA

Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, Bulevar Mihajla Pupina 16

Za izdavača: Vesna Šijački

Urednica: Zorana Šijački

Lektura i korektura: Katarina Krajnović

Dizajn i priprema za štampu: bluetondesign@gmail.com

Tiraž: 300

Štampa: Futura doo

CIP – Каталогизacija у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.66-055.2(4) (082)

EVROPSKA unija i rodna ravnopravnost / [urednik Zorana Šijački]. - Novi Sad : Pokrajinski zavod za ravnopravnost Polova, 2008 (Novi Sad : Futura). - 132 str. ; 24 cm

Tiraž 300. – Biografije autorki: str. 125-127. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Rezime i na engl. i srp. jeziku uz svaki rad. – Bibliografija.

ISBN 978-86-86259-03-5

a) Жене – Друштвени положај – Европа – Зборници

COBISS.SR-ID 230888199